

WERELDKERKDOCUMENTEN 44

FRATELLI TUTTI

OVER BROEDERLIJKHEID
EN SOCIALE VRIENDSCHAP

ENCYCLIEK

VAN PAUS FRANCISCUS

COLOFON:

FOTO KAFT: © Vatican Media

Paus Franciscus ondertekent zijn encycliek Fratelli tutti op het altaar boven het graf van Sint-Franciscus in de naar hem genoemde basiliek in Assisi.

ONTWERP & LAY-OUT:

Licap, Guimardstraat 1, 1040 Brussel

D/2020/0279/012

ISBN: 978-94-6196-203-4

VERTALING:

Persdienst van de Bisschoppenconferentie van België

© Copyright - Libreria Editrice Vaticana

1. *Allen broeders en zusters*¹. Met die woorden richtte Sint-Franciscus van Assisi zich tot zijn broeders en zusters en liet hen kennismaken met een manier van leven die doortrokken was van de smaak van het Evangelie. Van zijn broederlijke vermaningen zou ik die ene willen selecteren waarin hij het heeft over een liefde die de grenzen van ruimte en tijd overstijgt en *zalig* noemt al wie zijn broeder *net zo liefheeft als die ver van hem weg is als wanneer hij dicht bij hem is*². Op zijn eenvoudige en directe manier legde Sint-Franciscus de essentie uit van een open broederlijkheid die toelaat ieder mens te erkennen, te waarderen en lief te hebben ongeacht zijn of haar fysieke aanwezigheid, ongeacht waar hij of zij geboren is of leeft.

2. Deze heilige van de broederlijke liefde, van de eenvoud en de vreugde, die mij heeft geïnspireerd om de encycliek *Laudato Sí* te schrijven, motiveert mij nu opnieuw om deze nieuwe encycliek aan broederlijkheid en sociale vriendschap te wijden. Franciscus, die zich een broeder van de zon, de zee en de wind voelde, wist zich eigenlijk nog het dichtst verwant met diegenen van eigen vlees en bloed. Overal waar hij kwam, zaaide hij vrede en stapte hij schouder aan schouder met wie arm, aan zijn lot overgelaten, gebrekkig en uitgestoten was, de minste van zijn broeders en zusters.

---

1 *Ammonizioni*, 6,1: FF 155.

2 *Ibid.*, 25: FF 175.

ZONDER GRENZEN

3. Er is een episode in het leven van Sint-Franciscus die als geen ander zijn openhartigheid laat zien, een openhartigheid die geen grenzen kende en verschillen in afkomst, nationaliteit, kleur of godsdienst oversteeg. Het gaat over zijn bezoek aan sultan Malik-al-Kamil in Egypte. Dit bezoek kostte hem grote inspanningen omwille van zijn eigen armoede, de beperkte middelen waarover hij beschikte, de grote afstanden die hij moest afleggen en de grote verschillen in taal, cultuur en godsdienst. Een dergelijke reis, ondernomen in de tijd van de kruistochten, toonde zo mogelijk nog meer de onmetelijkheid en grootsheid van zijn liefde waarmee hij iedereen probeerde te omarmen. De trouw aan zijn Heer was recht evenredig met zijn liefde voor zijn broeders en zusters. Onbekommerd voor de mogelijke ontberingen en gevaren toog Sint-Franciscus op weg om de sultan te ontmoeten met dezelfde houding waarvan hij zijn leerlingen probeerde te doordringen: *in het gezelschap van Saracenen of andere ongelovigen niet verzaken aan hun eigen identiteit en geen conflicten of woordenstrijd aangaan, maar ieder menselijk schepsel onderdanig zijn omwille van de liefde Gods.*³ In die tijd was dat een meer dan straffe aanbeveling. Het is indrukwekkend om te zien hoe Franciscus, acht eeuwen geleden, erop aandrong alle vormen van vijandigheid of conflict te vermijden en een nederige en broederlijke ‘onderdanigheid’ te beleven ten opzichte van hen die zijn geloof niet deelden.

4. Hij voerde geen woordenoorlog om anderen een doctrine op te leggen; hij verspreidde simpelweg Gods liefde. Hij had begrepen dat *God liefde is en dat wie in de liefde blijft, in God blijft en God in hem* (cf. 1 Joh 4,16). Op die manier werd hij een vader voor iedereen en stimuleerde hij de droom van een broederlijke samenleving. Inderdaad, *alleen de mens die andere mensen benadert, niet om hen in zijn eigen le-*

---

3 Sint-Franciscus van Assisi, *Regel van de minderbroeders, voorlopige redactie, 16,3.6: De Geschriften*, p. 58.

*ven te trekken, maar om hen te helpen nog meer zichzelf te worden, kan echt een vader genoemd worden.*⁴ In de toenmalige wereld, bezaaid met wachttorens en verdedigingsmuren, vormden steden het toneel van bloedige oorlogen tussen machtige families, terwijl de armoede zich over het platteland verspreidde. Uitgerekend daar slaagde Franciscus erin de ware vrede te verwelkomen in zijn hart en zichzelf te bevrijden van elke zucht om te heersen over anderen. Daar werd hij een van de minsten en probeerde hij in harmonie met iedereen te leven. Die Franciscus vormde de inspiratiebron voor deze bladzijden.

5. Kwesaties rond broederlijkheid en sociale vriendschap hebben mij altijd al bekommerd. De laatste jaren heb ik herhaaldelijk en tegen verschillende achtergronden ernaar verwezen. In deze encycliek heb ik veel van dergelijke tussenkomsten verzameld en ze in een bredere context van overweging geplaatst. Ter voorbereiding van *Laudato Sí* vond ik een bron van inspiratie bij mijn broeder Bartholomeüs, de oecumenische patriarch van Constantinopel, die al vaker en met aandrang over de nood aan zorg voor de schepping heeft gesproken. In dit geval voelde ik me vooral gestimuleerd door grootimam Ahmad Al-Tayyeb, die ik ontmoet heb in Abu Dhabi, waar we samen eraan herinnerd hebben dat *God alle mensen met gelijke rechten, plichten en waardigheid geschapen heeft en hen oproept om als broeders samen te leven.*⁵ Dit was niet zomaar een diplomatische geste, maar een uit dialoog en gezamenlijk engagement geboren reflectie. Deze encycliek behandelt en ontwikkelt enkele van de grote thema's die aan bod kwamen in het document dat we samen ondertekend hebben. Samen met mijn eigen gedachten heb ik er ook een aantal brieven, documenten en beschouwingen in verwerkt, die ik zowel van heel wat individuele mensen als van groepen uit de hele wereld mocht ontvangen.

---

4 Eloi Leclerc o.f.m., *Exilio y ternura*, ed. Marova, Madrid 1987, 205.

5 *Menselijke broederlijkheid – Voor vrede en samenleven*, Abu Dhabi (4 februari 2019), Wereldkerkdocumenten nr. 40, Licap-Halewijn, p. 5.

6. De volgende bladzijden hebben niet de pretentie een complete doctrine over de broederlijke liefde aan te bieden, maar eerder stil te staan bij haar universele draagwijdte, haar openheid naar elke man en vrouw. Ik bied deze sociale encycliek aan als een nederige bijdrage tot permanente reflectie, in de hoop dat wij, in het licht van de huidige pogingen om andere mensen uit te schakelen of te negeren, bekwaam blijken te zijn te reageren met een nieuwe visie op broederlijkheid en sociale vriendschap die zich niet beperkt tot alleen maar woorden. Alhoewel ik ze geschreven heb vanuit de christelijke overtuigingen, die mij inspireren en staande houden, heb ik geprobeerd om van deze reflectie een uitnodiging tot dialoog tussen alle mensen van goede wil te maken.

7. Toen ik deze brief aan het schrijven was, brak onverwacht de coronapandemie uit die onze valse zekerheden aan het licht bracht. Naast de verschillende manieren waarop landen op de crisis hebben gereageerd, was het al meteen overduidelijk dat ze niet in staat bleken om samen te werken. Ondanks al onze hyperconnectiviteit waren we getuige van een versplintering die het nog moeilijker maakte om de problemen die ons allemaal raken op te lossen. Iedereen die denkt dat de enige les die we hieruit kunnen leren de noodzaak is het beter te doen dan de manier waarop we nu bezig zijn of bestaande systemen en regelingen te verfijnen, ontkent de realiteit.

8. Het is mijn oprechte verlangen dat wij, in de tijd die ons gegeven is, door de erkenning van de waardigheid van elke mens bij zouden kunnen dragen aan de wedergeboorte van een universeel ideaal van broederlijkheid. Broederlijkheid tussen alle mannen en vrouwen. *Zie hier een schitterend geheim dat ons laat zien hoe we kunnen dromen en van ons leven een wonderlijk avontuur kunnen maken. Niemand kan het leven aan in zijn eentje. [...] We hebben nood aan een gemeenschap die ons ondersteunt en helpt, waarin we elkaar kunnen helpen om vooruit te blijven kijken. Hoe belangrijk is het om samen te dromen! [...]*

*In ons eentje riskeren we luchtspiegelingen te zien, dingen die er niet zijn. Dromen daarentegen, die bouwen wij samen.*⁶ Laten wij dus dromen, als één enkele menselijke familie, als medereizigers uit hetzelfde vlees en bloed, als kinderen van dezelfde aarde die ons gemeenschappelijke huis is, ieder van ons met de rijkdom van zijn of haar geloof en overtuiging, ieder van ons met zijn of haar eigen stem, allemaal broeders en zusters!

---

6 *Toespraak op de oecumenische en interreligieuze jongerenontmoeting, Skopje – Noord-Macedonië (7 mei 2019): ORf (14 mei 2019), p. 12.*

HOOFDSTUK 1

DONKERE WOLKEN BOVEN EEN GESLOTEN WERELD

9. Zonder de pretentie een exhaustieve analyse te maken of alle aspecten van onze hedendaagse ervaring te willen bestuderen, wil ik gewoon nadenken over enkele trends in onze wereld, die de ontwikkeling van universele broederlijkheid in de weg staan.

DROMEN AAN SCHERVEN

10. Tientallen jaren lang leek het erop alsof de wereld lessen had geleerd van de vele oorlogen en rampen, en langzaam in de richting van verschillende vormen van integratie aan het evolueren was. Er was bijvoorbeeld de droom van een verenigd Europa, in staat om zijn gezamenlijke wortels te erkennen en te genieten van zijn rijke diversiteit. We denken aan *de vastberaden overtuiging van de stichters van de Europese Unie, die zich een toekomst voorstelden gebaseerd op het vermogen om samen te werken in het overbruggen van verschillen en in het koesteren van vrede en verbondenheid tussen alle volkeren van dit continent*.⁷ Er was ook het groeiende verlangen naar integratie in Latijns-Amerika en er zijn verschillende stappen in die richting gezet. Sommige landen en regio's hebben pogingen tot verzoening en toenadering ondernomen die vrucht gedragen hebben en andere leken erg beloftevol.

---

7 Toespraak in het Europese Parlement, Straatsburg (25 november 2014): ORf (27 november 2014), p. 8.

11. Onze eigen tijd daarentegen lijkt tekenen van een zekere achteruitgang te tonen. Oude conflicten, waarvan we dachten dat ze al lang waren begraven, steken opnieuw de kop op, terwijl vormen van kortzichtig, extremistisch, rancuneus en agressief nationalisme in opmars zijn. In sommige landen ontstaat er gaandeweg een concept van populaire en nationale eenheid, beïnvloed door verschillende ideologieën, nieuwe vormen van egoïsme en een verlies van sociale zin, onder het mom van de verdediging van nationale belangen. Het herinnert ons eens te meer eraan dat *elke nieuwe generatie zich de strijd en de verworvenheden van vorige generaties eigen moet maken en tegelijk hoger moet mikken. Dit is de weg. Goedheid, samen met liefde, gerechtigheid en solidariteit zijn nooit voor eens en altijd verworven; ze moeten elke dag opnieuw gerealiseerd worden. Het is niet mogelijk zich tevreden te stellen met wat in het verleden werd bereikt en zelfgenoegzaam ervan te genieten, alsof we op de een of andere manier het feit zouden kunnen ontkennen dat veel van onze broeders en zusters nog altijd gebukt gaan onder situaties die om onze aandacht schreeuwen.*⁸

12. ‘Zich openstellen voor de wereld’ is een uitdrukking die de economische en financiële sector zich heeft toegeëigend en die vandaag exclusief wordt gebruikt als openheid voor buitenlandse belangen of voor de vrijheid van economische machten om zonder obstakels of complicaties in alle landen te kunnen investeren. Lokale conflicten en een gebrek aan respect voor het algemeen welzijn worden door de globale economie uitgebuit om één enkel cultureel model op te dringen. Die cultuur verenigt dan wel de wereld, maar verdeelt tegelijk mensen en landen, want *in de mate de samenleving meer en meer geglobaliseerd wordt, maakt ze van ons wel burens, maar geen broeders.*⁹

---

8 *Ontmoeting met de autoriteiten, het maatschappelijk middenveld en het diplomatieke korps, Santiago - Chili (16 januari 2018); ORf (18 januari 2018), p. 2.*

9 Benedictus XVI, Encycliek *Caritas in veritate* (29 juni 2009), Wereldkerkdocumenten nr. 32, Licap-Halewijn, 19.

We worden eenzamer dan ooit in een meer en meer gemassificeerde wereld, die de voorkeur geeft aan individuele belangen en de gemeenschapsdimensie van het leven verzwakt. Er zijn inderdaad markten waar individuele mensen louter consumenten of omstanders worden. De vooruitgang van dit soort globalisering versterkt in de regel de identiteit van de sterksten, die zichzelf kunnen verdedigen, maar neigt ertoe de identiteit van de zwakkere en armere regio's te verzwakken door ze kwetsbaarder en afhankelijker te maken. Het politieke leven wordt zo almaar fragieler tegenover de transnationale economische machten die het 'verdeel-en-heers'-principe toepassen.

HET EINDE VAN HET HISTORISCHE GEWETEN

13. Het resultaat is een toenemend verlies van de zin voor geschiedenis, dat leidt tot nog meer desintegratie. Een soort van 'deconstructionisme', waarbij menselijke vrijheid beweert alles te kunnen creëren door vanaf nul te starten, is aan een opmars bezig in onze huidige cultuur. Het enige wat het in zijn zog achterlaat, is de drang tot onbegrensde consumptie en uitingen van leeg individualisme. Mijn bezorgdheid hierover bracht me tot enig advies aan het adres van de jongeren: *Iemand vertelt jongeren dat ze hun geschiedenis moeten ontkennen, niet hoeven te luisteren naar de ervaringen van hun ouders, neer moeten kijken op het verleden en vooruit moeten kijken naar een toekomst die hij voorhoudt. Wordt het dan niet erg makkelijk om hen op sleeptouw te nemen zodat zij alleen nog maar doen wat hij hen wijsmaakt? Zo iemand heeft alle baat erbij dat jongeren oppervlakkig, ontworteld of wantrouwig zijn, zodat ze alleen nog zijn beloftes geloven en handelen volgens zijn plannen. Zo gaan ideologieën van allerlei kleuren te werk: ze vernietigen (of deconstrueren) alle verschillen zodat ze zonder enige tegenstand kunnen heersen.*

*Daarvoor hebben ze jongeren nodig die geen boodschap hebben aan geschiedenis, die de spirituele en menselijke rijkdom die door vorige generaties zijn doorgegeven, versmaden en geen benul hebben van alles wat hen voorafging.*¹⁰

14. Dit zijn nieuwe vormen van culturele kolonisatie. Laten we vooral niet vergeten dat *volkeren die de eigen traditie verwerpen en – hetzij uit een rage om anderen na te bootsen of om geweld te stoken, hetzij uit onvergeeflijke nalatigheid of apathie – ermee instemmen dat anderen hun ziel stelen, uiteindelijk niet alleen hun spirituele identiteit, maar ook hun morele beginselvastheid, en ten slotte, hun intellectuele, economische en politieke onafhankelijkheid verliezen.*¹¹ Een efficiënte manier om het historische geweten, het kritische denken, de strijd voor gerechtigheid en de integratieprocessen te verzwakken, is belangrijke woorden uithollen of ze een andere betekenis geven. Wat betekenen vandaag nog woorden als democratie, vrijheid, gerechtigheid of eenheid? Ze zijn verbogen en omgevormd om ze te gebruiken als instrumenten voor dominantie, als betekenisloze etiketten die kunnen dienen om gelijk welke handeling te rechtvaardigen.

---

10 Franciscus, Postsynodale exhortatie *Christus Leeft - Christus vivit*, Paus Franciscus schrijft aan de jongeren en aan heel het volk van God, (25 maart 2019), Wereldkerkdocumenten nr. 41, Licap-Halewijn, 181.

11 Kardinaal Raúl Silva Henríquez, S.D.B., *Homilie tijdens het Te Deum in Santiago de Chili* (18 september 1974).

HET ONTBREKEN VAN EEN PROJECT VOOR ALLEN

15. De beste manier om te domineren en controle te verwerven over mensen is door wanhoop en wantrouwen te zaaien, vooral dan onder het mom van de verdediging van bepaalde waarden. Vandaag zijn in veel landen overdrijving, extremisme en polarisatie politieke instrumenten geworden. Door het gebruik van een strategie van ridiculisering, verdachtmaking en meedogenloze kritiek ontkent men op verschillende manieren het recht van anderen op een bestaan of op het hebben van een opinie. Hun aandeel in de waarheid en hun waarden worden verworpen, met als gevolg dat de samenleving verarmt en ondergeschikt wordt aan de *hybris* (hoogmoed) van de machtige. Het politieke leven gaat dan niet meer over heilzame debatten over langetermijnplannen om het leven van mensen te verbeteren en het algemeen welzijn te bevorderen, maar uitsluitend over gladder marketingtechnieken die allereerst gericht zijn op het in diskrediet brengen van de anderen. In een dergelijke verwerpelijke uitwisseling van beschuldigingen over en weer ontaardt het debat al snel in een permanente staat van onenigheid en confrontatie.

16. Hoe is het te midden de strijd van tegengestelde belangen, waarbij overwinning staat voor het elimineren van de tegenstander, mogelijk om onze blik op te richten om onze burens te erkennen of om de mensen te helpen die onderweg gevallen zijn? Een project dat nobele doelstellingen voor de ontwikkeling van onze hele menselijke familie vooropstelt, klinkt vandaag als pure waanzin. De afstand tussen mensen blijft maar groeien, terwijl de trage en veeleisende weg naar een almaar meer eengemaakte en rechtvaardige wereld lijdzaam een nieuwe en dramatische terugval kent.

17. Zorg dragen voor de wereld waarin we leven, betekent zorg dragen voor onszelf. Maar dan moeten we meer en meer aan onszelf denken als aan één grote familie die in een gemeenschappelijk huis woont. Die zorg interesseert de economische supermachten niet; die zijn alleen

geïnteresseerd in snelle winst. De stemmen die het opnemen voor het milieu worden het zwijgen opgelegd of geridiculiseerd, waarbij ogenschijnlijk redelijke argumenten gehanteerd worden, die alleen maar een scherm optrekken voor de eigen belangen. In deze oppervlakkige en kortzichtige cultuur die wij hebben gecreëerd, verstoken van een gemeenschappelijk project, valt het te verwachten dat door de uitputting van sommige hulpbronnen, geleidelijk aan een scenario ontstaat voor nieuwe oorlogen onder het mom van nobele aanspraken.¹²

EEN WEGWERPWERELD

18. Sommige leden van onze menselijke familie lijken opgeofferd te mogen worden ten voordele van anderen, die wel waardig worden bevonden om te genieten van een zorgeloos bestaan. Uiteindelijk worden mensen niet langer gezien als een hogere waarde waarvoor gezorgd moet worden en die gerespecteerd moet worden, vooral dan wanneer ze arm en gehandicapt zijn, ‘nog niet nuttig’ – zoals de ongeborene - of ‘niet langer nuttig’ – zoals de bejaarde. We zijn ongevoelig geworden voor alle soorten van verspilling, te beginnen met voedselverspilling, die extreem betreurenswaardig is.¹³

19. Een dalend geboortecijfer, dat zorgt voor de vergrijzing van de bevolking, samen met de ‘deportatie’ van de ouderen naar een triest en eenzaam bestaan, is een subtiele manier om te beweren dat het allemaal draait om onszelf, dat onze individuele bekommernissen het enige is wat echt telt. En wel zo dat datgene wat wordt weggegooid niet alleen voedsel en overbodige spullen zijn, maar vaak mensen zelf.¹⁴ We hebben

---

12 Franciscus, Encycliek *Geprezen zijt gij!* - *Laudato sí* (24 mei 2015), Wereldkerkdocumenten nr. 35, Licap-Halewijn, 57.

13 *Toespraak tot het Diplomatieke Korps bij de Heilige Stoel* (11 januari 2016); ORf (14 januari 2016), p. 9.

14 *Toespraak tot het Diplomatieke Korps bij de Heilige Stoel* (13 januari 2014); ORf (16 januari 2016), p. 10.

gezien wat er gebeurd is met oudere mensen op bepaalde plaatsen van de wereld als gevolg van de coronapandemie. Zij hoefden niet op die manier te sterven. Maar in feite was iets gelijkaardigs al eerder voorgevallen tijdens hittegolven en in andere situaties: oudere mensen werden op een wreedaardige manier aan hun lot overgelaten. We realiseren ons niet dat wij, door onze oudere mensen te isoleren en over te laten aan de zorg van anderen zonder de nabijheid en zorgzaamheid van familieleden, de familie zelf verminken en verarmen. Het zal ermee eindigen dat wij jonge mensen zullen beroven van de noodzakelijke band met hun wortels en van een wijsheid die ze nooit op eigen houtje kunnen verwerven.

20. Deze manier om andere mensen te dumpen, kan uiteenlopende vormen aannemen, zoals een obsessie om de loonkosten te vermindere-
ren zonder rekening te houden met de zware gevolgen ervan; de werkloosheid die daarvan het rechtstreekse gevolg is, leidt immers tot meer armoede.¹⁵ Bovendien komt die bereidheid tot dumpen van mensen ook tot uiting in verwerpelijke attitudes waarvan we dachten dat ze al lang tot het verleden behoorden, zoals racisme, dat ondergronds blijft sluimeren om telkens opnieuw de kop op te steken. Opstoten van racisme blijven ons te schande maken, omdat ze bewijzen dat onze zogeheten sociale vooruitgang helemaal niet zo echt en verworven is als we denken.

---

15 Cf. *Toespraak tot de Stichting 'Centesimus annus pro Pontifice'* (25 mei 2013): ORf (30 mei 2013), p. 3-4.

21. Sommige economische regels hebben dan wel bewezen dat ze resulteren in groei, tot integrale menselijke ontwikkeling hebben ze niet geleid.¹⁶ De welvaart is toegenomen, maar de ongelijkheid net zo goed, met als resultaat dat *nieuwe vormen van armoede opduiken*.¹⁷ De bewering dat de moderne wereld de armoede teruggedrongen heeft, is gebaseerd op het meten van armoede op basis van criteria uit het verleden die niet meer van deze tijd zijn. Vroeger werd bijvoorbeeld geen toegang hebben tot elektriciteit niet beschouwd als een teken van armoede en het was toen ook geen bron van ontbering. Armoede moet altijd worden begrepen en afgemeten tegen de achtergrond van de actuele mogelijkheden die in elke concrete historische periode gelden.

MENSENRECHTEN DIE ONVOLDOENDE UNIVERSEEL ZIJN

22. Vaak wordt duidelijk dat mensenrechten in de praktijk niet voor iedereen gelijk zijn. Respect voor die rechten *is de eerste voorwaarde voor de sociale en economische ontwikkeling van een land. Wanneer de waardigheid van de menselijke persoon wordt gerespecteerd en zijn of haar rechten worden erkend en gegarandeerd, gedijen creativiteit en interdependentie, en komt de creativiteit van de menselijke persoonlijkheid vrij doorheen acties die het algemeen welzijn bevorderen*.¹⁸ Maar door onze hedendaagse samenlevingen nauwlettend te observeren, ontdekken we talloze tegenstrijdigheden die ons doen afvragen of de gelijkwaardigheid van alle mensen, die zeventig jaar geleden plechtig werd afgekondigd, wel daadwerkelijk in elke situatie erkend, gerespecteerd, beschermd en gepromoot wordt. In de wereld van vandaag blijven vele vormen van onrecht bestaan, gevoed door reductionistische antropologische visies en

---

16 Cf. Heilige Paulus VI, encycliek *Populorum progressio* (26 maart 1967), nr. 14: AAS 59 (1967), p. 264.

17 Benedictus XVI, *Encycliek Caritas in veritate*, 22.

18 *Toespraak tot de autoriteiten*, Tirana - Albanië (21 september 2014): ORf (25 september 2014), p. 3.

door een op winst gebaseerd economisch model dat niet aarzelt mensen uit te buiten, weg te gooien en zelfs te doden. Terwijl een deel van de mensheid in opzichtige weelde leeft, ziet een ander deel haar eigen waardigheid ontkend, geminacht of vertrappeld, en haar fundamentele rechten verworpen of geschonden.¹⁹ Wat leert dit ons over de gelijkheid van rechten die is gebaseerd op een aangeboren menselijke waardigheid?

23. Net zo goed is de organisatie van samenlevingen wereldwijd nog lang niet toe aan een duidelijke stelling over de gelijkwaardigheid van vrouwen en identieke rechten als de mannen. We zeggen het ene met woorden, maar onze beslissingen en de realiteit vertellen een heel ander verhaal. Inderdaad, *dubbel zo arm zijn de vrouwen die lijden onder situaties van uitsluiting, mishandeling en geweld omdat ze vaak over de minste kansen beschikken om hun rechten te verdedigen.*²⁰

24. We moeten ook toegeven dat *hoewel de internationale gemeenschap talloze akkoorden heeft afgesloten om een einde te maken aan de slavernij in al haar vormen en verschillende strategieën heeft gelanceerd om dit fenomeen te bestrijden, vandaag nog altijd miljoenen mensen - kinderen, vrouwen en mannen van alle leeftijden - verstoken blijven van vrijheid en gedwongen worden te leven in omstandigheden die verwant zijn met slavernij. [...] Vandaag is slavernij, net als in het verleden, geworteld in een begrip van de menselijke persoon dat het mogelijk maakt hem of haar als een ding te behandelen. [...] Of het nu gaat om onderdrukking of misleiding, of door fysieke of psychologische dwang, er worden nog altijd mensen - die naar het beeld en gelijkenis van God zijn geschapen - van hun vrijheid beroofd, verkocht en gedegradeerd om eigendom van anderen te worden. Ze worden behandeld als een middel om een doel te bereiken. Criminele netwerken zijn bedreven in het gebruik van moder-*

---

19 Boodschap aan de deelnemers aan de internationale conferentie 'Mensenrechten in de hedendaagse wereld: verwezenlijkingen, nalatigheden, ontkenningen' (10 december 2018): ORf (18-25 december 2018), p. 6.

20 Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium* (24 november 2013), Wereldkerkdocumenten nr. 34, Licap-Halewijn, 212.

*ne communicatiemiddelen als een manier om jonge mannen en vrouwen in verschillende delen van de wereld in de val te lokken.*²¹ Een perversie die alle grenzen overschrijdt wanneer ze vrouwen onderdrukt en hen vervolgens dwingt abortus te plegen. Een gruwel die zover gaat dat mensen worden ontvoerd om hun organen te kunnen verkopen. Mensenhandel en andere hedendaagse vormen van slavernij zijn een wereldwijd probleem dat ernstig moet worden genomen door de mensheid als geheel: *vermits criminele organisaties wereldwijde netwerken inzetten om hun doelen te bereiken, vereisen pogingen om dit fenomeen uit te bannen net zo goed een gemeenschappelijke en, inderdaad, een wereldwijde inspanning van de kant van verschillende sectoren van de samenleving.*²²

CONFLICTEN EN ANGST

25. Oorlog, terroristische aanslagen, raciale of religieuze vervolging en vele andere aantastingen van de menselijke waardigheid worden verschillend beoordeeld, afhankelijk van hoe het bepaalde, voornamelijk economische belangen het beste uitkomt. Wat waar is zolang het voor iemand aan de macht goed uitkomt, houdt op met waar te zijn zodra het hem niet goed uitkomt. Die gewelddadige situaties vermenigvuldigen zich *jammer genoeg in talrijke regio's in de wereld in die mate dat ze de trekken vertonen van wat we een echte "derde wereldoorlog" zouden kunnen noemen, die stukje bij beetje wordt uitgevochten.*²³

26. Dit hoeft niet te verbazen als we ons realiseren dat we niet langer een gemeenschappelijke horizon hebben die ons verenigt; inderdaad, het eerste slachtoffer van elke oorlog is *de aangeboren roeping van de*

---

21 *Boodschap voor de 48ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2015* (8 december 2014), nrs. 3-4: ORf (11 december 2014), p. 9.

22 *Ibid.*, nr. 5: ORf (11 december 2014), p. 10.

23 *Boodschap voor de 49ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2016* (8 december 2015): ORf (17-24 december 2015), p. 7.

menselijke familie tot broederlijkheid. Het resultaat is dat *elke bedreigende situatie wantrouwen wekt en mensen ertoe leidt zich terug te trekken in hun eigen veiligheidszone.*²⁴ Onze wereld zit verstrikt in een vreemde tegenstrijdigheid: we geloven dat we *stabiliteit en vrede kunnen verzekeren door een vals gevoel van veiligheid, gevoed door een mentaliteit van angst en wantrouwen.*²⁵

27. Paradoxaal genoeg zitten we nog met bepaalde voorouderlijke angsten die de technologische ontwikkeling blijkbaar niet heeft kunnen elimineren; die angsten hebben zich net kunnen verschuilen en verspreiden achter nieuwe technologieën. Ook vandaag de dag gaapt buiten de oude vertrouwde stadsmuren de afgrond, het territorium van het onbekende, de wildernis. Wat daar ook vandaan komt, het kan niet worden vertrouwd, want het is onbekend, vreemd en maakt geen deel uit van het dorp. Het is het territorium van de ‘barbaar’, tegen wie we ons kost wat kost moeten verdedigen. Het resultaat is dat er nieuwe muren worden opgetrokken uit zelfbehoud, dat de buitenwereld ophoudt te bestaan en alleen ‘mijn’ wereld overblijft, tot op het punt dat anderen, die niet langer als mensen met een onvervreemd-bare waardigheid worden beschouwd, alleen nog ‘zij’ worden. Eens te meer komen we in *de verleiding om een cultuur uit te bouwen die muren optrekt, muren in het hart, muren op het land, om de ontmoeting met andere culturen, met andere mensen te voorkomen. En diegenen die muren optrekken, zullen als slaven eindigen binnen de muren die ze zelf hebben opgetrokken. Ze hebben geen horizon meer, want ze missen de uitwisseling met anderen.*²⁶

---

24 *Boodschap voor de 53ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2020* (8 december 2019): ORf(17-24 december 2019), p. 10.

25 *Toespraak over nucleaire wapens, Nagasaki – Japan* (24 november 2019): ORf, (3 december 2019), p. 5.

26 *Toespraak tot de leerkrachten en studenten van het San Carlo college van Milaan* (6 april 2019): ORf(30 april 2019), p. 9.

28. De eenzaamheid, angst en onzekerheid die mensen ervaren als ze zich verlaten voelen door het systeem, creëren een vruchtbaar terrein voor allerlei maffiose groepen. Die floreren omdat ze beweren de verdedigers te zijn van de vergeten mensen, vaak door verschillende vormen van hulp aan te bieden terwijl ze ondertussen hun criminele belangen behartigen. Er bestaat ook een typische ‘maffiapedagogie’ die, door een beroep te doen op een valse ‘communautaire mystiek’, banden van afhankelijkheid en trouw creëert waarvan mensen zich erg moeilijk kunnen bevrijden.

GLOBALISERING EN VOORUITGANG ZONDER EEN GEMEENSCHAPPELIJK ROUTEPLAN

29. Grootimam Ahmad Al-Tayyeb en ik zijn niet blind voor de positieve vorderingen die zijn gemaakt op het gebied van wetenschap, technologie, geneeskunde, industrie en welzijn, vooral dan in de ontwikkelde landen. *Niettemin willen we onderstrepen dat er, samen met die historische vooruitgang, hoe groot en gewaardeerd ook, sprake is van een morele achteruitgang die het internationale handelen beïnvloedt en de spirituele waarden en het verantwoordelijkheidsgevoel verzwakt. Dit alles draagt bij tot het algemene gevoel van frustratie, eenzaamheid en wanhoop. [...] We zien uitbarstingen van spanning en een opbouw van wapens en munitie in een mondiale context, die wordt gedomineerd door onzekerheid, ontgoocheling, angst voor de toekomst en beheerst wordt door kortzichtige economische belangen. We kunnen ook wijzen op grote politieke crises, situaties van onrecht en gebrek aan een eerlijke verdeling van natuurlijke hulpbronnen. [...] Er heerst een onaanvaardbaar stilzwijgen over deze crises die miljoenen kinderen, die door armoede en honger al tot op het bot uitgemergeld zijn, doen sterven van de honger.*²⁷ Het is een panorama dat we, ondanks alle onmiskenbare vorderingen, niet meteen als een mijlpaal op weg naar een menselijker toekomst bekijken.

---

27 Menselijke broederlijkheid - Voor vrede en samenleven, p. 6 en 7.

30. In de wereld van vandaag vervaagt het gevoel deel uit te maken van één enkele menselijke familie en de droom om samen te werken aan gerechtigheid en vrede lijkt wel een achterhaalde utopie. In de plaats daarvan heerst een koele, comfortabele en geglobaliseerde onverschilligheid, geboren uit diepe ontgoocheling, verborgen achter een bedrieglijke illusie: denken dat we almachtig zijn, terwijl we niet eens erin slagen ons te realiseren dat we allemaal in hetzelfde schuitje zitten. Deze illusie maakt dat we de grote broederlijke waarden de rug toe keren wat leidt tot *een soort cynisme. Want dat is de verleiding waarmee we worden geconfronteerd als we de weg van ontgoocheling en teleurstelling inslaan. [...] Isolement en terugvallen op de eigen belangen zijn nooit de goede manier om hoop te herstellen en vernieuwing te bewerkstelligen. Nabijheid en de cultuur van ontmoeting zijn dat wel. Isolement, nee! Nabijheid, ja! Een botsing van culturen, nee! Een cultuur van ontmoeting, ja!*²⁸

31. In een wereld die blijft voortrazen, maar een gedeelde routekaart mist, voelen we almaar meer dat *de kloof tussen de obsessie voor ons persoonlijke welzijn en het met de hele menselijke familie gedeelde geluk alleen maar groter lijkt te worden en dreigt af te stevenen op een complete scheiding tussen het individu en de mensengemeenschap. [...] Zich gedwongen voelen om samen te leven is één ding, de rijkdom en schoonheid waarderen van de zaadjes van gemeenschapsleven die we samen moeten zoeken en cultiveren, is nog een ander paar mouwen.*²⁹ Technologie gaat voortdurend vooruit, maar *hoe geweldig zou het niet zijn als de groei van wetenschappelijke en technologische innovatie gepaard zou gaan met meer gelijkheid en sociale inclusie.*

---

28 *Toespraak tot de culturele wereld*, Cagliari - Italië (22 september 2013): ORf (26 september 2013), p. 5.

29 *Humana communitas*. Brief aan de voorzitter van de Pauselijke Academie voor het Leven ter gelegenheid van de 25ste verjaardag van haar oprichting (6 januari 2019), nrs. 2.6: ORf (22 januari 2019), p. 9.

*Hoe geweldig zou het niet zijn om verre planeten te ontdekken en tegelijk ook de noden te herontdekken van de broeders en zusters die om ons heen cirkelen!*³⁰

PANDEMIEËN EN ANDERE RAMPEN IN DE GESCHIEDENIS

32. Het klopt dat een wereldwijde tragedie als de coronapandemie even het gevoel liet herleven dat we een wereldwijde gemeenschap zijn, allemaal in hetzelfde schuitje, waar de problemen van één iemand ook de problemen van ons allemaal zijn. Eens te meer realiseerden we ons dat niemand in zijn eentje wordt gered; we kunnen alleen samen worden gered. Zoals ik in die dagen zei: *De storm heeft onze kwetsbaarheid ontmaskerd en die valse en overbodige zekerheden blootgelegd waarrond we onze dagelijkse agenda's, onze projecten, onze gewoontes en prioriteiten hebben opgebouwd. [...] Midden in die storm is de façade van de stereotypes waarmee we onze ego's camouflerden – onze ego's die altijd bezorgd zijn om de schone schijn – ingestort. Daarmee werd nog maar eens het even onontkoombare als gezegende besef onthuld dat we deel uitmaken van elkaar, dat we broers en zussen van elkaar zijn.*³¹

33. De wereld evolueerde onophoudelijk naar een economie die, dankzij de technologische vooruitgang, probeerde de 'menselijke kosten' te reduceren; sommigen probeerden ons te doen geloven dat de vrije markt perfect in staat was om alles veilig te houden. Toch dwong de brutale en onvoorziene klap van die oncontroleerbare pandemie ons om opnieuw aan andere mensen te denken in plaats van aan de winsten voor enkelingen. Vandaag kunnen we toegeven dat *we onszelf*

---

30 *Videoboederschap op de TED-conferentie van Vancouver (26 april 2017): ORf (11 mei 2017), p. 4.*

31 *Bijzonder gebedsmoment ten tijde van de pandemie (27 maart 2020): ORf (31 maart 2020), p. 5.*

hebben gevoed met dromen van pracht en praal, om te eindigen met het consumeren van afleiding, kortzichtigheid en eenzaamheid. We propten ons vol met netwerken en we verloren de smaak van broederlijkheid. We zochten naar snelle en veilige resultaten, maar werden overweldigd door ongeduld en angst. Gevangen als we zaten in de virtuele realiteit, verloren we de smaak en de geur van de echte wereld.³² De pijn, de onzekerheid en de angst, samen met het besef van onze eigen beperkingen dat de pandemie opwekte, dwingen ons om onze levensstijl, onze relaties, de organisatie van onze samenlevingen en vooral de zin van ons bestaan erg dringend te herdenken.

34. Als alles met elkaar verbonden is, is het moeilijk om zich voor te stellen dat die wereldwijde ramp géén verband zou houden met de manier waarop wij met de werkelijkheid omgaan, met onze pretentie om de absolute meesters te willen zijn van ons eigen leven en van alles wat bestaat. Ik wil het woord goddelijke vergelding niet in de mond nemen, net zo min als het zou volstaan te beweren dat het kwaad dat wij de natuur aandoen zich wreekt door ons te straffen voor ons wangedrag. Het is de wereld zelf die kreunt en in opstand komt. We worden herinnerd aan het bekende vers van de dichter Vergilius dat *de tranen der dingen* evoceert, de tegenslagen van het leven en de geschiedenis.³³

35. Al te snel vergeten we de lessen van de geschiedenis, *de meesteres van het leven*.³⁴ Een keer deze gezondheids crisis voorbij is, zou onze slechtste reactie zijn om ons nog dieper te storten in koortsachtig consumptisme en nieuwe vormen van egoïstisch zelfbehoud. God geve dat we na al de ellende niet langer zullen denken in termen van ‘zij’ en ‘die’, maar alleen nog van ‘wij’. Als dit maar niet de zoveelste tragedie van de geschiedenis zal blijken te zijn waaruit we helemaal niks heb-

---

32 *Homilie tijdens de eucharistieviering*, Skopje – Noord-Macedonië (7 mei 2019): ORf (14 mei 2019), p. 10.

33 Cf. *Aeneis*, 1,462: *Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt*.

34 *Historia ... magistra vitae*: Marcus Tullius Cicero, *De Oratore*, 2,36.

ben geleerd! Als we maar al die oudere mensen in gedachten zouden houden, die gestorven zijn door een tekort aan beademingstoestellen, deels als gevolg van de jarenlange ontmanteling van de gezondheidszorgsystemen. Als dit immense verdriet maar niet nutteloos zal blijken te zijn, maar ons in staat stelt een stap voorwaarts te zetten in de richting van een nieuwe levensstijl. Konden we maar eens en voor altijd (her)ontdekken dat we elkaar broodnodig hebben en dat op die manier onze menselijke familie een wedergeboorte mag ervaren, met al haar gezichten, al haar handen en al haar stemmen, voorbij de muren die we hebben opgetrokken.

36. Als we niet erin slagen de gedeelde passie voor een gemeenschap van verbondenheid en solidariteit terug te vinden waaraan we tijd, inspanningen en energie besteden, zal de collectieve illusie die ons in slaap wiegt, brutaal uiteenspatten en vele mensen verweesd achterlaten ten prooi aan angst en leegte. En we mogen net zo min naïef weigeren te erkennen dat *de obsessie van deze consumptiegerichte levensstijl, vooral als slechts weinig mensen zich die kunnen veroorloven, niet anders kan dan geweld en wederzijdse vernietiging veroorzaken.*³⁵ Het 'ieder voor zich' zal snel ontaarden in een 'iederen tegen allen' dat erger zal zijn dan welke pandemie ook.

AFWEZIGHEID VAN MENSELIJKE WAARDIGHEID AAN DE GRENZEN

37. Bepaalde populistische politieke regimes, net als bepaalde liberale economische visies, stellen dat een toestroom van migranten koste wat het kost voorkomen moet worden. Er worden ook argumenten aangevoerd voor de juistheid van de stelling dat hulp aan arme landen beperkt moet worden; door dat te doen zouden die landen een dieptepunt bereiken en op die manier gedwongen worden om de noodzake-

---

35 Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, nr. 204.

lijke bezuinigingsmaatregelen te nemen. Men realiseert zich blijkbaar niet dat achter dit soort abstracte en moeilijk te verdedigen uitspraken grote aantallen mensenlevens op het spel staan. Veel migranten zijn gevlucht voor oorlog, vervolging en natuurrampen. Anderen zoeken terecht naar kansen voor zichzelf en hun gezin. Ze dromen van een betere toekomst en willen de voorwaarden creëren om die te verwezenlijken.³⁶

38. Helaas worden anderen aangetrokken door de westerse cultuur, soms met onrealistische verwachtingen, die tot zware teleurstellingen kunnen leiden. Gewetenloze mensenhandelaars, vaak gelinkt aan drugs- of wapenkartels, maken misbruik van de zwakke positie van migranten, die onderweg maar al te vaak te maken krijgen met geweld, mensenhandel, psychisch en fysiek misbruik en onnoemelijk lijden.³⁷ Diegenen die emigreren, worden gescheiden van hun thuisomgeving en raken vaak ook cultureel en religieus ontworteld. Die breuk treft ook de gemeenschappen van herkomst, die hun krachtigste en meest ondernemende elementen verliezen, alsook de gezinnen, vooral wanneer een of beide ouders migreren en hun kinderen in het land van herkomst moeten achterlaten.³⁸ Om die reden is het ook nodig om het recht om niet te emigreren, dat wil zeggen om in zijn vaderland te blijven, opnieuw te bevestigen.³⁹

39. Daarbij komt nog dat migratie in sommige gastlanden angst veroorzaakt, die vaak aangewakkerd en uitgebuit wordt voor politieke doeleinden. Dat kan leiden tot een xenofobe mentaliteit als mensen zich afsluiten en zich op zichzelf terugplooiën. Daar moeten we vastberaden op reageren.⁴⁰ Migranten worden niet beschouwd als mensen die net als anderen het recht hebben om volwaardig deel te nemen aan het maatschappelijke leven. Men vergeet dat ze dezelfde intrinsieke waar-

---

36 Postsynodale exhortatie *Christus leeft - Christus vivit*, 91.

37 *Ibid.*, nr. 92.

38 *Ibid.*, nr. 93.

39 Benedictus XVI *Boodschap voor de 99ste Werelddag van de Migrant en de Vluchteling* (12 oktober 2012); ORf (1 november 2012), p. 5.

40 Postsynodale exhortatie *Christus leeft - Christus vivit*, nr. 92.

digheid bezitten als ieder ander mens. Daarom zouden ze *actoren van hun eigen verlossing* moeten zijn.⁴¹ Niemand zal ooit openlijk ontkennen dat ze mensen zijn, maar in de praktijk, door onze beslissingen en de manier waarop we ze behandelen, laten we zien dat we ze als minderwaardig, minder belangrijk, minder menselijk beschouwen. Voor christenen is deze manier van denken en handelen onaanvaardbaar, omdat het bepaalde politieke voorkeuren boven diepe overtuigingen van ons geloof plaatst: de onvervreembare waardigheid van elke menselijke persoon, ongeacht afkomst, ras of religie, en de hoogste wet van broederlijke liefde.

40. *Migraties zullen, meer dan ooit tevoren, een cruciale rol spelen in de toekomst van onze wereld.*⁴² Momenteel wordt migratie echter beïnvloed door het *verlies van dat verantwoordelijkheidsgevoel voor onze broeders en zusters waarop elk maatschappelijk middenveld is gebaseerd.*⁴³ Europa bijvoorbeeld loopt ernstig het risico deze weg in te slaan. Niettemin beschikt het, *geholpen door zijn grote culturele en religieuze erfgoed, over de middelen om de centrale positie van de menselijke persoon te verdedigen en om het juiste evenwicht te vinden tussen zijn dubbele morele verantwoordelijkheid om de rechten van zijn burgers te beschermen en om hulp aan en aanvaarding van migranten te verzekeren.*⁴⁴

41. Ik begrijp dat sommige mensen aarzelend en bang zijn ten aanzien van migranten. Ik zie dit als een onderdeel van ons natuurlijke instinct tot zelfverdediging. Maar het is ook waar dat een individu en een volk alleen vruchtbaar en productief zijn als ze een creatieve open-

---

41 Cf. *Boodschap voor de 106de Werelddag van de Migrant en de Vluchteling* (13 mei 2020); ORf (19 mei 2020), p. 4.

42 *Toespraak tot het Diplomatieke Korps bij de Heilige Stoel* (11 januari 2016); ORf (14 januari 2016), p. 10.

43 *Toespraak tot het Diplomatieke Korps bij de Heilige Stoel* (13 januari 2014); ORf (16 januari 2014), p. 6.

44 *Toespraak tot het Diplomatieke Korps bij de Heilige Stoel* (11 januari 2016); ORf (14 januari 2016), p. 10.

heid tegenover anderen kunnen ontwikkelen. Ik vraag iedereen om die primaire reacties te overstijgen, want *er is een probleem als twijfels en angsten onze manier van denken en handelen zodanig bepalen dat ze ons intolerant, gesloten en misschien zelfs - zonder dat we het beseffen - racistisch maken. Op die manier ontneemt angst ons het verlangen en het vermogen om de ander te ontmoeten.*⁴⁵

DE ILLUSIE VAN COMMUNICATIE

42. Terwijl enerzijds het terugplooiën op zichzelf en onverdraagzaamheid tegenover andere mensen toenemen, worden vreemd genoeg de afstanden tussen mensen anderzijds almaar kleiner of verdwijnen ze bijna tot op het punt dat het recht op privacy nauwelijks nog bestaat. Alles is een soort spektakel geworden dat in de gaten gehouden en bespioneerd kan worden, en het leven van mensen wordt nu constant gecontroleerd. Digitale communicatie wil alles naar buiten brengen; het leven van mensen wordt uitgekamd, blootgelegd en rondgebazuind, vaak anoniem. Het respect voor anderen verkrumelt, en zelfs als ik iemand anders afwijs, negeer of op afstand probeer te houden, kan ik schaamteloos naar elk detail van zijn of haar leven blijven gluren.

43. Digitale campagnes van haat en vernietiging zijn op hun beurt - zoals sommigen ons nochtans willen doen geloven - geen positieve vorm van wederzijdse steun, maar gewoon een groep individuen die zich verenigen tegen een vermeende gemeenschappelijke vijand. *De digitale media dragen het risico in zich van verslaving, isolement, geleidelijk verlies van contact met de concrete werkelijkheid en verstoring van de ontwikkeling van authentieke interpersoonlijke relaties.*⁴⁶ Ze missen de fysieke gebaren, gezichtsuitdrukkingen, momenten van stilte,

---

45 *Boodschap voor de 105de Werelddag van de Migrant en de Vluchteling (27 mei 2019): ORf (28 mei 2020), p. 6.*

46 Postsynodale apostolische exhortatie *Christus leeft - Christus vivit*, nr. 88.

lichaamstaal, zelfs de geuren, het trillen van handen, de blosjes en het zweet die zo veelzeggend zijn en deel uitmaken van de menselijke communicatie. Digitale relaties vereisen niet die langzame en geleidelijke ontwikkeling van vriendschappen, stabiele interactie of het opbouwen van een consensus die tijd nodig heeft om te rijpen. Ze lijken sociaal, maar dat is slechts schijn. Een gemeenschap echt opbouwen doen ze niet; in plaats daarvan hebben ze de neiging om juist het individualisme dat tot uiting komt in xenofobie en in minachting voor de kwetsbaren, te verdonkeremanen en of te versterken. Digitale connectiviteit is niet voldoende om bruggen te bouwen en niet in staat de mensheid echt te verenigen.

AGRESSIVITEIT ZONDER SCHAAMTE

44. Ook als individuele mensen in hun comfortabele consumptiegedreven isolement blijven zitten, kunnen ze kiezen voor een vorm van constant en koortsachtig sociaal contact. Dat bevordert een overvloed aan allerlei opmerkelijke vormen van vijandigheid, beledigingen, misbruik, laster en verbaal geweld, die de andere kunnen vernietigen, en dat met een onbesuisdheid die uitgesloten is in een fysiek contact, want dan zouden we elkaar binnen de kortste keren gewoon verscheuren. Sociale agressie heeft daar een voedingsbodem zonder weerga gevonden dankzij computers en mobiele apparaten.

45. Dit heeft op zijn beurt vrije baan gegeven aan ideologieën. Uitspraken die tot een paar jaar geleden niemand had kunnen doen zonder het risico te lopen eenieders respect te verliezen, kunnen nu straffeloos en in de grofste bewoordingen worden gedaan, zelfs door bepaalde politici. We mogen ook niet vergeten dat *er gigantische economische belangen spelen in de digitale wereld. Die zijn in staat om even subtiele als ingrijpende vormen van controle uit te oefenen en mechanismen te creëren die het geweten van mensen en het democratische proces kunnen manipuleren. Het resultaat van de manier waarop veel van dat soort platforms*

*werken, is dat uiteindelijk vaak alleen gelijkgestemden elkaar nog ontmoeten en zo afgeschermd worden van een debat met andersdenkenden. Die gesloten circuits vergemakkelijken de verspreiding van nepnieuws (fake news) en valse informatie, en voeden vooroordelen en haat.*⁴⁷

46. We moeten ook erkennen dat destructieve vormen van fanatisme soms voorkomen onder gelovigen, christenen inclusief; ook zij *kunnen via het internet en verschillende digitale uitwisselingsfora verstrikt raken in een kluwen van verbaal geweld. Zelfs in katholieke media kunnen grenzen overschreden worden, kan laster gemeengoed worden en alle ethische normen en respect voor de goede naam van anderen wegvallen.*⁴⁸ Hoe kan dit bijdragen aan de broederlijkheid die onze gemeenschappelijke Vader van ons vraagt?

INFORMATIE ZONDER WIJSHEID

47. Ware wijsheid vereist een ontmoeting met de werkelijkheid. Vandaag daarentegen kan alles worden gecreëerd, vermomd en veranderd. Daarom kan een directe confrontatie met de randen van de werkelijkheid als ondraaglijk worden ervaren. Er treedt dan een selectiemechanisme in actie waarmee ik onmiddellijk *likes* en *dislikes*, wat ik aantrekkelijk vind en wat ik smakeloos vind, van elkaar kan scheiden. Op dezelfde manier kunnen we de mensen kiezen met wie we onze wereld willen delen. Personen of situaties die we onaangenaam of onvriendelijk vinden, worden in de virtuele netwerken van vandaag simpelweg gedeleteet; we creëren dan een virtuele cirkel die ons isoleert van de echte wereld waarin we leven.

---

47 *Ibid.*, nr. 89.

48 Franciscus, Apostolische exhortatie *Wees blij en juich - Gaudete et exsultate* (19 maart 2018), Wereldkerkdocumenten nr. 38, Licap-Halewijn, nr. 115.

48. Het vermogen om te gaan zitten en te luisteren naar andere mensen, typisch voor interpersoonlijke ontmoetingen, is paradigmatisch voor de gastvrije houding van wie het narcisme overstijgt en anderen accepteert, voor hen zorgt en hen welkom heet in zijn leven. Maar *de wereld van vandaag is grotendeels een dove wereld [...]. Soms maakt het hectische tempo van de moderne wereld het ons onmogelijk om aandachtig te luisteren naar wat iemand anders zegt. Halverwege onderbreken we hem of haar en willen we al tegenspreken wat hij of zij nog niet eens heeft gezegd. We mogen ons vermogen om te luisteren niet verliezen. Sint-Franciscus hoorde de stem van God, hij hoorde de stem van de armen, hij hoorde de stem van de zieken en hij hoorde de stem van de natuur. Hij maakte een manier van leven ervan. Het is mijn wens dat het zaad dat Sint-Franciscus geplant heeft in de harten van velen mag groeien.*⁴⁹

49. Nu stilte en zorgvuldig luisteren verdwijnen en vervangen worden door een stortvloed van sms'jes, loopt deze basisstructuur van wijze menselijke communicatie gevaar. Er ontstaat een nieuwe levensstijl, waarin we alleen creëren wat we willen en alles uitsluiten wat we niet kunnen controleren of direct en maar oppervlakkig kennen. Dit proces blokkeert door zijn intrinsieke logica het soort serene reflectie die ons zou kunnen leiden naar een gedeelde wijsheid.

50. Samen kunnen we de waarheid zoeken in dialoog, in een ontspannen gesprek of in een gepassioneerd debat. Daarvoor is enig doorzettingsvermogen nodig; het brengt momenten van stilte en pijn met zich mee, maar het kan met het nodige geduld ook delen in de bredere ervaring van individuen en volkeren. De overvloed aan al die informatie binnen handbereik leidt niet automatisch tot grotere wijsheid. Wijsheid komt immers niet voort uit snelle zoekopdrachten op het internet en het is ook geen onoverzienbare hoop niet-geverifieerde gegevens. Dat is niet de manier om volwassen te worden in de ontmoeting met

---

49   Uit de film *Papa Francesco – Een man van zijn woord. Hoop is een universele boodschap*, van Wim Wenders (2018).

de waarheid. Gesprekken draaien alleen om de nieuwste gegevens; ze worden louter horizontaal en cumulatief. We slagen er niet in onze aandacht gefocust te houden, door te dringen tot de kern van de zaak en te erkennen wat essentieel is om zin te geven aan ons leven. Vrijheid wordt zo een illusie die men ons wijsmaakt en die makkelijk verward wordt met het ongeremd kunnen surfen op internet. Broederlijkheid uitbouwen, lokaal of universeel, kan alleen door geesten die vrij zijn en openstaan voor authentieke ontmoetingen.

VORMEN VAN ONDERWERPING EN ZELFVERACHTING

51. Bepaalde economisch welvarende landen worden graag voorgesteld als culturele modellen voor minder ontwikkelde landen, in plaats van ervoor te zorgen dat elk van die landen wordt geholpen om op zijn eigen manier te groeien en zijn innovatievermogen te ontwikkelen, met respect voor de waarden van zijn eigen cultuur. Dit oppervlakkige en zielige verlangen om anderen te imiteren, leidt tot kopiëren en consumeren in plaats van creëren, en het zorgt voor een laag nationaal eigenwaardegevoel. In de rijke milieus van nogal wat arme landen, en soms bij diegenen die recent uit de armoede zijn weggeraakt, is er weerstand tegen de eigen inheemse manieren van denken en handelen, en bestaat de neiging om neer te kijken op de eigen culturele identiteit, alsof het de enige oorzaak van alle ellende zou zijn.

52. Hun zelfrespect vernietigen is een gemakkelijke manier om anderen te domineren. Achter die trends die onze wereld willen uniformiseren, floreren krachtige belangen die profiteren van zo'n laag zelfbeeld, terwijl ze via de media en hun netwerken een nieuwe cultuur proberen te creëren in dienst van de elite. Dit speelt in op het opportunisme van financiële speculanten en raiders (iemand die een bedrijf - in het geheim - overneemt door het opkopen van de aandelen

wanneer de koers relatief laag staat, om het te herverkopen als het opnieuw goed draait, met zo veel mogelijk winst), en de armen zijn altijd de verliezers. Het negeren van de cultuur van hun volk heeft ook ertoe geleid dat veel politieke leiders niet in staat zijn een efficiënt ontwikkelingsplan op te stellen dat in alle vrijheid kan worden aanvaard en mettertijd kan worden gesteund.

53. We vergeten dat *er geen ergere vorm van vervreemding bestaat dan zich ontworteld te voelen en bij niemand thuis te horen. Een land zal alleen vruchtbaar zijn en zijn mensen zullen pas vrucht dragen en hun toekomst in handen nemen in de mate dat het een gevoel van verbondenheid onder zijn inwoners kan stimuleren, de integratie tussen generaties en verschillende gemeenschappen kan realiseren en ook nog eens alles kan uitschakelen wat ons ongevoelig maakt voor anderen en tot verdere vervreemding leidt.*⁵⁰

HOOP

54. Ondanks al deze donkere wolken, die niet mogen worden genegeerd, zou ik het op de volgende pagina's toch graag willen hebben over vele nieuwe wegen van hoop. Want God blijft overvloedig zaadjes van goedheid zaaien in onze menselijke familie. De recente pandemie leerde ons om alle mensen om ons heen te erkennen en te waarderen die, in volle paniek, op de crisis reageerden door hun leven op het spel te zetten. We begonnen ons te realiseren dat ons leven onlosmakelijk verweven is met en gedragen wordt door gewone mensen, die moedig en zonder aarzelen de beslissende bladzijden van onze gedeelde geschiedenis hebben geschreven: artsen, verpleegkundigen, apothekers, winkeliers en supermarktmedewerkers, schoonmaakpersoneel, verzorgers, transportmedewerkers, mannen en vrouwen die essentiële

---

50 *Toespraak tot de autoriteiten, het maatschappelijke middenveld en het Diplomatieke Korps, Tallinn – Estland (25 september 2018): ORf (4 oktober 2018), p. 10.*

diensten en de openbare veiligheid verzekeren, vrijwilligers, priesters en religieuzen ... Ze begrepen dat niemand in zijn eentje wordt gered.⁵¹

55. Ik nodig iedereen uit tot hernieuwde hoop, want hoop *appelleert aan iets dat diep geworteld is in elk mensenhart, onafhankelijk van onze concrete levensomstandigheden en historische context. Hoop spreekt tot ons over een dorst, een streven, een verlangen naar een leven van vervulling, een verlangen om grote dingen te bereiken, dingen die ons hart vullen en onze geest verheffen tot hooggestemde zaken als waarheid, goedheid en schoonheid, gerechtigheid en liefde. [...] Hoop schrijven we in vetjes; hoop kan verder kijken dan persoonlijk gemak, de kleine zekerheden en compensaties die onze horizon beperken, en het kan ons ontvankelijk maken voor grootse idealen die het leven mooier en waardevoller maken.*⁵² Laten we daarom verder stappen op de paden van de hoop.

---

51 Cf. *Bijzonder gebedsmoment ten tijde van de pandemie* (27 maart 2020): ORf (31 maart 2020), p. 5; *Boodschap voor de 4de Werelddag van de Armen 2020* (13 juni 2020), nr. 6: ORf (16 juni 2020), p. 6.

52 *Groet aan de jongeren van het cultureel centrum Padre Félix Varela, Havana – Cuba* (20 september 2015): ORf (24 september 2015), p. 10.

HOOFDSTUK 2

EEN VREEMDELING OP DE WEG

56. Het vorige hoofdstuk mag niet worden gelezen als een koele en afstandelijke beschrijving van de problemen van vandaag, want *de vreugde en hoop, het verdriet en angst van de mensen van onze tijd, vooral van wie arm of bedroefd is, zijn ook de vreugde en hoop, het verdriet en angst van de leerlingen van Christus. Niets van wat echt menselijk is, vindt geen weerklank in hun hart.*⁵³ In een poging om te zoeken naar een straaltje licht te midden van wat we meemaken, en voordat ik een paar concrete acties voorstel, wil ik nu eerst een hoofdstuk wijden aan een parabel die Jezus tweeduizend jaar geleden heeft verteld. Hoewel deze brief gericht is aan alle mensen van goede wil, ongeacht hun religieuze overtuiging, is de parabel er een waarmee ieder van ons zich kan identificeren en waarin iedereen een uitdaging kan vinden.

Daar kwam een wetgeleerde naar Hem toe om Hem op de proef te stellen. ‘Rabbi’, zei hij, ‘wat moet ik doen om deel te krijgen aan het eeuwig leven?’ Hij zei tegen hem: ‘Wat staat er in de wet geschreven? Hoe leest u dat?’ Hij gaf ten antwoord: ‘U zult de Heer uw God liefhebben met heel uw hart, met heel uw ziel, met heel uw krachten en met heel uw verstand; en uw naaste als uzelf.’ Hij zei tegen hem: ‘Juist geantwoord! Doe dat en u zult leven.’ Maar hij wilde zich rechtvaardigen en vroeg aan Jezus: ‘Ja maar, wie is mijn naaste?’ Jezus nam weer het woord en zei: ‘Op reis van Jeruzalem naar Jericho viel iemand in handen van rovers. Ze schudden hem uit, mishandelden hem en lieten hem halfdood achter. Toevallig kwam er een priester langs die weg; hij zag hem, maar liep in een boog om hem heen. Ook een Leviet die voorbijkwam en hem zag, liep in een

---

53 Oecumenisch concilie Vaticanum II, pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 1.

boog om hem heen. Toen kwam er een Samaritaan langs die op reis was; hij zag hem en was ten diepste met hem begaan. Hij ging naar hem toe, goot olie en wijn op zijn wonden en verbond ze. Toen zette hij hem op zijn eigen rijdier en bracht hem naar een herberg, waar hij hem verder verzorgde. De volgende ochtend haalde hij twee denariën tevoorschijn en gaf ze aan de waard. "Zorg voor hem", zei hij, "en als u nog meer kosten moet maken, zal ik ze u op mijn terugreis vergoeden." Wie van die drie is naar uw mening de naast geweest van de man die in handen van de rovers was gevallen?' Hei zei: 'Hij die hem barmhartigheid heeft bewezen.' Jezus zei tegen hem: 'Doe dan voortaan net als hij.' (Lc 10,25-37).

DE CONTEXT

57. Deze parabel gaat over een eeuwenoud probleem. Meteen na het verhaal van de schepping van de wereld en de mens, behandelt de Bijbel het thema van de menselijke relaties. Kaïn doodt zijn broer Abel en hoort dan God vragen: *Waar is uw broer Abel?* (Gn 4,9). Zijn antwoord is er eentje dat we zelf maar al te vaak geven: *Ben ik dan de hoeder van mijn broeder?* (*ibid.*). Door die vraag te stellen, laat God geen ruimte voor een beroep op determinisme of fatalisme als mogelijke rechtvaardiging voor onze eigen onverschilligheid. In plaats daarvan moedigt Hij ons aan om een andere cultuur te creëren waarin we onze conflicten oplossen en voor elkaar zorgen.

58. Het boek Job ziet onze oorsprong in de ene Schepper als de basis van bepaalde gemeenschappelijke rechten: *Een moederschoot vormde mij, een moederschoot vormde hen; in die schoot gaf een en dezelfde ons het leven.* (Job 31,15).

Vele eeuwen later gebruikte de Heilige Ireneüs het beeld van een melodie om hetzelfde punt te maken: *Iemand die de waarheid zoekt, moet zich niet concentreren op de verschillen tussen de ene noot en de andere, alsof ze afzonderlijk en los van elkaar zouden zijn gemaakt; in de plaats daarvan moet hij beseffen dat een en dezelfde persoon de hele melodie heeft gecomponeerd.*⁵⁴

59. In vroegere joodse tradities lijkt het erop dat het gebod om van de andere te houden en voor de andere te zorgen, beperkt bleef tot relaties tussen leden van hetzelfde volk. Het oude gebod *U zult uw naaste liefhebben als uzelf* (Lv 19,18) werd over het algemeen opgevat als een verwijzing naar iemands medeburgers, al werden de grenzen geleidelijk breder, vooral in het judaïsme dat zich buiten het land Israël ontwikkelde. Dat leidt tot het gebod om anderen niet aan te doen wat je niet zou willen dat zij jou aandoen (vgl. Tob 4,15). In de eerste eeuw voor Christus zei rabbi Hillel daarover: *Dit is de hele Thora. Al de rest is commentaar.*⁵⁵ Het verlangen om Gods eigen manier van handelen te imiteren, verving langzaam maar zeker de neiging om alleen te denken aan diegenen die het dichtste bij ons staan: *De barmhartigheid van de mens gaat uit naar zijn naaste, maar de barmhartigheid van de Heer gaat uit naar alles wat leeft* (Sir 18,13).

60. In het Nieuwe Testament kreeg Hillels voorschrift een positieve uitdrukking: *Welnu, behandel de mensen in alles zoals je wilt dat ze jullie behandelen. Want dat is de Wet en de Profeten* (Mt 7,12). Dit gebod heeft een universeel bereik en sluit iedereen in op basis van onze gedeelde menselijkheid, aangezien de hemelse Vader *zijn zoon laat opgaan over slechten en goeden* (Mt 5,45). Vandaar de oproep om *barmhartig te zijn, zoals jullie Vader barmhartig is* (Lc 6,36).

---

54 Heilige Ireneüs van Lyon, *Adversus Haereses* 2, 25, 2: PG 7/1, col. 798-v, *Sources Chrétiennes*, nr. 294, p. 253.

55 *Talmud Bavli* (Babylonische Talmoed), *Sabbat*, 31 a.

61. In de oudste teksten van de Bijbel vinden we een reden waarom we ons hart groter moeten maken om de vreemdeling te kunnen omarmen. Het komt voort uit de blijvende herinnering van de joden dat zij zelf ooit als buitenlanders in Egypte hadden geleefd:

U mag een vreemdeling niet slecht behandelen en hem het leven niet moeilijk maken, want u hebt zelf als vreemdeling in Egypte gewoond (Ex 22,20).

Wanneer er vreemdelingen in uw land wonen, mag u die niet slecht behandelen. Vreemdelingen die bij u wonen, hebben dezelfde rechten als een geboren Israëliet. U moet hen beminnen als uzelf, want u bent zelf vreemdeling geweest in Egypte (Lv 19,33-34).

Wanneer u de oogst van uw wijngaard inzamelt, mag u geen nalezing houden. Dat is het deel van vreemdelingen, weduwen en wezen (Dt 24,21-22).

De oproep tot broederlijke liefde weerklinkt doorheen het hele Nieuwe Testament: *Want de hele wet is vervat in dit ene woord: U zult uw naaste liefhebben als uzelf (Gal 5,14).*

Wie zijn broeder liefheeft, blijft in het licht en komt niet ten val. Maar wie zijn broeder haat, woont in duisternis (1 Joh 2,10-11).

We zijn overgegaan van de dood naar het leven; wij weten het, omdat wij onze broeders liefhebben. De mens zonder liefde is nog in het gebied van de dood (1 Joh 3,14).

Want als hij zijn broeder, die hij ziet, niet liefheeft, kan hij God niet liefhebben, die hij nooit gezien heeft (1 Joh 4,20).

62. En toch kan die oproep tot liefde verkeerd worden begrepen. De Heilige Paulus, die zag hoe de vroegste christelijke gemeenschappen in de verleiding kwamen om gesloten en geïsoleerde groepen te vormen, drong bij zijn volgelingen erop aan genereus te zijn in liefde *voor elkaar en voor allen* (1 Tes 3,12). In de gemeenschap van Johannes moesten

medechristenen worden verwelkomd, *ook al zijn het vreemden voor u* (3 Joh 5). In deze context kunnen we de betekenis van de parabel van de barmhartige Samaritaan beter begrijpen: het kan de liefde niet schelen vanwaar een broeder of zuster in nood afkomstig is. Want *de liefde verbrijzelt de ketenen die ons geïsoleerd en gescheiden houden; in plaats daarvan bouwt ze bruggen. Liefde stelt ons in staat om één groot gezin te stichten, waar we ons allemaal thuis kunnen voelen [...]. Liefde straalt medeleven en waardigheid uit.*⁵⁶

ACHTERLATEN LANGS DE KANT VAN DE WEG

63. Jezus vertelt het verhaal van een man die door dieven werd aangevallen en zwaargewond langs de kant van de weg lag. Meerdere mensen liepen erlangs, maar ze stopten niet. Het waren mensen die belangrijke sociale posities bekleedden, maar ze misten wel echte bekommernis voor het algemeen welzijn. Ze wilden niet een paar minuten verspillen aan het verzorgen van de gewonde man, zelfs niet aan het invoeren van hulp. Slechts één persoon stopte, stapte op de man af en verzorgde hem eigenhandig; hij spendeerde zelfs geld om in zijn noden te voorzien. En hij gaf hem vooral ook iets wat ons in deze hectische wereld zo na aan het hart ligt: hij gaf hem zijn tijd. Hij had nochtans beslist zijn eigen plannen voor die dag, zijn eigen noden, verplichtingen en verlangens. Toch schoof hij dat allemaal opzij toen hij geconfronteerd werd met iemand in nood. Al kende hij hem helemaal niet, toch vond hij dat de man zijn tijd en aandacht verdiende.

64. Met wie van de personages identificeer je je? Die vraag, hoe bot ze ook is, is direct en indringend. Op welk personage gelijk jij? We moeten toegeven dat we constant in de verleiding komen om anderen te negeren, vooral de zwakken. Laten we maar toegeven dat wij, ondanks

---

56 *Toespraak tot de mensen die ondersteund worden door de caritatieve werken van de Kerk*, Tallinn - Estland (25 september 2018): ORf (4 oktober 2018), p. 12.

alle vooruitgang die we intussen geboekt hebben, nog altijd ‘analfabeet’ zijn als het gaat om het begeleiden, verzorgen en ondersteunen van de meest broze en kwetsbare leden van onze ontwikkelde samenleving. We zijn het gewoon geworden de andere kant op te kijken, geen aandacht te schenken en situaties te negeren totdat ze ons rechtstreeks raken.

65. Er wordt iemand aangevallen in onze straat en velen haasten zich weg alsof ze het niet gezien hebben. Mensen raken iemand met hun auto en vluchten vervolgens weg. Hun enige wens is om problemen te vermijden; het maakt niks uit dat door hun schuld een ander mens zou kunnen sterven. Dit zijn allemaal tekenen van een kijk op het leven die zich op verschillende en subtiele manieren verspreidt. Wat meer is, gefixeerd als we zijn op onze eigen noden, stoort ons de aanblik van een mens die lijdt. Het maakt ons ongemakkelijk, omdat we geen tijd willen verspillen aan de problemen van andere mensen. Dit zijn symptomen van een ongezonde samenleving. Een samenleving die op zoek is naar welvaart, maar het lijden de rug toekeert.

66. Laten we hopen dat we niet zo diep zinken! Laten we eens kijken naar het voorbeeld van de barmhartige Samaritaan. De parabel van Jezus roept ons op om onze roeping als burgers van ons land en van de hele wereld opnieuw te ontdekken: bouwen aan een nieuwe sociale band. Die oproep is altijd nieuw, maar is gebaseerd op een fundamentele wet van ons bestaan: we zijn geroepen om mee te bouwen aan een samenleving die het algemeen welzijn nastreeft en met dat doel voor ogen, te blijven volharden in het consolideren van haar politieke en sociale orde, haar netwerk van relaties, haar menselijke doelen. Door zijn daden liet de barmhartige Samaritaan zien dat *het leven van elke individuele mens diep verbonden is met dat van andere mensen: het leven is niet alleen tijd die verstrijkt; het leven is tijd voor ontmoeting.*⁵⁷

---

57 Videoboodschap op de TED-conferentie van Vancouver (26 april 2017): ORf (11 mei 2017), p. 4.

67. De parabel laat op een sprekende manier zien welke fundamentele keuze we moeten maken om onze gekwetste wereld opnieuw op te bouwen. Als we geconfronteerd worden met zoveel pijn en lijden, moeten we niets anders doen dan wat de barmhartige Samaritaan deed. Elke andere beslissing zou ons tot een van de rovers maken of tot een van diegenen die voorbijliepen zonder medelijden te tonen met het lijden van de man langs de weg. De parabel laat ons zien hoe we een gemeenschap kunnen heropbouwen: als mannen en vrouwen die zich identificeren met de kwetsbaarheid van andere mensen, die de vorming van een samenleving van uitsluiting resoluut afwijzen en in plaats daarvan optreden als naasten, die mensen die gevallen zijn optillen en rehabiliteren omwille van het gemeenschappelijke goed. Tegelijkertijd waarschuwt de parabel ons voor de houding van wie alleen maar aan zichzelf denkt en het vertikt zijn schouders te plaatsen onder de onontkoombare verantwoordelijkheden van het leven zoals het is.

68. Het verhaal houdt duidelijk niet van abstract moraliseren en de boodschap is net zo min louter sociaal of ethisch. De parabel gaat over een essentieel en vaak vergeten aspect van onze gemeenschappelijke menselijkheid: we zijn geschapen voor een vervulling die alleen in de liefde te vinden is. We kunnen niet onverschillig blijven tegenover lijden; we kunnen niet toestaan dat iemand als een outcast door het leven moet. In plaats daarvan zouden we ons verontwaardigd moeten voelen, uitgedaagd om uit onze comfortzone te breken en een ander mens te worden door de confrontatie met het lijden van mensen. Dàt is de betekenis van waardigheid.

EEN GESCHIEDENIS DIE ZICH HERHAALT

69. De parabel is helder en recht voor de raap, maar evoceert tegelijk de innerlijke strijd die ieder van ons ervaart als we onszelf geleidelijk leren kennen in en door onze relaties met onze broeders en zusters. Vroeg of laat zullen we allemaal iemand tegenkomen die lijdt. Vandaag zijn er almaar meer mensen die lijden. De beslissing om wie gewond aan de kant van de weg ligt op te nemen of uit te sluiten, kan als criterium dienen voor de beoordeling van om het even welk economisch, politiek, sociaal en religieus project. Elke dag moeten we uitmaken of we barmhartige Samaritanen zijn of onverschillige omstanders. En als we naar de geschiedenis van ons eigen leven en die van de hele wereld kijken, zijn wij allemaal - of we zijn het geweest - als elk van de personages in de parabel. We hebben allemaal iets van de gewonde man, iets van de rover, iets van de voorbijganger en iets van de barmhartige Samaritaan.

70. Het is opmerkelijk hoe de verschillende personages in het verhaal veranderen, een keer ze geconfronteerd worden met de pijnlijke aanblik van de arme man langs de weg. Het onderscheid tussen jood en Samaritaan, priester en handelaar vervaagt tot iets onbeduidends. Nu zijn er maar twee soorten mensen meer: diegene die zorgt voor iemand die gekwetst is en diegene die voorbijloopt; diegene die zich bukt om te helpen en diegene die de andere kant op kijkt en zich weghaast. Hier vallen al onze onderscheidingen, labels en maskers weg: het is het moment van de waarheid. Zullen we ons bukken om de wonden van de andere aan te raken en te genezen? Zullen we ons bukken om een ander te helpen opstaan? Dat is de uitdaging van vandaag, en we hoeven niet bang te zijn om ze onder ogen te zien. Op momenten van crisis worden beslissingen dringend. Je zou kunnen zeggen dat hier en nu iedereen die geen overvaller en ook geen voorbijganger is, ofwel zelf gewond is geraakt of een gewonde op zijn schouders draagt.

71. De geschiedenis van de goede Samaritaan herhaalt zich constant: het wordt almaar duidelijker dat de sociale en politieke inertie veel delen van onze wereld verandert in een troosteloze zijweg, temeer nu nationale en internationale conflicten en de plundering van hulpbronnen grote aantallen gemarginaliseerde mensen op straat aan hun lot overlaten. In zijn parabel biedt Jezus geen alternatieven; Hij vraagt niet wat er zou kunnen gebeurd zijn mocht de gewonde man of degene die hem hielp, gezwicht zijn voor woede of dorst naar weerwraak. Jezus vertrouwt op het beste van de menselijke geest; met deze parabel moedigt Hij ons aan om te volharden in liefde, om de lijdende mens zijn waardigheid terug te geven en een samenleving op te bouwen die naam waardig.

DE PERSONAGES IN HET VERHAAL

72. De parabel begint met de rovers. Jezus koos ervoor om te beginnen wanneer de overval al heeft plaatsgevonden, opdat we niet zouden blijven stilstaan bij de misdaad zelf of bij de dieven die haar hebben gepleegd. Toch kennen we ze goed. We hebben ze op onze wereld zien neerdalen, de donkere schaduwen van verwaarlozing en geweld in dienst van de verachtelijke belangen van macht, winst en verdeeldheid. De echte kwestie is: zullen we de gewonde man in de steek laten en vluchten om ons tegen het geweld te beschermen, of gaan we achter de dieven aan? Zal de gewonde man uiteindelijk de rechtvaardiging zijn voor onze onverzoenlijke onderlinge verdeeldheden, onze wrede onverschilligheid, onze interne conflicten?

73. De parabel vraagt ons dan om de voorbijgangers nader te bekijken. De nerveuze onverschilligheid die hen de weg doet oversteken - of ze nu onschuldig zijn of niet, of het nu het resultaat is van minachting of louter afleiding - maakt van de priester en de leviet een trieste weerspiegeling van de groeiende kloof tussen ons en de wereld om ons heen. Er zijn veel manieren om op een veilige afstand voorbij te lopen:

we kunnen ons terugplooiën op onszelf, anderen negeren of onverschillig staan tegenover hun benarde situatie. Of simpelweg weggijken natuurlijk, zoals sommige landen of bepaalde sectoren, die minachting tonen voor de armen en hun cultuur. Ze kijken naar de buitenwereld alsof iemand hen van daaruit een samenlevingsproject met geweld zou durven op te leggen. Dat is de manier waarop sommigen hun onverschilligheid rechtvaardigen: de armen, wiens smeekbeden om hulp hun hart zouden kunnen raken, bestaan gewoonweg niet. De armen vallen buiten hun belangstellingsbereik.

74. Eén detail over de voorbijgangers valt op: ze waren religieus, toegewijd aan de verheerlijking van God: een priester en een Leviet. Dit detail mag allerm minst over het hoofd worden gezien. Het laat zien dat in God geloven en Hem eer bewijzen niet volstaan om zeker ervan te zijn dat we echt leven zoals God het van ons vraagt. Een gelovige kan ontrouw zijn aan alles wat zijn geloof van hem vraagt en toch denken dat hij dicht bij God staat en beter is dan de anderen. De garantie voor een authentieke openheid op God daarentegen is een manier om het geloof zo te beoefenen dat het ons helpt ons hart te openen voor onze broeders en zusters. De Heilige Johannes Chrysostomos had het nadrukkelijk daarover als hij zijn christelijke toehoorders uitdaagde: *Willen jullie het lichaam van Christus de Heiland eren? Veracht het dan niet als het naakt is. Eer het niet in de kerk met zijden gewaden terwijl het buiten ligt, naakt en verkleumd van de kou.*⁵⁸ Paradoxaal genoeg kunnen diegenen die beweren ongelovig te zijn Gods wil soms beter in de praktijk brengen dan gelovigen.

75. 'Rovers' vinden meestal geheime bondgenoten in diegenen die 'voorbijlopen en de andere kant op kijken'. Er is een zeker samenspel tussen diegenen die de samenleving manipuleren en bedriegen, en diegenen die beweren afstandelijke en onpartijdige critici te zijn, maar van dat systeem en de voordelen ervan profiteren. Er is een trieste

---

58 *Homiliae in Matthaeum*, 50,3: PG 58, col. 508.

hypocrisie wanneer de straffeloosheid van misdaad, het gebruik van instellingen voor persoonlijk of zakelijk gewin en ander kwaad, dat blijkbaar onmogelijk uit te roeien is, vergezeld gaan van een niet aflatende kritiek op alles, een constant zaaien van achterdocht, dat leidt tot wantrouwen en verwarring. De klacht dat ‘alles naar de knoppen is’, wordt beantwoord met de stelling dat ‘het niet kan worden opgelost’ of de vraag ‘wat kan ik eraan doen?’. Dat voedt dan weer de ontgoocheling en de wanhoop, en is nauwelijks bevorderlijk voor een geest van solidariteit en generositeit. Door mensen onder te dompelen in wanhoop wordt een perfecte vicieuze cirkel gesloten: dat is de agenda van de onzichtbare dictatuur van verborgen belangen die zich meester hebben gemaakt van zowel de hulpbronnen als van de mogelijkheid om te denken en te oordelen.

76. Laten we tot slot eens kijken naar de gewonde man. Er zijn momenten dat we ons net als hem voelen, zwaargewond en aan zijn lot overgelaten langs de kant van de weg. We kunnen ons ook hulpeloos voelen omdat onze instellingen worden verwaarloosd en geen middelen hebben, of simpelweg de belangen dienen van enkelen, van buiten en van binnen. Inderdaad, *de geglobaliseerde samenleving heeft vaak een elegante manier om haar blik te verleggen. Onder het mom van politiek correct of ideologisch in de mode te zijn, kijken we naar diegenen die lijden zonder hen aan te raken. We zien ze live op tv en spreken zelfs over hen in een schijnbaar tolerante taal vol eufemismen.*⁵⁹

---

59 Toespraak tot de deelnemers aan de internationale ontmoeting van de Volksbewegingen, Modesto – Verenigde Staten (10 februari 2017): ORf (9 maart 2017), p. 7.

OPNIEUW BEGINNEN

77. Elke dag biedt ons een nieuwe kans, een nieuwe mogelijkheid. We moeten niet alles verwachten van onze bestuurders, dat zou kinderachtig zijn. We krijgen de ruimte die we nodig hebben voor medeverantwoordelijkheid bij het creëren en invoeren van nieuwe processen en veranderingen. Laten we actief deelnemen aan de vernieuwing en ondersteuning van onze beroerde samenlevingen. Vandaag beschikken we over een geweldige kans om ons aangeboren gevoel van broederlijkheid te tonen, om barmhartige Samaritanen te zijn die de pijn van andermans problemen op zich nemen, in plaats van nog meer haat en wrok aan te wakkeren. Net als voor de toevallige reiziger in de parabel volstaat het pure en eenvoudige verlangen om een volk, een gemeenschap te zijn, constant en onvermoeibaar in de poging om wie gevallen is recht te helpen, te integreren en te includeren. Vaak zien we onszelf bezwijken voor de mentaliteit van de gewelddadige, de blind ambitieuze, diegenen die wantrouwen en leugens verspreiden. Anderen blijven de politiek of de economie dan weer zien als een arena voor hun eigen machtsspelletjes. Laten wij van onze kant het goede koesteren en onszelf ten dienste stellen.

78. Laten we helemaal onderaan beginnen en handelen, geval per geval, op het meest concrete en lokale niveau, om dan uit te breiden naar de verste uithoeken van onze landen en onze wereld, met dezelfde zorg en bezorgdheid die de Samaritaan toonde voor elk van de wonden van het slachtoffer. Laten we op de anderen afstappen en de wereld omarmen zoals die is, zonder angst voor pijn of een gevoel van ontoereikendheid, want daar zullen we al het goede ontdekken dat God in het hart van de mens heeft geplant. Moeilijkheden die overweldigend lijken, zijn eigenlijk kansen voor groei en geen excuses voor een doffe berusting, die alleen kan uitmonden in het zich gewonnen geven. Maar laten we dit niet alleen doen, als individuen. De Samaritaan zocht een herbergier die voor de man kon zorgen; ook wij zijn geroepen om ons

te verenigen als een gezin dat sterker is dan de som van kleine individuele leden. Want *het geheel is meer dan het deel, maar ook meer dan de som van de delen*.⁶⁰ Laten we afzien van de kleingeestigheid en de verbittering van nutteloze lijf-aan-lijfgevechten en voortdurende confrontaties. Laten we ophouden medelijden te hebben met onszelf, en onze misdaden, onze apathie en onze leugens erkennen. Herstel en verzoening zullen ons nieuw leven geven en ons allemaal bevrijden van de angst.

79. De Samaritaan die onderweg stopte, vertrok zonder enige erkenning of dankbaarheid te verwachten. Zijn poging om iemand anders te helpen, gaf hem grote voldoening in het leven en tegenover zijn God, en betekende voor hem gewoon zijn plicht doen. We hebben allemaal onze verantwoordelijkheid voor iedereen die gewond is, van ons eigen volk en van alle volkeren op aarde. Laten we zorgen voor de noden van elke man en vrouw, jong en oud, met dezelfde broederlijke geest van zorg en nabijheid die de barmhartige Samaritaan kenmerkte.

NAASTE ZONDER GRENZEN

80. Jezus vertelde de parabel van de barmhartige Samaritaan als antwoord op de vraag: Wie is mijn naaste? Het woord 'naaste', in de samenleving van Jezus' tijd, betekende meestal diegene die het dichtste bij stond. Men vond dat hulp in de eerste plaats moest worden gegeven aan de leden van de eigen groep en ras. Sommige joden keken in die tijd neer op Samaritanen en beschouwden hen als onrein. Zij behoorden niet tot diegenen die geholpen moesten worden. Jezus, zelf een jood, verandert die benadering volledig. Hij vraagt ons niet te beslissen wie dichtbij genoeg staat om onze naaste te zijn, maar eerder dat we zelf naasten worden.

---

60   Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, 235.

81. Jezus vraagt ons aanwezig te zijn bij wie onze hulp nodig heeft, ongeacht of hij of zij al of niet tot onze sociale groep behoort. In dit geval werd de Samaritaan een naaste van de gewonde jood. Door dichterbij te komen en aanwezig te zijn, oversteeg hij alle culturele en historische barrières. Jezus besluit de parabel met een verzoek: *Doe dan voortaan net als hij* (Lc 10,37). Hij daagt ons met andere woorden uit om alle verschillen opzij te schuiven en om, als we de ander zien lijden, hem of haar te benaderen zonder vragen te stellen. Ik moet niet langer zeggen dat ik naasten heb om te helpen, ik moet zelf een 'naaste' zijn voor de anderen.

82. Niettemin stoort de parabel, want Jezus zegt dat de gewonde man een jood was, terwijl diegene die stopte en hem hielp een Samaritaan was. Dit detail is heel belangrijk voor onze reflectie op een liefde die inclusief is. De Samaritanen leefden in een gebied waar heidense rites werden beoefend. Voor de joden maakte dit hen onrein, verfoeilijk en gevaarlijk. Een oude joodse tekst over volkeren die moesten worden gehaat, spreekt over Samaria als *niet eens een volk* (Sir 50,25) en noemt de Samaritanen *het dwaze volk dat in Sichem woont* (Sir 50,26).

83. Dit verklaart waarom een Samaritaanse vrouw, toen Jezus haar iets te drinken vroeg, Hem enigszins kortaf antwoordde: *Hoe kunt u als jood iets te drinken vragen aan mij, een Samaritaanse?* (Joh 4,9). Het allerergste waarvan diegenen die Jezus in diskrediet wilden brengen Hem konden beschuldigen, was dat Hij *van de duivel bezeten* en een *Samaritaan* was (Joh 8,48). Deze barmhartige ontmoeting tussen een Samaritaan en een jood is daarom erg provocerend; ze laat geen ruimte voor ideologische manipulatie en daagt ons uit onze grenzen te verleggen. De ontmoeting bezorgt onze oproep tot liefde een universele dimensie, een die alle vooroordelen, alle historische en culturele barrières en alle pietluttige belangen overstijgt.

DE SMEEKBEDE VAN DE VREEMDELING

84. Ten slotte wil ik opmerken dat Jezus in een andere passage van het Evangelie zegt: *Ik was vreemdeling en jullie hebben Me opgenomen* (Mt 25,35). Jezus kon die woorden uitspreken omdat Hij een open hart had dat gevoelig was voor de problemen van anderen. De Heilige Paulus spoort ons aan *verheugd te zijn met hen die zich verheugen, en te huilen met hen die huilen* (Rom 12,15). Als ons hart dat doet, is het in staat zich met anderen te identificeren zonder zich zorgen te maken over waar ze geboren zijn of vandaan komen. In dat proces gaan we anderen ervaren als *ons eigen vlees* (Jes 58,7).

85. Voor christenen hebben de woorden van Jezus een nog diepere betekenis. Ze dwingen ons om Christus zelf te erkennen in elk van onze achtergelaten of uitgesloten broeders en zusters (vgl. Mt 25, 40-45). Geloof beschikt over de onnoemelijke kracht om ons respect voor de anderen te inspireren en te ondersteunen, want wie gelooft, leert dat God elke man en elke vrouw liefheeft met een oneindige liefde en *daardoor een oneindige waardigheid verleent aan de hele mensheid*.⁶¹ Wij geloven eveneens dat Christus zijn bloed voor ieder van ons heeft vergoten en dat niemand buiten het bereik van zijn universele liefde valt. Als we naar de ultieme bron van die liefde gaan, namelijk het leven van de drie-ene God, ontmoeten we in de gemeenschap van de drie goddelijke personen de oorsprong en het perfecte model van alle leven in de samenleving. De theologie blijft zich nog altijd verrijken door haar reflectie op deze grote waarheid.

86. Ik vraag me soms af waarom het, in het licht hiervan, zo lang heeft geduurd voordat de Kerk de slavernij en verschillende vormen van geweld ondubbelzinnig heeft veroordeeld. Vandaag hebben we met onze

---

61 Heilige Joannes Paulus II, *Boodschap voor personen met een handicap, Angelus* in Osnabrück - Duitsland (16 november 1980); *L' Osservatore Romano*, Italiaanse uitgave, (in het vervolg afgekort als ORI) (19 november 1980), p. 13.

ontwikkelde spiritualiteit en theologie geen excuses meer. En toch zijn er mensen die zich door hun geloof naar eigen zeggen aangemoedigd of op zijn minst toch toegestaan weten om variëteiten van bekrompen en gewelddadig nationalisme, xenofobie en minachting, en zelfs mishandeling van wie anders is, te blijven steunen. Geloof, en het humanisme dat het inspireert, moet erg kritisch blijven tegenover die tendensen, en meteen reageren wanneer ze de kop opsteken. Daarom is het belangrijk dat catechese en verkondiging directer en duidelijker spreken over de sociale betekenis van het menselijke bestaan, de broederlijke dimensie van de spiritualiteit, onze overtuiging van de onvervreembare waardigheid van elke persoon en onze beweegredenen om al onze broeders en zusters lief te hebben en te aanvaarden.

HOOFDSTUK 3

EEN OPEN WERELD BEDENKEN EN ONTWIKKELEN

87. Mensen zijn zo gemaakt dat ze niet kunnen leven, zich niet kunnen ontwikkelen en geen voldoening kunnen vinden behalve *in de oprechte gave van zichzelf aan anderen*.⁶² Net zo min kunnen ze zichzelf volledig kennen los van een ontmoeting met andere personen: *Ik communiceer pas effectief met mezelf voor zover ik communiceer met anderen*.⁶³ Niemand kan de ware schoonheid van het leven ervaren zonder in relatie te treden met anderen, zonder echte gezichten om lief te hebben. Dit maakt deel uit van het mysterie van het authentieke menselijke bestaan. *Het leven bestaat pas echt waar er binding, gemeenschap, broederlijkheid is; en het leven is sterker dan de dood als het gebouwd is op echte relaties en banden van trouw. En omgekeerd is er geen leven als we beweren zelfvoorzienend te zijn en leven als eilandjes: in dergelijke attitudes heerst de dood*.⁶⁴

---

62 Oecumenisch concilie Vaticanum II, Pastorale constitutie *Gaudium et spes*, over de Kerk in de wereld van deze tijd, nr. 24.

63 Gabriel Marcel, *Du refus à l'invocation*, éd. N.R.F., Parijs (1940), p. 50.

64 *Angelus*, (10 november 2019): ORf (12 november 2019), p. 3.

BOVEN ONSZELF UITSTIJJEN

88. In het diepste van elk hart scheidt de liefde banden en verbreedt ze het menselijke bestaan, want ze trekt mensen uit zichzelf en naar de andere toe.⁶⁵ Omdat we voor de liefde gemaakt zijn, lijkt in ieder van ons een *wet van 'ekstasis' te werken: wie liefheeft 'treedt buiten het zelf' om in de ander een voller bestaan te vinden.*⁶⁶ Daarom moet de mens altijd de uitdaging aangaan om boven zichzelf uit te stijgen.⁶⁷

89. Ik kan mijn leven evenmin beperken tot relaties met een kleine groep, zelfs niet met mijn eigen gezin. Ik kan mezelf niet kennen los van een breder netwerk van relaties, inclusief de relaties die mij zijn voorgegaan en mijn hele leven hebben gevormd. In mijn relatie met iemand die ik respecteer, moet ik rekening ermee houden dat die persoon niet leeft uitsluitend vanwege zijn of haar relatie met mij, zoals ook ik niet uitsluitend voor hem of haar leef. Als ze gezond en authentiek zijn, stellen onze relaties ons open voor anderen die ons als mens doen groeien en verrijken. Vandaag kunnen onze meest hoogstaande sociale instincten makkelijk gesmoord worden in egocentrische onlinepraatjes (*chats*), die de indruk wekken diepe relaties te zijn. Authentieke en volwassen liefde en echte vriendschap daarentegen kunnen alleen wortel schieten in een hart dat openstaat voor groei doorheen relaties met andere mensen. Als koppels of vrienden stellen we vast dat ons hart groter wordt als we uit onszelf stappen en anderen in de armen sluiten. Gesloten groepen en in zichzelf gekeerde stellen, die een 'wij' vormen tegenover de anderen, zijn meestal een uiting van egoïsme en puur zelfbehoud.

---

65 Heilige Thomas van Aquino, *Scriptum super Sententiis*, lib. 3, dist. 27.7.1.a. ad 4: *Dicitur amor extasim facere, et fervere, quia quod fervet extra se bullit et exhalat.*

66 Karol Wojtila, *Amour et responsabilité*, éd. Dialogue/Stock, Parijs (1978) p. 115.

67 Cf. Karl Rahner, *Kleines Kirchenjahr. Ein Gang durch den Festkreis*, ed. Herderbücherei 901, Freiburg (1981), p. 30.

90. Het is niet toevallig dat veel kleine gemeenschappen in woestijngebieden een opmerkelijk genereus systeem hebben ontwikkeld om reizigers te verwelkomen als een uitoefening van de heilige plicht van de gastvrijheid. De middeleeuwse kloostergemeenschappen deden hetzelfde, zoals we zien in de Regel van Sint-Benedictus. Hoewel Benedictus erkende dat het afbreuk zou kunnen doen aan de discipline en de stilte van kloosters, stond hij niettemin erop dat *de armen en pelgrims met de grootste zorg en aandacht worden behandeld*.⁶⁸ Gastvrijheid is een specifieke manier om de uitdaging én het geschenk, die het resultaat zijn van de ontmoeting met mensen buiten de eigen kring, te aanvaarden. De monniken realiseerden zich dat de waarden die ze probeerden te cultiveren gepaard moesten gaan met de bereidheid om boven zichzelf uit te groeien in openheid naar de anderen.

De unieke waarde van de liefde

91. Mensen kunnen bepaalde gewoontes ontwikkelen die op morele waarden kunnen lijken: standvastigheid, soberheid, hard werken en vergelijkbare deugden. Maar als de handelingen van de verschillende morele deugden correct gericht moeten worden, moeten we rekening houden met de mate waarin ze openheid op en eenheid met anderen koesteren. Die dynamiek krijgen ze pas in en door de naastenliefde die God erin stort. Zonder naastenliefde krijgen we anders misschien alleen maar schijndeugden, die niet in staat zijn om het leven in gemeenschap in stand te houden. Daarom beweerde Sint-Thomas van Aquino ook - terwijl hij Sint-Augustinus citeerde - dat de zelfbeheersing van een vrek in de verste verte niet deugdzaam is.⁶⁹

---

68 *Regula*, 53,15: *Pauperum et peregrinorum maxime susceptioni cura sollicitate exhibetur.*

69 Cf. *Summa Theologiae* II-II, q. 23, art. 7: Heilige Augustinus, *Contra Julianum*, 4,18 PL 44, col. 748: *Hoeveel genoegens ontnemen de gierigaards zichzelf om hun schatten te vergroten of uit angst ze te zien afnemen!*

En Sint-Bonaventura van zijn kant leerde dat de andere deugden, zonder de naastenliefde, strikt genomen de geboden niet vervullen *zoals God wil dat ze worden vervuld*.⁷⁰

92. De spirituele status van iemands leven wordt gemeten aan de hand van de liefde, die uiteindelijk *het criterium blijft voor de definitieve beslissing over de waarde van een mensenleven of het gebrek eraan*.⁷¹ Toch denken sommige gelovigen nog altijd dat hun aanzien erin bestaat hun eigen ideologie op te leggen aan anderen of de waarheid op een gewelddadige manier te verdedigen of nog in indrukwekkende demonstraties van kracht. Wij, gelovigen, moeten allemaal erkennen dat de liefde op de eerste plaats komt: liefde mag nooit in gevaar worden gebracht en het grootste gevaar schuilt in het niet-liefhebben (vgl. 1 Kor 13,1-13).

93. Sint-Thomas van Aquino probeerde uit te leggen waaruit de ervaring van de liefde, die God met zijn genade mogelijk maakt, bestaat. Hij omschrijft ze als een beweging van aandacht voor de ander waarbij *we de geliefde ander beschouwen als op de een of andere manier verbonden met onszelf*.⁷² Onze genegenheid voor de andere zorgt ervoor dat we vrijelijk verlangen zijn of haar welzijn te zoeken. Dat alles komt voort uit een gevoel van waardering, een appreciatie van de waarde van de ander. Dat is uiteindelijk de idee achter het woord 'naastenliefde': diegenen die ik graag zie, ligt me het meest na aan het hart; hij of zij is me *dierbaar: duur, kostbaar, van grote waarde*.⁷³ En *uit de liefde die we voor een ander koesteren, komt al het goede dat we hem of haar schenken*.⁷⁴

---

70 *Secundum acceptionem divinam, (Scriptum super Sententiis, lib. 3, dist., 27, a. 1, q. 1, concl. 4).*

71 Benedictus XVI, encycliek *Deus caritas est*, 15.

72 *Summa Theologiae* II-II, q. 27, art. 2, resp.

73 *Ibid.*, I-II, q. 26, art. 3, resp.

74 *Ibid.*, q. 110, art. 1, resp.

94. Liefde is dus meer dan alleen een opeenvolging van welwillende handelingen. Die acties vinden hun oorsprong in een verbintenis die altijd meer op de andere is gericht en die hem of haar als kostbaar, waardevol, welgevallig en mooi beschouwen, afgezien van hun fysieke of morele verschijning. Onze liefde voor de andere, voor wie hij of zij is, zet ons ertoe aan het beste voor zijn of haar leven te zoeken. Alleen door deze manier van omgaan met elkaar te cultiveren, zullen we een sociale vriendschap die niemand uitsluit en een broederlijkheid die voor iedereen openstaat, mogelijk maken.

EEN ALMAAR OPENER WORDENDE LIEFDE

95. Liefde oriënteert ons ook op de universele gemeenschap. Niemand kan groeien en zich ten volle ontplooien door zich te isoleren. Juist omdat ze liefde is, roept ze ons op om ons almaar meer open te stellen voor anderen en ze te verwelkomen, als een schakel in een nooit eindigend avontuur dat iedere periferie stap voor stap opneemt in een almaar grotere realiteit van wederzijdse verbondenheid. Jezus zei tot ons: *U bent allemaal broeders* (Mt 23,8).

96. Deze noodzaak om de eigen grenzen te overschrijden, geldt ook voor de verschillende regio's en landen. In feite *maakt het almaar groter wordende aantal wederzijdse contacten en uitwisselingen die onze planeet omhult, het inzicht tastbaarder dat alle landen op aarde een gemeenschappelijke bestemming delen. [...] In de dynamiek van de geschiedenis en in de verscheidenheid aan etnische groepen, samenlevingen en culturen, zien we dat de roeping om als broeders en zusters een gemeenschap te vormen, waarin we elkaar aanvaarden en voor elkaar zorgen, al in de kiem aanwezig is.*⁷⁵

---

75 Boodschap voor de 47ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2014 (8 december 2013): ORf (12 december 2013), p. 8.

Open samenlevingen waar plaats is voor iedereen

97. Sommige periferieën liggen dicht bij ons, in het centrum van de stad of in onze eigen familie. Er is ook een aspect van universele openheid in de liefde dat niet geografisch maar existentieel is. Het heeft te maken met onze dagelijkse inspanningen om onze vriendenkring uit te breiden, om ook diegenen te bereiken die ik, ook al staan ze dicht bij me, spontaan niet meteen beschouw als een deel van mijn interesse-sfeer. Bovendien is elke broeder of zuster in nood, verlaten of genegeerd door de samenleving een existentiële vreemdeling, zelfs als hij of zij in hetzelfde land geboren is. Ze mogen dan wel burgers in het bezit van alle papieren zijn, toch worden ze in hun eigen land als vreemdelingen behandeld. Racisme is een virus dat makkelijk muteert en dat, in plaats van te verdwijnen, zich verbergt en altijd op de loer ligt.

98. Ik wil ook wijzen op die ‘verborgen bannelingen’ die als vreemde wezens in onze samenleving behandeld worden.⁷⁶ Veel mensen met een handicap voelen dat ze bestaan zonder erbij te horen en erbij betrokken te worden. Er is nog veel dat hen verhindert een volwaardige burger te zijn. Daarom moeten we niet alleen voor hen zorgen, maar ook hen actief laten deelnemen aan de burgerlijke en kerkelijke gemeenschap. Dit is een veeleisend en moeilijk proces, maar het zal geleidelijk aan helpen om het bewustzijn te ontwikkelen dat elk individu een unieke en onvervangbare persoon is. Ik denk ook aan oudere mensen die, mee door hun handicap, soms als een last beschouwd worden. Toch kan iedereen door zijn unieke levensverhaal iets onvervangbaars bijdragen aan het algemeen welzijn.

---

76 Cf. *Angelus* (29 december 2013); *ORf* (2 januari 2014), p. 5; *Toespraak tot het Diplomatieke Korps bij de Heilige Stoel* (12 januari 2015); *ORf* (15 januari 2015), p. 8.

Ik wil nog eens benadrukken: we moeten *de moed hebben om een stem te geven aan al wie vanwege hun handicap gediscrimineerd worden, want helaas is het voor sommige landen ook nu nog moeilijk om hen als personen met dezelfde waardigheid te erkennen.*⁷⁷

Onjuiste opvattingen over universele liefde

99. Liefde die grenzen overschrijdt, is gebaseerd op wat we in elke stad of elk land ‘sociale vriendschap’ noemen. Authentieke sociale vriendschap binnen een samenleving maakt een echte universele openheid mogelijk. Dit lijkt helemaal niet op het valse universalisme van diegenen die voortdurend menen te moeten reizen omdat ze hun eigen volk niet kunnen verdragen of liefhebben. Zij die hun eigen volk verachten, zijn geneigd om in de samenleving een onderscheid te maken tussen eersterangs- en tweederangsburgers die meer of minder waardigheid en rechten bezitten. Zo ontkennen ze dat er voor iedereen een plaats is.

100. Het gaat evenmin over een autoritair en abstract universalisme, bedacht of gepland door een kleine groep die ervan droomt anderen te nivelleren, te domineren en uit te buiten. Er bestaat een model van globalisering dat *zorgvuldig streeft naar een eendimensionale uniformiteit en probeert alle verschillen en tradities te elimineren in een oppervlakkige zoektocht naar eenheid. [...] Als een globalisering probeert [alles] af te vlakken, dan vernietigt ze de rijkdom en de specificiteit van elke persoon en elk volk.*⁷⁸ Die valse droom van universalisme ontnemt de wereld uiteindelijk haar kleurrijke verscheidenheid, haar schoonheid en uiteindelijk haar menselijkheid. Want *de toekomst is niet zwart-wit, maar*

---

77 *Boodschap voor de Internationale Dag voor Personen met een Handicap* (3 december 2019): ORf (10 december 2019), p. 8.

78 *Toespraak tijdens de ontmoeting over godsdienstvrijheid met de Spaanse gemeenschap en andere immigranten*, Philadelphia – VS (26 september 2015): ORf (8 oktober 2015), p. 11.

*als we moedig zijn, kunnen we in haar alle variëteit en diversiteit aanschouwen van wat elke individuele persoon te bieden heeft. Wat moet onze menselijke familie nog veel leren om in harmonie en vrede samen te leven, zonder dat we allemaal gelijk moeten zijn!*⁷⁹

MEER DAN EEN WERELD VAN ZAKENPARTNERS

101. Laten we nu terugkeren naar de parabel van de barmhartige Samaritaan die ons nog veel te leren heeft. Een man lag gewond langs de kant van de weg. De mensen die hem voorbijliepen, gaven geen gehoor aan die innerlijke oproep om naaste te worden, maar waren veel meer bekommerd om hun verplichtingen, hun sociale status, hun professionele positie. Ze hadden een belangrijke opdracht te vervullen in de toenmalige samenleving en ze waren bang dat iets hen dat zou beletten. De gewonde, achtergelaten man langs de weg, verstoorde en dwarsboomde hun project, en bovendien had hij geen enkele functie. Hij was ‘niemand’, een outsider, irrelevant voor de geschiedenis. De edelmoedige Samaritaan trok zich niets van deze bekrompen classificaties aan, ook al paste hij zelf in geen enkel hokje. Hij was slechts een vreemdeling zonder plaats in de samenleving. Zonder enige titel of verplichting was hij in staat zijn reis te onderbreken, zijn plannen te wijzigen en zich open te stellen voor het onverwachte gebeuren van een gewonde man die zijn hulp nodig had.

102. Welke reactie zou zo’n verhaal vandaag oproepen, in een wereld waarin almaar meer sociale groepen zich vastklampen aan een identiteit die hen van anderen scheidt? Hoe zou het diegenen raken die hun leven zo organiseren dat ze het vreemde buitensluiten omdat het hun identiteit en hun gesloten, op zichzelf gerichte structuren zou kunnen bedreigen? In zo’n systeem wordt zelfs de mogelijkheid om naaste te

---

79 *Toespraak tot de jongeren*, Tokio - Japan (25 november 2019): ORf (3 december 2019), p. 10.

worden uitgesloten; men is er alleen voor degenen die hen persoonlijke voordelen bezorgen. Het woord 'naaste' verliest dan alle betekenis; alleen 'medewerker' blijft dan over, als partner (deelgenoot) in het nastreven van bepaalde belangen.⁸⁰

Vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid

103. Hoe komt broederlijkheid tot stand? Niet alleen door het respecteren van individuele vrijheden en door een wettelijk kader dat gelijkheid waarborgt. Broederlijkheid vraagt noodzakelijkerwijs iets meer, wat tegelijkertijd ook de vrijheid en de gelijkheid ten goede komt. Want wat gebeurt er als broederlijkheid niet bewust gecultiveerd wordt, als de politieke wil ontbreekt om broederlijkheid te bevorderen door opvoeding, dialoog en erkenning van waarden als wederkerigheid en wederzijdse verrijking? Vrijheid wordt dan niet meer dan een voorwaarde om te leven zoals wij willen, helemaal vrij om zelf te kiezen bij wie of wat we willen behoren, vrij om iets te bezitten of gewoon om te genieten. Die oppervlakkige betekenis heeft weinig te maken met de rijke betekenis van vrijheid die boven alles op de liefde gericht is.

104. Gelijkheid wordt evenmin bereikt door een abstracte verklaring als: 'alle mannen en vrouwen zijn gelijk'. Integendeel, ze is het resultaat van het bewuste en zorgvuldige cultiveren van broederlijkheid. Diegenen die alleen maar 'partners' kunnen zijn, creëren gesloten werelden. Welke plaats is er hierin voor mensen die niet tot hun groep van 'partners' behoren en toch verlangen naar een beter leven voor zichzelf en hun familie?

---

80 Bij deze beschouwingen laat ik mij inspireren door de gedachte van Paul Ricœur, *Le socius et le prochain*, in: *Histoire et vérité*, éd. du Seuil, Parijs (1967), p. 113-127.

105. Individualisme maakt ons niet vrijer, gelijkjer of broederlijker. De eenvoudige som van de individuele belangen bewerkt geen betere wereld voor de hele menselijke familie en behoedt ons niet voor de vele kwalen die almaar meer de hele wereld inpalmen. Radicaal individualisme is een virus dat heel moeilijk uit te roeien is, want het bedriegt ons. Het doet ons geloven dat onze ambities de vrije loop laten het enige is dat telt; alsof we door almaar grotere ambities en zekerheden na te streven op de een of andere manier het algemeen welzijn zouden dienen.

UNIVERSELE LIEFDE DIE MENSEN TOT HUN RECHT LAAT KOMEN

106. Sociale vriendschap en universele broederschap vragen om de fundamentele erkenning van de waarde van iedere persoon, altijd en overal. Als elk individu zo'n grote waarde heeft, moet klaar en duidelijk gesteld worden dat *het loutere feit geboren te zijn op een plaats met minder hulpmiddelen of minder ontwikkeling niet rechtvaardigt dat mensen een minderwaardig leven moeten leiden*.⁸¹ Maar dit grondbeginsel van het maatschappelijke leven wordt op allerlei manieren genegeerd door diegenen die vinden dat het niet past in hun wereldbeeld en het niet helpt om hun doelen te bereiken.

107. Ieder mens heeft het recht om waardig te leven en zich integraal te ontwikkelen; dit fundamentele recht kan door geen enkel land ontkend worden. Mensen bezitten dit recht ook als zij niet productief zijn of geboren zijn en opgroeien met beperkingen. Dit doet geen afbreuk aan hun immense waardigheid als persoon, een waardigheid die niet gebaseerd is op omstandigheden, maar op de intrinsieke waarde van hun wezen. Als dit basisprincipe niet gehandhaafd wordt, is er geen toekomst voor broederlijkheid noch voor het voortbestaan van de mensheid.

---

81   Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, 190.

108. Sommige samenlevingen aanvaarden dit principe maar gedeeltelijk. Ze zijn het erover eens dat iedereen mogelijkheden moet krijgen, maar daarna is het 'ieder voor zich'. Vanuit dit vertekende perspectief zou het zinloos zijn *zich in te zetten opdat zij die achterblijven, de zwakken of de minst bedeelden, hun weg zouden kunnen maken in het leven*.⁸² Investeren in kwetsbare mensen zou hun winst en efficiëntie kunnen verminderen. Neen! Wat we in feite nodig hebben is een overheid die aanwezig en actief is, die verder kijkt dan de vrije en efficiënte werking van bepaalde economische, politieke en ideologische systemen, en die zich in de eerste plaats bekommert om het individu en het algemeen welzijn.

109. Sommigen worden geboren in welstellende gezinnen, krijgen een goede opleiding, groeien goed op of bezitten van nature een groot talent. Zij hebben zeker geen behoefte aan een proactieve staat; ze hoeven alleen maar hun vrijheid op te eisen. Anders is de realiteit voor de mensen met een beperking, die uit erg arme gezinnen komen, een laag opleidingsniveau hebben en nauwelijks een beroep kunnen doen op adequate gezondheidszorg. Als marktvrijheid en marktefficiëntie de leidinggevende principes van de samenleving zijn, dan is er voor hen geen plaats en blijft broederlijkheid alweer een vaag romantisch idee.

110. Het is een feit dat *als de reële omstandigheden velen beletten aan het economische proces deel te nemen en als de toegang tot werk vermindert, dat dan de economische vrijheid allen met woorden beleden, een contradictorisch discours is [...]*.⁸³ Woorden als vrijheid, democratie of broederlijkheid verliezen dan hun betekenis. Want de realiteit is dat *zolang ons economische en sociale systeem ook maar één slachtoffer maakt, één persoon aan de kant zet, het feest van de universele broederlijkheid*

---

82 *Ibid.*, nr. 209.

83 Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, 129.

*niet kan doorgaan.*⁸⁴ Een menselijke en broederlijke samenleving is in staat om op een efficiënte en stabiele wijze ervoor te zorgen dat alle mensen in elke fase van hun leven begeleid worden; niet alleen om in hun basisbehoeften te voorzien, maar ook om het beste van zichzelf te geven, ook al is hun prestatie niet optimaal, hun tempo traag of hun efficiëntie beperkt.

111. De menselijke persoon met zijn onvervreembare rechten staat van nature open voor relaties. De oproep om zichzelf te overstijgen in de ontmoeting met anderen ligt diep in zijn wezen verankerd. Daarom moet ervoor gezorgd worden dat we niet in dubbelzinnigheden vervallen als gevolg van een misverstand over het begrip mensenrechten en over het paradoxale misbruik ervan. Tegenwoordig is er een tendens om almaar omvangrijker individuele – ik ben zelfs geneigd te zeggen individualistische – rechten op te eisen. Hieraan ligt een opvatting ten grondslag dat de mens losstaat van elke maatschappelijke en antropologische context, bijna als een ‘monade’ (monás), die zich almaar minder om anderen bekommert. [...] Als het recht van elke mens niet harmonieus op het grotere goed gericht is, wordt het uiteindelijk als onbegrensd beschouwd en wordt het bijgevolg een bron van conflicten en geweld.⁸⁵

---

84 *Boodschap voor het evenement ‘Economy of Francesco’* (1 mei 2019): ORf (21 mei 2019), p. 9.

85 *Toespraak tot het Europese Parlement, Straatsburg* (25 november 2014): ORf (27 november 2014), p. 8.

HET BEVORDEREN VAN HET MOREEL GOEDE

112. We zullen blijven zeggen dat het verlangen en de zoektocht naar het welzijn van anderen en van de hele menselijke familie ook inhoudt dat we individuen en samenlevingen moeten helpen om te groeien in de morele waarden die de integrale ontwikkeling van de mens bevorderen. In het Nieuwe Testament wordt een vrucht van de Heilige Geest (cf. Gal 5,22) aangeduid met het Griekse woord *agatosyne*. Het verwijst naar de gehechtheid aan het goede, het streven naar het goede. Beter nog, het suggereert een streven naar uitmuntendheid en naar wat het beste is voor anderen: hun ontwikkeling, hun groeien naar een gezond leven, het cultiveren van waarden en niet alleen van het materiële welzijn. Er is een soortgelijke uitdrukking in het Latijn: *benevolentia*. Dit is het goede willen voor de anderen. Het is een sterk verlangen naar het goede, een voorkeur voor alles wat goed en uitstekend is, wat ons aanzet om het leven van anderen te verrijken met wat mooi, subliem en constructief is.

113. In dit verband moet ik nogmaals diep bedroefd onderlijnen dat *wij al te lang verkeerd hebben in een moreel verval door de draak te steken met ethiek, goedheid, geloof en eerlijkheid. Het ogenblik is gekomen om te erkennen dat deze vrolijke oppervlakkigheid ons tot weinig gediend heeft. Deze verwoesting van ieder fundament van het maatschappelijke leven maakt dat wij tegenover elkaar komen te staan om de eigen belangen te vrijwaren.*⁸⁶ Laten we terugkeren naar het bevorderen van het goede, voor onszelf en voor de hele menselijke familie. Op die manier zullen we samen op weg gaan naar een echte en integrale ontwikkeling. Elke samenleving moet zorgen voor het overdragen van waarden, want als dat niet gebeurt, worden egoïsme, geweld en corruptie in hun verschillende vormen, maar net zo goed onverschilligheid overgeleverd en wordt een leven uiteindelijk afgesloten voor elke vorm van transcendentie en ingegraven in individuele belangen.

---

86 Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, 229.

De waarde van solidariteit

114. Ik zou graag solidariteit willen beklemtonen. *Als een morele deugd en een sociale houding die voortkomt uit persoonlijke bekering, vereist solidariteit de inzet van vele mensen die verantwoordelijkheid dragen in onderwijs en opvoeding. Ik denk dan allereerst aan de elementaire en noodzakelijke opvoedingstaak van de gezinnen. Zij vormen de eerste plaats waar de waarden van liefde en broederschap, van samenleven en delen, van aandacht en zorg voor anderen, beleefd en overgedragen worden. Zij zijn ook de bevoorrechte omgeving voor de geloofsoverdracht, te beginnen met die eerste eenvoudige gebaren van gelovige toewijding die moeders hun kinderen leren. Opvoeders en leerkrachten die de veeleisende taak hebben om jongeren op school of in de verschillende kinder- en jeugdcentra op te voeden, moeten zich ervan bewust zijn dat hun verantwoordelijkheid ook slaat op de morele, spirituele en sociale aspecten van de persoon. De waarden van vrijheid, wederzijds respect en solidariteit kunnen van jongs af aan overgedragen worden. [...] De mensen die werken in de culturele sector en de media hebben een verantwoordelijkheid voor onderwijs en vorming, vooral nu de informatie- en communicatiemiddelen zo wijdverbreid zijn.*⁸⁷

115. In deze tijd waarin alles lijkt te vervagen en zijn samenhang lijkt te verliezen, is het aangewezen om een beroep te doen op de 'soliditeit'⁸⁸, die voortkomt uit het bewustzijn dat we in onze zoektocht naar een gemeenschappelijke toekomst, verantwoordelijk zijn voor de kwetsbaarheid van anderen. Solidariteit komt concreet tot uiting in dienstbaarheid, in veel verschillende vormen van zorg voor anderen. Dienstbaar zijn betekent vooral *zorgen voor de kwetsbare leden van onze gezinnen, onze samenleving en ons volk*. Door die dienstbaarheid leren mensen

---

87 *Boodschap voor de 49ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2016* (8 december 2015); ORf (17-24 december 2015), p. 9.

88 Soliditeit ligt etymologisch aan de basis van het begrip solidariteit. Solidariteit, in de ethische en politieke betekenis die het de voorbije twee eeuwen gekregen heeft, resulteert in een veilige en stabiele opbouw van de samenleving.

*de meest kwetsbaren in de ogen te kijken en hun eigen verlangens, behoeften en streven naar macht opzij te zetten. [...] Wie dienstbaar is, kijkt altijd naar het gezicht van de kwetsbare broeder en zuster, raakt hen aan, voelt hun nabijheid, 'ondergaat' soms hun lijden en zoekt ze ondersteund kunnen worden. Daarom is dienstbaarheid nooit ideologisch, omdat ze geen ideeën, maar mensen dient.*⁸⁹

116. Over het algemeen oefenen zij die aan hun lot worden overgelaten *die bijzondere solidariteit uit die bestaat onder arme en lijdende mensen, en die onze samenleving lijkt te zijn vergeten of in elk geval heel graag wil vergeten. Solidariteit is geen populair woord, in bepaalde situaties lijkt het eerder een vies woord, dat beter niet meer uitgesproken wordt. Solidariteit betekent veel meer dan af en toe een gebaar van vrijgevigheid. Het betekent denken en handelen in termen van gemeenschap, waarbij het leven van iedereen voorrang krijgt op de toe-eigening van goederen door enkelen. Het betekent ook het bestrijden van de structurele oorzaken van armoede, ongelijkheid, gebrek aan werk, grond en huisvesting, en het bestrijden van de schending van het arbeidsrecht en de sociale wetgeving. Het is de confrontatie aangaan met de destructieve effecten van het geldimperium. [...] Solidariteit, begrepen in zijn diepste betekenis, is een manier om geschiedenis te maken, en dat is precies wat volksbewegingen doen.*⁹⁰

117. Als we spreken over de zorg voor het gemeenschappelijke huis dat onze planeet is, doen we een beroep op die sprankel van universeel bewustzijn en wederzijdse zorg die nog altijd in de harten van mensen aanwezig kan zijn. Als iemand een overvloed van water heeft en toch zorgvuldig ermee omgaat omdat hij aan de grote menselijke familie denkt, dan doet hij dat omdat hij een moreel niveau bereikt heeft dat hem in

---

89 *Homilie in de eucharistieviering, Havana – Cuba (20 september 2015): ORf (24 september 2015), p. 6.*

90 *Toespraak tot de deelnemers aan de internationale ontmoeting van de Volksbewegingen (28 oktober 2014): ORf (6 november 2014), p. 4.*

staat stelt verder te kijken dan zichzelf en de groep waartoe hij behoort. Dit is mens zijn op zijn best! Diezelfde houding is nodig om de rechten van alle mensen, zelfs van degenen die ‘elders’ geboren zijn, te erkennen.

DE SOCIALE FUNCTIE VAN EIGENDOM OPNIEUW BEKIJKEN

118. De wereld is er voor iedereen, omdat we allemaal met dezelfde waardigheid op deze aarde geboren zijn. Verschillen in kleur, religie, talent, geboorteplaats, woonplaats en nog zoveel meer kunnen niet opgeëist of gebruikt worden om te rechtvaardigen dat de privileges van sommigen boven de rechten van iedereen geplaatst worden. Als gemeenschap hebben we de plicht ervoor te zorgen dat ieder mens waardig kan leven en voldoende mogelijkheden heeft om zich integraal te ontwikkelen.

119. In de eerste eeuwen van het christendom reflecteerden verschillende denkers over de gemeenschappelijke bestemming van de wereldse goederen⁹¹, wat leidde tot het universele inzicht dat als iemand niet heeft wat nodig is om waardig te leven, dat komt omdat een andere iemand daarvan berooft. Sint-Johannes Chrysostomos vat het zo samen: *Je eigen goederen niet delen met de armen, is hen bestelen en het leven ontnemen. De goederen die we bezitten zijn niet van ons, maar van hen.*⁹² Of in de woorden van Gregorius de Grote: *Als we de armen geven wat ze nodig hebben, geven we niet zozeer iets van onszelf, maar geven we hen terug wat van hen is.*⁹³

---

91 Cf. Heilige Basilius, *Homilia 21. Quod rebus mundanis adhaerendum non sit*, 3,5: PG 31, col. 545-549; *Regulae brevius tractatae*, 92: PG 31, col. 1145-1148; Heilige Petrus Chrysologus, *Sermo 123*: PL 52, col. 536-540; Heilige Ambrosius, *De Nabutha 27.52*: PL 14, col. 738s; Heilige Augustinus, *In Iohannis Evangelium 6,25*: PL 35, col. 1436s.

92 *De Lazaro Concio 2, 6*: PG 48, col. 992D.

93 *Regula pastoralis 3, 2*: PL 77, p. 87.

120. Ik wil nogmaals een uitspraak van de Heilige Joannes Paulus II herhalen, waarvan de kracht allicht onvoldoende erkend is: *God heeft de aarde aan de hele mensheid gegeven om alle leden ervan te onderhouden zonder iemand uit te sluiten of te bevoorrechten.*⁹⁴ Ik van mijn kant zou willen opmerken *dat de christelijke traditie nooit het absolute en onaantastbare recht op privé-eigendom heeft erkend en dat ze de sociale functie van elke vorm van privébezit altijd heeft onderlijnd.*⁹⁵ Het principe van het gemeenschappelijke gebruik van de gecreëerde goederen is het *eerste principe van de gehele ethische-sociale orde*⁹⁶. Het is een natuurlijk, oorspronkelijk en prioritair recht.⁹⁷ Alle andere rechten met betrekking tot goederen die nodig zijn voor de integrale ontwikkeling van personen, met inbegrip van recht op privé-eigendom of elk ander recht, *mogen [dit recht] niet belemmeren, maar moeten de uitvoering ervan vergemakkelijken,*⁹⁸ zoals de Heilige Paulus VI het benadrukte. Het recht op privé-eigendom kan alleen beschouwd worden als een secundair natuurlijk recht dat afgeleid is van het beginsel van de universele bestemming van de gecreëerde goederen. Dit heeft concrete gevolgen die in het functioneren van de samenleving weerspiegeld moeten worden. Toch gebeurt het vaak dat secundaire rechten boven de primaire en oorspronkelijke rechten geplaatst worden, waardoor die in de praktijk hun relevantie verliezen.

---

94 Encycliek *Centesimus annus* (1 mei 1991), nr. 31: AAS 83 (1991), p. 831.

95 Encycliek *Geprezen zijt Gij! - Laudato sí*, 93.

96 Heilige Joannes Paulus II, encycliek *Laborem exercens* (14 september 1981), nr. 19: AAS 73 (1981), p. 626.

97 Cf. Pauselijke Raad Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nr. 172.

98 Encycliek *Populorum progressio* (26 maart 1967), nr. 22: AAS 59 (1967), p. 268.

Rechten zonder grenzen

121. Niemand kan dus uitgesloten worden vanwege zijn of haar geboorteplaats, laat staan vanwege de privileges die anderen genieten omdat ze geboren zijn op een plaats met meer mogelijkheden. De restricties en grenzen van individuele landen kunnen dit niet in de weg staan. Net zoals het onaanvaardbaar is dat sommigen minder rechten hebben omdat ze vrouw zijn, is het ook onaanvaardbaar dat alleen de geboorte- of woonplaats impliceert dat ze minder mogelijkheden op een waardig leven en ontwikkeling zouden hebben.

122. Ontwikkeling moet niet gericht zijn op de toenemende verrijking van enkelen, maar moet *de persoonlijke en maatschappelijke, economische en politieke mensenrechten, met inbegrip van de rechten van de landen en volkeren eerbiedigen*.⁹⁹ Het recht van sommigen op vrijheid van ondernemen of de vrije markt kan niet boven de rechten van volkeren en de waardigheid van de armen noch boven het respect voor het milieu geplaatst worden, want *wie zich iets toe-eigent, doet dat alleen om het te beheren voor het welzijn van iedereen*.¹⁰⁰

123. Het ondernemerschap is inderdaad *een edele roeping, gericht op het produceren van rijkdom en op het verbeteren van de wereld voor iedereen*.¹⁰¹ God moedigt ons aan en verwacht dat we de talenten ontwikkelen die Hij ons gegeven heeft. Hij heeft het universum een enorm potentieel gegeven. *Volgens Gods plan is iedere mens geroepen om zichzelf te ontwikkelen*,¹⁰² en dit omvat het vinden van de beste economische en technologische mogelijkheden om de goederen en de welvaart

---

99 Heilige Joannes Paulus II, encycliek *Sollicitudo rei socialis* (30 december 1987), nr. 33: AAS 80 (1988), p. 557.

100 Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, 95.

101 *Ibid.*, nr. 129.

102 Heilige Paulus VI, encycliek *Populorum progressio* (26 maart 1967), nr. 15: AAS 59 (1967), p. 265; cf. Benedictus XVI, encycliek *Caritas in veritate* (29 juni 2009), nr. 16: AAS 101 (2009), p. 652.

te doen toenemen. Maar in elk geval moeten deze capaciteiten van ondernemers, die een geschenk van God zijn, duidelijk gericht zijn op de ontwikkeling van anderen en de uitroeiing van armoede, vooral door het creëren van gediversifieerde arbeidsmogelijkheden. Het recht op privé-eigendom gaat altijd gepaard met het primaire en voorafgaande principe van de ondergeschiktheid van alle privé-eigendom aan de universele bestemming van de aardse goederen, en bijgevolg het recht van iedereen op het gebruik ervan.¹⁰³

Rechten van volkeren

124. De diepe overtuiging dat de aardse goederen een gemeenschappelijke bestemming hebben, vereist tegenwoordig dat dit principe ook geldt voor landen, hun territoria en hun hulpbronnen. Als we dit niet alleen vanuit het oogpunt van de legitimiteit van het privé-eigendom en de rechten van de burgers van een bepaald land bekijken, maar ook vanuit het eerste principe van de gemeenschappelijke bestemming van de goederen, dan kunnen we bevestigen dat elk land ook het land van de vreemdeling is, aangezien de hulpbronnen van een gebied niet mogen ontzegd worden aan een noodlijdende die van ergens anders komt. Want, zoals de bisschoppen van de VS leerden, zijn er fundamentele rechten die *voorafgaan aan elke samenleving omdat ze voortvloeien uit de inherente waardigheid van elke persoon als een schepsel Gods*.¹⁰⁴

125. Dit veronderstelt ook een andere manier om de relaties en wisselwerking tussen landen te begrijpen. Als iedere persoon een onvervreemdbare waardigheid heeft, als iedere mens mijn broeder of zuster is, en als de wereld echt van iedereen is, maakt het niet uit of iemand hier geboren is of buiten de grenzen van zijn eigen land woont. Mijn

---

103 Cf. Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, 93; apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, 189-190.

104 Bisschoppenconferentie van de Verenigde Staten, pastorale brief tegen het racisme *Open wide our Hearts: The enduring Call to Love*, (november 2018).

land is ook medeverantwoordelijk voor zijn of haar ontwikkeling, ook al kan het die verantwoordelijkheid op verschillende manieren opnemen. Het kan hen hartelijk verwelkomen wanneer ze zich in hachelijke situaties bevinden of werken aan de verbetering van de levensomstandigheden in hun geboorteland of geen corrupte systemen steunen die de waardige ontwikkeling van hun volk belemmeren door de natuurlijke hulpbronnen te exploiteren of te plunderen. Wat voor de landen geldt, geldt ook voor de verschillende regio's binnen elk land, omdat daartussen vaak grote ongelijkheden bestaan. Soms leidt het onvermogen om de gelijke menselijke waardigheid te erkennen ertoe dat de meer ontwikkelde regio's van sommige landen zich willen bevrijden van de 'last' van de armere regio's om hun consumptieniveau verder te verhogen.

126. We hebben het hier over een nieuw netwerk van internationale relaties, omdat er geen manier is om de ernstige problemen van onze wereld op te lossen als we louter blijven denken in termen van wederzijdse bijstand tussen individuen of kleine groepen. We mogen ook niet vergeten dat *de ongelijkheid niet alleen individuen maar hele landen treft en ze ons verplicht na te denken over een ethiek van de internationale relaties*.¹⁰⁵ En gerechtigheid vereist dat niet alleen de individuele rechten, maar ook de sociale rechten en de rechten van volkeren erkend en gerespecteerd worden.¹⁰⁶ Dit betekent dat we een manier moeten vinden om *het fundamentele recht van volkeren op hun voortbestaan en vooruitgang* te waarborgen¹⁰⁷, een recht dat soms ernstig door de druk van de buitenlandse schuld belemmerd wordt. In veel gevallen is de afbetaling van die schuld niet bevorderlijk voor de ontwikkeling, maar onderwerpt ze die ook aan vele voorwaarden.

---

105 Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, nr. 51.

106 Cf. Benedictus XVI, encycliek *Caritas in veritate* (29 juni 2009), nr. 6: AAS 101 (2009), p. 644.

107 Heilige Joannes Paulus II, encycliek *Centesimus annus* (1 mei 1991), nr. 35: AAS 83 (1991), p. 838.

Vasthoudend aan het principe dat elke rechtmatig aangegane schuld terugbetaald moet worden, mag de manier waarop veel arme landen deze plicht tegenover de rijke landen nakomen, hun voortbestaan en groei niet in gevaar brengen.

127. Dit alles vraagt beslist een andere mentaliteit. Voor wie geen poging doet om zich in die manier van denken te verdiepen, zal wat ik aan het zeggen ben erg onrealistisch in de oren klinken. Anderzijds, als we het grote principe aanvaarden dat er rechten zijn die voortkomen uit onze onvervreembare menselijke waardigheid, dan kunnen we de uitdaging aan om ons een nieuwe mensheid voor te stellen. We kunnen streven naar een wereld die voorziet in land, huisvesting en werk voor iedereen. Dit is de ware weg naar vrede, niet de zinloze en kortzichtige strategie van het zaaien van angst en wantrouwen tegenover bedreigingen van buitenaf. Want een echte en duurzame vrede zal alleen mogelijk zijn *op basis van een wereldwijde ethiek van solidariteit en samenwerking ten dienste van een toekomst die door onderlinge afhankelijkheid en medeverantwoordelijkheid binnen de hele menselijke familie bewerkt wordt.*¹⁰⁸

---

108 Toespraak over nucleaire wapens, Nagasaki - Japan (24 november 2019): ORf (3 december 2019), p. 5.

HOOFDSTUK 4

EEN HART DAT OPENSTAAT VOOR DE HELE WERELD

128. Om het niet bij mooie en abstracte woorden te laten, moet de overtuiging dat alle mensen broeders en zusters zijn concreet vorm krijgen. Dit plaatst ons voor gigantische uitdagingen en verplicht ons nieuwe perspectieven te verkennen en nieuwe antwoorden te ontwikkelen.

DE BEGRENSDHEID VAN GRENZEN

129. Wanneer de naaste een migrant is, ontstaan er complexe uitdagingen¹⁰⁹. Het ideaal zou natuurlijk zijn om onnodige migratie te vermijden door in de landen van herkomst voor iedereen de voorwaarden te creëren voor een waardig leven en een integrale ontwikkeling. Maar zolang er geen serieuze vorderingen in die richting geboekt worden, zijn we verplicht het recht van mensen te respecteren om een plaats te vinden die niet alleen voldoet aan hun basisbehoeften en die van hun familie, maar hen ook de kans biedt om zichzelf als persoon ten volle te ontplooiën. Onze inspanningen voor migranten kunnen we in vier werkwoorden samenvatten: verwelkomen, beschermen, bevorderen en integreren. In feite *gaat het niet om het opleggen van steunprojecten van bovenaf, maar om via deze vier benaderingen samen op weg te gaan om steden en landen op te bouwen die, met behoud van hun respectieve culturele en religieuze identiteit, openstaan voor verschillen en die in een geest van menselijke broederlijkheid weten te waarderen.*¹¹⁰

---

109 Cf. Katholieke bisschoppen van Mexico en de Verenigde Staten, pastorale brief over de migratie *Strangers no longer: together on the journey of hope*, (januari 2003).

110 *Algemene audiëntie* (3 april 2019): ORf (9 april 2019), p. 2.

130. Daarvoor moeten cruciale stappen gezet worden, vooral uit bekommernis voor diegenen die omwille van humanitaire crises op de vlucht zijn. We denken bijvoorbeeld aan: de uitbreiding en vereenvoudiging van de toekenning van visa, goedkeuring van programma's voor individuele en gemeenschappelijke ondersteuning, opening van humanitaire corridors voor de meest kwetsbare vluchtelingen, de zorg voor passende en waardige huisvesting, de waarborg van persoonlijke veiligheid, toegang tot essentiële diensten en adequate consulaire bijstand, het recht om altijd over persoonlijke identiteitsdocumenten te beschikken, billijke toegang tot het rechtstelsel, de mogelijkheid om bankrekeningen te openen en de garantie van het minimum dat nodig is om te overleven, bewegingsvrijheid en mogelijkheid om te werken, bescherming van minderjarigen en het garanderen van hun regelmatige toegang tot het onderwijs, tijdelijke opvang- en introductieprogramma's, garanderen van godsdienstvrijheid, het bevorderen van integratie in de samenleving, het ondersteunen van gezinshereniging en het voorbereiden van lokale gemeenschappen op het integratieproces.¹¹¹

131. Voor de migranten die niet recent zijn aangekomen en al langer deel uitmaken van het maatschappelijke weefsel is het belangrijk om het begrip 'burgerschap' toe te passen *dat gebaseerd is op de gelijkheid van rechten en plichten, waarbij iedereen gelijke rechten geniet. Daarom is het van cruciaal belang om in onze samenlevingen het concept 'volwaardig burgerschap' in te voeren en af te zien van het discriminerende gebruik van de term 'minderheden'. Want discriminatie versterkt isolement en gevoelens van minderwaardigheid, het maakt de weg vrij voor vijandigheid en verdeeldheid en berooft sommige burgers van wat ze al verwezenlijkt hebben en van hun religieuze en burgerlijke rechten.*¹¹²

---

111 Cf. *Boodschap voor de 104de Werelddag van de Migrant en de Vluchteling* (14 januari 2018): ORf (24 augustus 2017), p. 6.

112 *Menselijke broederlijkheid – Voor vrede en samenleven, Document over menselijke broederlijkheid voor wereldvrede en samenleven*, p. 12.

132. Zelfs wanneer landen dergelijke essentiële stappen zetten, zijn ze niet in staat om in hun eentje adequate oplossingen te implementeren omdat de gevolgen van de door elke staat gemaakte keuzes onvermijdelijk op de internationale gemeenschap als geheel neerkomen.¹¹³ Daarom kunnen de antwoorden alleen maar gezamenlijk gevonden worden, door een vorm van mondiaal bestuur (*global governance*) in verband met migratie uit te werken. In elk geval is er nood aan projecten op middellange en lange termijn die verder gaan dan een noodoplossing. Ze moeten enerzijds de integratie van migranten in de gastlanden daadwerkelijk ondersteunen en anderzijds de ontwikkeling van de landen van herkomst bevorderen, door een solidariteitsbeleid dat de hulp niet afhankelijk maakt van ideologische strategieën en praktijken die vreemd zijn aan of indruisen tegen de cultuur van de volkeren voor wie ze bestemd zijn.¹¹⁴

WEDERZIJDSE VERRIJKING

133. De komst van mensen die anders zijn, afkomstig uit andere levenswijzen en culturen, kan een geschenk zijn, omdat de verhalen van migranten ook verhalen van ontmoetingen tussen personen en culturen zijn. Voor de onthalende gemeenschappen en samenlevingen bieden ze een kans tot verrijking en tot integrale menselijke ontwikkeling van iedereen.¹¹⁵ Daarom vraag ik heel speciaal aan de jongeren om zich niet op sleeptouw te laten nemen door netwerken die hen willen opzetten tegen andere jongeren die in hun land aankomen, door die nieuwkomers als gevaarlijke wezens te bestempelen, alsof zij niet dezelfde onvervreemdbare waardigheid zouden hebben als ieder mens.¹¹⁶

---

113 Toespraak tot het Diplomatieke Korps bij de Heilige Stoel (11 januari 2016): ORf (14 januari 2016), p. 10.

114 *Ibid.*, p. 9.10.

115 Postsynodale exhortatie *Christus leeft - Christus vivit*, nr. 93.

116 *Ibid.*, nr. 94.

134. Aan de andere kant, als we de anderen van harte verwelkomen, staan we hen toe zichzelf te blijven en zich tegelijkertijd op een nieuwe manier te ontwikkelen. De verschillende culturen die hun rijkdom in de loop der eeuwen ontwikkeld hebben, moeten behouden worden, zodat de wereld niet verarmd raakt. Tegelijkertijd moeten we hen aanmoedigen doorheen de ontmoeting met andere culturen, iets nieuws te creëren, want het gevaar om culturele multiple sclerose op te lopen, is altijd aanwezig. Daarom *moeten we met elkaar communiceren, de rijkdom van de ander ontdekken, waardenen wat ons verenigt en kijken naar verschillen als een kans om te groeien in wederzijds respect. Geduldig en in vertrouwen dialogeren is noodzakelijk, zodat individuen, gezinnen en gemeenschappen de waarden van hun eigen cultuur kunnen overbrengen, en het goede dat uit de ervaringen van anderen voortkomt, kunnen opnemen.*¹¹⁷

135. Ik herneem hier enkele voorbeelden die ik een tijdje geleden gaf. De latinocultuur is *een voedingsbodem van waarden en mogelijkheden die de VS werkelijk ten goede kan komen. [...] Een aanzienlijke immigratie markeert en transformeert altijd de lokale cultuur. In Argentinië heeft de sterke Italiaanse immigratie een stempel gedrukt op de maatschappelijke cultuur, en de aanwezigheid van tweehonderdduizend joden heeft een groot effect op de culturele stijl van Buenos Aires. Als migranten geholpen worden om zich te integreren, zijn ze een zegen, een rijkdom en een geschenk die een samenleving stimuleren om te groeien.*¹¹⁸

---

117 *Toespraak tot de autoriteiten*, Sarajevo – Bosnië-Herzegovina (6 juni 2015): ORf(11 juni 2015), p. 4.

118 *Latinoamérica, Conversaciones con Herrán Reyes Alcaide*, éd. Planeta, Buenos Aires (2017), p. 105.

136. Op een nog bredere schaal hebben grootimam Ahmad Al-Tayyeb en ik eraan herinnerd dat *goede relaties tussen Oost en West onbetwistbaar noodzakelijk zijn voor allebei. Ze mogen niet genegeerd of verwaarloosd worden, want vruchtbare uitwisselingen en dialoog kunnen elkaars cultuur verrijken. Het Westen kan in het Oosten remedies vinden voor die geestelijke en religieuze kwalen die door het heersende materialisme veroorzaakt worden. En het Oosten kan in de westerse beschaving veel elementen vinden die kunnen helpen om zich te verlossen van zwakte, verdeeldheid, conflict en wetenschappelijke, technologische en culturele achteruitgang. Het is belangrijk om aandacht te besteden aan religieuze, culturele en historische verschillen die een vitaal onderdeel zijn van de vormgeving van het karakter, de cultuur en de beschaving van het Oosten. Het is ook van belang om de algemene en gemeenschappelijke mensenrechten te versterken om zo bij te dragen aan een waardig leven voor alle mensen zowel in het Westen als in het Oosten, waarbij de politiek van twee snelheden vermeden wordt.*¹¹⁹

Vruchtbare wisselwerking

137. Wederzijdse bijdragen tussen landen komen uiteindelijk iedereen ten goede. Een land dat vooruitgaat terwijl het stevig verankerd blijft in zijn oorspronkelijke cultuur is een schat voor de hele menselijke familie. We moeten het bewustzijn ontwikkelen dat we de problemen van onze tijd alleen samen of helemaal niet zullen oplossen. Armoede, decadentie en lijden, waar ook ter wereld, zijn een stille voedingsbodem voor problemen die uiteindelijk de hele planeet zullen treffen. Als we ons zorgen maken over het uitsterven van bepaalde soorten, moeten we ons des te meer zorgen maken over het feit dat er overal mensen en volkeren zijn die hun potentieel en hun schoonheid door armoede of andere structurele beperkingen, niet kunnen ontwikkelen. Uiteindelijk zal dit ons allemaal verarmen.

---

119 *Menselijke broederlijkheid – Voor vrede en samenleven, Document over menselijke broederlijkheid voor wereldvrede en samenleven, p. 12.*

138. Hoewel dit geldt voor alle tijden, is het nog nooit zo duidelijk geweest als in onze tijd, waarin men door de globalisering wereldwijd met elkaar verbonden is. We hebben een juridische, politieke en economische wereldorde nodig *die de internationale samenwerking met het oog op de solidaire ontwikkeling van alle volkeren bevordert en tot stand brengt*.¹²⁰ Dit zal uiteindelijk de hele planeet ten goede komen, want *de ontwikkelingshulp aan arme landen leidt tot de creatie van welvaart voor allen*.¹²¹ Vanuit het perspectief van integrale ontwikkeling veronderstelt dit dat *ook de armere landen een effectieve stem krijgen bij gemeenschappelijke beslissingen*¹²² en dat er inspanningen geleverd worden *om de toegang tot de internationale markt te vergemakkelijken voor de landen die lijden onder armoede en onderontwikkeling*.¹²³

Anderen belangeloos onthalen

139. Toch wil ik deze benadering niet beperken tot een soort utilitarisme. Belangeloosheid bestaat. Het is het vermogen om bepaalde dingen te doen omdat ze op zichzelf goed zijn, zonder op een positief resultaat te hopen of zonder direct iets terug te verwachten. Zo kunnen we vreemdelingen opnemen, die geen direct tastbaar voordeel met zich meebrengen. Jammer genoeg willen sommige landen alleen maar wetenschappers of investeerders verwelkomen.

140. Het leven zonder broederlijke belangeloosheid wordt een krampachtige handel waarbij men voortdurend afweegt wat men geeft en wat men ervoor terugkrijgt. God daarentegen geeft belangeloos, in die mate dat Hij zelfs diegenen die niet trouw zijn helpt, en *Hij laat zijn zon opgaan over slechten en goeden* (Mt 5,45). Er is een reden waarom

---

120 Benedictus XVI, encycliek *Caritas in veritate*, nr. 67.

121 *Ibid.*, nr. 60.

122 *Ibid.*, nr. 67.

123 Cf. Pauselijke Raad Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nr. 447

Jezus aanraadt: *Maar als jij barmhartig bent, laat dan je linkerhand niet weten wat je rechter doet, opdat je barmhartigheid in het verborgene gebeurt* (Mt 6,3-4). We hebben ons leven zomaar gekregen, we hebben er niet voor betaald. Daarom kunnen we allemaal iets geven zonder iets terug te verwachten, goed doen zonder evenveel in ruil terug te eisen. Dit is wat Jezus tegen zijn leerlingen zei: *Voor niets hebben jullie gekregen, voor niets moet je geven* (Mt 10,8).

141. De ware kwaliteit van de verschillende landen in onze wereld kan worden afgemeten aan hun vermogen om niet alleen als land te denken, maar ook als een deel van de grotere menselijke familie. Dit wordt vooral duidelijk in tijden van crisis. Vormen van nationalisme die alleen op zichzelf betrokken zijn, vertonen uiteindelijk een onvermogen om belangeloos te zijn. Ze denken ten onrechte dat ze zich alleen kunnen ontwikkelen, zonder rekening te houden met de ondergang van anderen, en dat ze door zich af te sluiten van anderen beter beschermd zullen zijn. De migrant wordt gezien als een veroveraar die niets meebrengt. Dit leidt tot de naïeve opvatting dat armen gevaarlijk en nutteloos zijn en machtigen royale weldoeners. Alleen een sociale en politieke cultuur die anderen bereidwillig en belangeloos onthaalt, zal een toekomst hebben.

LOKAAL EN UNIVERSEEL

142. Men moet in gedachten houden dat *tussen globalisering en het lokale niveau ook een spanning bestaat. We moeten aandacht hebben voor de globale dimensie om niet in de kleinzieligheid van het dagdagelijkse te vervallen. Tegelijkertijd mogen we niet uit het oog verliezen dat het lokale ons juist met onze voeten op de grond houdt. De verbinding van de twee verhindert ons om in een van beide extremen te vervallen. Het ene extreem bestaat erin dat mensen leven in een abstract en globaliserend universalisme. [...] In het andere extreem worden de burgers omgevormd tot een folkloristisch museum van in zichzelf gekeerde klui-*

zenaars, veroordeeld om altijd maar hetzelfde te herhalen, onbekwaam om zich te laten bevragen door het andere, en om de schoonheid die God buiten hun grenzen tentoonspreidt, te waarderen.¹²⁴ We hebben een globale visie nodig die ons weghoudt van een kleingeestig provincialisme. Als ons huis geen thuis meer is, maar een gevangenis, een kerker, dan bevrijdt het globale ons omdat het ons uiteindelijk naar de volheid trekt. Tegelijkertijd moet het lokale ons na aan het hart liggen, omdat het iets heeft wat het globale niet heeft: het kan gist zijn, verrijken en mechanismen van subsidiariteit in gang zetten. Universele broederlijkheid en sociale vriendschap zijn daarom twee onafscheidelijke en onmisbare polen in elke samenleving. Ze scheiden, leidt tot een schadelijke vervorming en polarisatie.

Lokale kleur

143. Maar alleen openstaan voor de anderen en de eigen schat opgeven, is ook geen oplossing. Net zoals er geen dialoog met de ander is zonder een gevoel van persoonlijke identiteit, zo bestaat er geen openheid tussen volkeren zonder de basis van liefde voor het eigen land, het eigen volk, de eigen culturele kenmerken. Ik kan de ander niet ontmoeten als ik geen solide basis heb waarin ik verankerd en geworteld ben, want van daaruit onthaal ik de ander als geschenk en bied ik hem iets authentieks aan. Men kan alleen anderen verwelkomen en hun unieke bijdrage erkennen voor zover men zelf in zijn eigen cultuur en volk geworteld is. Iedereen houdt van zijn land en heeft een bijzondere aandacht en zorg ervoor, net zoals iedereen zijn huis moet liefhebben en onderhouden om te voorkomen dat het verval, omdat de burens dit niet zullen doen. Het algemeen welzijn vereist ook dat iedereen zijn eigen land beschermt en liefheeft. Anders zullen de gevolgen van een ramp in één land uiteindelijk de hele planeet treffen. Dit alles brengt de positieve betekenis van het recht op eigendom aan het licht: ik bescherm en koester wat ik bezit, zodat het kan bijdragen aan het welzijn van iedereen.

---

124 Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, nr. 234.

144. Bovendien is dit een voorwaarde voor een gezonde en verrijkende wisselwerking. Het leven in een bepaalde omgeving en cultuur geeft ons inzicht in aspecten van de werkelijkheid die diegenen die de ervaring niet hebben, niet met evenveel gemak kunnen begrijpen. Het universele mag niet het homogene, uniforme en gestandaardiseerde domein van één dominante cultuurvorm worden, want daardoor zal het veelvlak uiteindelijk zijn kleuren verliezen en één mat geheel worden. Dit is de verleiding waarnaar het oude verhaal van de Toren van Babel verwijst. De bouw van een toren die tot de hemel zou reiken, was geen uitdrukking van de eenheid tussen de verschillende volkeren die met elkaar vanuit hun diversiteit konden communiceren. Integendeel, het was een misleidende poging, geboren uit hoogmoed en ambitie, om een ander soort eenheid te creëren dan wat God voor de volkeren voorzien had (cf. Gn 11,1-9).

145. Er is ook een valse openheid voor het universele, die voortkomt uit een lege oppervlakkigheid van diegenen die niet in staat zijn de realiteit van hun eigen vaderland in de diepte te peilen of van diegenen die een onverwerkte wrok ten opzichte van hun eigen volk koesteren. In ieder geval *moeten we altijd opnieuw onze blik verruimen om het grotere goed te zien dat iedereen ten goede zal komen. Maar dit gebeurt best zonder te vluchten of ontworteld te raken. Het is noodzakelijk zijn wortels te laten groeien in vruchtbare grond en in de geschiedenis van zijn eigen plaats, die een gave van God is. We werken met het kleine en het nabije, maar in een ruimer perspectief. [...] Het is niet het globale dat ons uitwist, noch het geïsoleerde partiële, dat onvruchtbaar maakt,*¹²⁵ dit is het veelvlak waarin elk afzonderlijk deel in zijn waarde gerespecteerd wordt en waarin tegelijkertijd *het geheel meer is dan het deel en meer dan de som van de delen.*¹²⁶

---

125 *Ibid.*, nr. 235.

126 *Ibid.*

Universele horizon

146. Er is een soort van lokaal narcisme dat niets te maken heeft met een gezonde liefde voor het eigen volk en de eigen cultuur. Achter dit fenomeen schuilt een bekrompen geest, die vanuit een bepaalde onzekerheid en angst voor de ander, liever muren bouwt om zichzelf te beschermen. Het is echter niet mogelijk om op een gezonde manier lokaal te zijn zonder een oprecht en welwillend openstaan voor het universele, zonder zich te laten bevragen door wat er elders gebeurt, zonder zich te laten verrijken door andere culturen en zonder zich solidair te verklaren met de drama's van andere volkeren. Het lokale narcisme plooit zich obsessief terug op een paar ideeën, gewoontes en zekerheden. Het is niet in staat om de vele mogelijkheden en al het mooie dat de wereld biedt te bewonderen en het mist een authentieke en edelmoedige geest van solidariteit. Hierdoor wordt het leven op het lokale niveau almaar minder gastvrij, laat het zich minder verrijken door de ander, beperkt het zijn ontwikkelingsmogelijkheden, wordt het statisch en verdort het. Een gezonde cultuur daarentegen is van nature open en gastvrij; inderdaad, *een cultuur zonder universele waarden is niet echt een cultuur*.¹²⁷

147. Laten we erkennen dat naarmate onze geest en ons hart minder ontvankelijk worden, wij ook minder in staat zijn om de wereld om ons heen te begrijpen. Zonder de relatie en de confrontatie met diegenen die anders zijn, is het moeilijk om een duidelijke en volledige kennis van onszelf en van ons eigen land te verwerven. Andere culturen zijn geen vijanden waartegen we ons moeten beschermen, maar verschillende weerspiegelingen van de onuitputtelijke rijkdom van het menselijke leven. Door naar onszelf te kijken vanuit het perspectief van de ander, van iemand die anders is, kunnen we onze eigen unieke kenmerken en die van onze cultuur beter herkennen: de rijkdom,

---

127 Heilige Joannes Paulus II, *Toespraak tot de vertegenwoordigers van de Argentijnse cultuur*, Buenos Aires - Argentinië (12 april 1987), nr. 4: *ORi*, (14 april 1987), p. 7.

de mogelijkheden maar ook de beperktheden. De ervaring die op de ene plaats wordt opgedaan, kan zich alleen ontwikkelen ‘in tegenstelling tot’ en ‘in overeenstemming met’ de ervaring van anderen die in andere culturele contexten leven.¹²⁸

148. In feite doet een gezonde openheid nooit afbreuk aan de identiteit. Want een levende cultuur, die zich laat verrijken met nieuwe elementen uit andere plaatsen, zal die nooit zomaar kopiëren of overnemen, maar ze ‘op haar manier’ integreren. Het resultaat wordt een nieuwe synthese die uiteindelijk iedereen ten goede komt, omdat de oorspronkelijke cultuur waar de nieuwe elementen vandaan kwamen uiteindelijk zelf ook ervan zal profiteren. Daarom heb ik bij de inheemse volkeren erop aangedrongen om hun wortels en hun voorouderlijke culturen te koesteren. Niettemin wilde ik tegelijkertijd duidelijk maken dat het niet mijn bedoeling was om *een volledig gesloten, ahistorische, statische ‘inheemsheid’ voor te stellen die elke vorm van vermenging afwijst, omdat de eigen identiteit wordt versterkt en verrijkt door de dialoog met de ander. De authentieke manier om onze identiteit te bewaren ligt niet in een verarmend isolement.*¹²⁹ De wereld groeit en vult zich met nieuwe schoonheid dankzij de opeenvolgende syntheses die plaatsvinden tussen open culturen die elkaar niet willen overheersen.

149. Om een gezonde relatie tussen liefde voor het eigen land en hartelijke betrokkenheid op de hele mensheid te bevorderen, is het goed te bedenken dat de wereldgemeenschap niet het resultaat is van de som van de verschillende landen, maar juist de gemeenschap die tussen de verschillende landen bestaat. Het wederzijdse gevoel van samenhang gaat vooraf aan het ontstaan van een bepaalde groep. Het is in deze verwevenheid met de universele gemeenschap dat elke menselijke

---

128 Cf. Id., *Toespraak tot de kardinalen* (21 december 1984), nr. 4: AAS 76 (1984), p. 506.

129 Postsynodale exhortatie *Querida Amazonia – Geliefd Amazonië* (2 februari 2020), Wereldkerkdocumenten nr. 43, Licap-Halewijn, nr. 37.

groep geïntegreerd is en zijn schoonheid vindt. Alle individuen, waar ze ook geboren zijn, weten dat ze deel uitmaken van die grote menselijke familie, zonder wie ze zichzelf niet volledig kunnen begrijpen.

150. Door de dingen op die manier te zien, ontstaat het vreugdevolle besef dat geen enkel volk, cultuur of individu alles in zijn eentje kan bereiken: om vervulling in het leven te vinden, hebben we anderen nodig. Het besef van onze eigen beperkingen en onvolledigheid is verre van een bedreiging, maar wordt de sleutel voor het bedenken en nastreven van een gemeenschappelijk project. Want *de mens is een begrensd wezen dat zelf grenzeloos is*.¹³⁰

Vertrekkend vanuit de eigen regio

151. Dankzij regionale uitwisselingen, waardoor armere landen zich openstellen voor de rest van de wereld, hoeft universaliteit niet noodzakelijk hun onderscheidende kenmerken af te zwakken. Een adequate en authentieke openheid op de wereld veronderstelt het vermogen om zich open te stellen voor het buurland, binnen de familie van landen. De culturele, economische en politieke integratie met de buurvolkeringen moet gepaard gaan met een educatief proces dat de waarde van de liefde voor de naaste bevordert, wat een eerste onmisbare oefening is in het bereiken van een gezonde universele integratie.

152. In sommige volkswijken is er nog een levendige geest van 'buurtschap'. Iedereen vindt het zijn plicht om zijn buur ongedwongen nabij te zijn en te helpen. Op plaatsen waar die gemeenschapswaarden behouden blijven, zijn er hartelijke relaties, gekenmerkt door dankbaarheid, solidariteit en wederkerigheid, vertrekkend van een 'wij-ge-

---

130 Georg Simmel, *Pont et porte*, in: *La tragédie de la culture*, Parijs (1988), p. 166.

voel.¹³¹ Mochten buurlanden ook maar in staat geweest zijn een dergelijke hartelijke 'buurtgeest' tussen hun volkeren aan te moedigen! Alleen heeft de geest van individualisme ook gevolgen voor de relaties tussen landen. Het gevaar te denken dat we elkaar moeten wantrouwen, de anderen als concurrenten of gevaarlijke vijanden moeten zien, ondermijnt ook de relaties tussen volkeren van eenzelfde regio. Misschien zijn we wel getraind in dit soort angst en wantrouwen!

153. Sommige machtige landen en grote bedrijven profiteren van dit isolement en onderhandelen liever met elk land afzonderlijk. Aan de andere kant bestaat voor kleine en arme landen de mogelijkheid om regionale overeenkomsten met hun buurlanden te sluiten waardoor ze als een blok kunnen onderhandelen en vermijden dat ze marginale en afhankelijke segmenten van grote mogendheden worden. Vandaag is geen enkel geïsoleerd land in staat om het algemeen welzijn van zijn bevolking te waarborgen.

---

131 Cf. Jaime Hoyos-Vásquez, S. J., *Lógica de las relaciones sociales. Reflexión onto-lógica* in: *Revista Universitas Philosophica* 15-16, Bogota (december 1990 - juni 1991), p. 95-106.

HOOFDSTUK 5

EEN BETERE POLITIEK

154. Om te kunnen werken aan een wereldwijde gemeenschap waarin broederlijkheid heerst tussen volkeren en landen die in sociale vriendschap leven, is een betere politiek nodig, een die echt ten dienste staat van het algemeen welzijn. Helaas neemt de politiek tegenwoordig vaak vormen aan die de voortgang naar een andere wereld net belemmeren.

VORMEN VAN POPULISME EN LIBERALISME

155. Een gebrek aan zorg voor de kwetsbaren kan zich verschuilen achter een populisme dat hen gebruikt voor eigen doeleinden of achter een liberalisme dat de economische belangen van de machtigen dient. In beide gevallen wordt het lastig om zich een open wereld voor te stellen die ruimte biedt aan iedereen, ook aan de zwaksten, en die respect opbrengt voor de verschillende culturen.

Populair versus populist

156. De laatste jaren worden de termen ‘populistisch’ en ‘populist’ om de haverklap gebruikt in de media en in alledaagse gesprekken. Met als resultaat dat ze hun waardevolle betekenis verliezen en een bron van polarisatie worden in de zo al verdeelde samenleving, zelfs in die mate dat alle personen, groepen, samenlevingen en regeringen op basis van de binaire indeling: ‘populistisch’ of ‘niet-populistisch’, geïnclassificeerd worden. Tegenwoordig kan iemand onmogelijk over om het even welk onderwerp spreken zonder in een van de twee kampen ondergebracht te worden, ofwel om hem ten onrechte in diskrediet te brengen ofwel om hem de hemel in te prijzen.

157. De poging om het populisme te zien als een sleutel voor de interpretatie van de maatschappelijke realiteit is nog op een ander vlak problematisch: ze gaat voorbij aan de legitieme betekenis van het begrip 'volk'. Elke poging om dit begrip uit het gangbare taalgebruik te verwijderen, zou kunnen leiden tot het elimineren van het begrip 'democratie' als 'bestuur door het volk'. Zelfs om te beweren dat de samenleving meer is dan de eenvoudige som van individuen, hebben we het begrip 'volk' nodig. Er zijn maatschappelijke fenomenen die meerderheden creëren, net zoals er megatrends zijn en gemeenschappelijke aspiraties. Mannen en vrouwen zijn in staat om gemeenschappelijke doelen uit te stippelen die hun verschillen overstijgen en het samenwerken aan een gemeenschappelijk project mogelijk maken. Ten slotte is het erg moeilijk om een langetermijnproject uit te werken als het niet collectief gedragen wordt. Dit alles ligt aan de grondslag van ons gebruik van het zelfstandig naamwoord 'volk' en het bijvoeglijke naamwoord 'populair'. Als men er geen rekening mee zou houden - samen met een gedegen kritiek op demagogie - wordt een fundamenteel aspect van de sociale realiteit over het hoofd gezien.

158. Er bestaat inderdaad een misverstand: *Het volk is geen logische noch een mystieke categorie, als we daarmee bedoelen dat alles wat het volk doet, goed is of in de zin dat het volk een 'engelachtige' realiteit zou zijn. Het is eerder een mythische categorie [...] Wanneer je moet uitleggen wat je met volk bedoelt, gebruik je noodzakelijkerwijs logische categorieën. Maar zo leg je niet uit wat het betekent bij een volk te horen. Het woord 'volk' heeft een diepere betekenis die niet logisch te verklaren is. Deel uitmaken van een volk is deel uitmaken van een gemeenschappelijke identiteit die bestaat uit sociale en culturele banden. En dit gebeurt niet automatisch, integendeel: het is een langzaam, moeizaam proces ... van vooruitgaan in de richting van een gemeenschappelijk project.*¹³²

---

132 Antonio Spadaro, S.J., *Las huellas de un pastor. Una conversación con el Papa Francisco*, in: Jorge Mario Bergoglio - Papa Francisco, *En tus ojos está mi palabra. Homilias y discursos de Buenos Aires (1999-2013)*, Publicaciones Claretianas, Madrid (2017), p. 24-25; cf. Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), nrs. 220-221; AAS 105 (2013), p. 1110-1111.

159. Populaire leiders die in staat zijn om de gevoelens en culturele dynamiek van een volk en de belangrijke trends in een samenleving te interpreteren, bestaan wel degelijk. De dienst die zij bewijzen door alles samen te brengen en te sturen, kan de basis vormen voor een duurzaam project van verandering en groei, waarbij in hun streven naar het algemeen welzijn, ook ruimte voor anderen is. Maar dit kan ontaarden in een ongezond populisme wanneer individuen zich het recht toe-eigenen om de cultuur van een volk, onder welke ideologische vlag dan ook, politiek uit te buiten voor hun eigen persoonlijke project of hun eigen behoud van macht. Of wanneer ze hun eigen populariteit zoeken door de laagste en meest egoïstische neigingen van sommige bevolkingsgroepen te versterken. Dit wordt des te erger wanneer ze op een choquerende of subtiele wijze instellingen en wetten onderuithalen.

160. Gesloten populistische groepen vervormen het woord 'volk', omdat ze het niet over een echt volk hebben. In feite is 'volk' een open categorie. Een levend en dynamisch volk, een volk met toekomst, staat voortdurend open voor een nieuwe synthese door zijn vermogen om verschillen te integreren. Daarbij ontkent het zijn eigen identiteit niet, maar is het bereid om door anderen veranderd, uitgedaagd, verdiept en verrijkt te worden. Op deze manier kan het verder groeien en zich ontwikkelen.

161. Een ander teken van verloedering van het populaire leiderschap is de bekommernis voor het kortetermijnvoordeel. Men komt tegemoet aan populaire eisen om stemmen en steun te krijgen, maar men maakt geen vooruitgang in een moeizame en aanhoudende inspanning om mensen de middelen te verschaffen die ze nodig hebben om door eigen inspanning en creativiteit in hun levensonderhoud te voorzien. In dit verband heb ik duidelijk gemaakt dat *ik me ver hou van onverantwoord populisme*.¹³³ Aan de ene kant vereist het wegwerken van ongelijkheden een economische ontwikkeling door de mogelijkheden

---

133 Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, nr. 204.

van elke regio te benutten, waardoor een duurzame gerechtigheid gewaarborgd wordt.¹³⁴ Tegelijk volgt daaruit dat *noodhulpprojecten die in bepaalde dringende behoeften voorzien, moeten gezien worden als louter tijdelijke maatregelen.*¹³⁵

162. Het grootste probleem is de werkgelegenheid. Wat echt populair is – omdat het bijdraagt tot het welzijn van het volk – is ervoor zorgen dat ieder mens de mogelijkheid krijgt om de zaden te laten ontkiemen die God in elk van ons gelegd heeft: onze talenten, onze zin voor initiatief, onze kracht. Dit is de beste hulp die we aan armen kunnen geven, de beste weg naar een waardig bestaan. Daarom dring ik erop aan dat *de financiële hulp aan armen altijd een voorlopige oplossing om noden te lenigen moet zijn. Het hogere doel moet altijd zijn dat mensen door arbeid een waardig leven opbouwen.*¹³⁶ Zelfs als de productiesystemen veranderen, mag de politiek niet afzien van het doel om de samenleving zo te organiseren dat iedereen met zijn capaciteiten en inspanningen een bijdrage kan leveren. Want *de ergste vorm van armoede is die waarin men mensen berooft van werk en van de waardigheid van het werk.*¹³⁷ In een echt ontwikkelde samenleving is werk een essentiële dimensie van het maatschappelijke leven. Het is immers niet alleen een manier om zijn brood te verdienen, maar ook een mogelijkheid voor persoonlijke groei, voor het opbouwen van gezonde relaties, zelfontplooiing, en de uitwisseling van talenten. Werk geeft ons een gevoel van gedeelde verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van de wereld, en uiteindelijk voor ons leven als volk.

---

134 Cf. *Ibid.*, 105.

135 *Ibid.*, nr. 202.

136 Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, nr. 128.

137 *Toespraak tot het Diplomatieke Korps bij de Heilige Stoel* (12 januari 2015): ORf (15 januari 2015), p. 8; cf. *Toespraak tot de deelnemers aan de internationale ontmoeting van de Volksbewegingen* (28 oktober 2014): ORf (6 november 2014), p. 5.

Voordelen en grenzen van liberale visies

163. Het begrip ‘volk’, dat van nature een positieve waardering van gemeenschaps- en culturele banden inhoudt, wordt meestal verworpen door individualistische liberale benaderingen, die de samenleving slechts als de som van naast elkaar bestaande belangen zien. Ze spreken over respect voor vrijheid, maar zonder wortels in een gemeenschappelijk verhaal. In sommige middens is het gebruikelijk om diegenen die de rechten van de zwaksten in de samenleving verdedigen van populisme te beschuldigen. Het concept ‘volk’ is in hun ogen een abstracte constructie, iets dat niet echt bestaat. Maar dat doen ze om een onnodige tweedeling te creëren. Het begrip ‘volk’ noch dat van ‘naaste’ kan als puur abstract of romantisch worden beschouwd op zo’n manier dat de sociale organisatie, de wetenschap en de maatschappelijke instellingen zomaar kunnen worden afgewezen of met minachting behandeld.¹³⁸

164. Naastenliefde verenigt beide dimensies – het mythische en het institutionele – omdat ze een effectief proces van historische verandering vereist dat alles omvat: instellingen, recht, technologie, ervaring, professionele bijdragen, wetenschappelijke analyse en administratieve procedures. Overigens, *het privéleven kan niet bestaan als het niet door de openbare orde beschermd wordt; een huis heeft geen intimiteit als het niet door de wet beschermd wordt en kan rekenen op een toestand van rust gebaseerd op de wet en het gezag van de staat, met een minimum aan welzijn dat door arbeidsverdeling, handelsrelaties, sociale gerechtigheid en politiek burgerschap gewaarborgd wordt.*¹³⁹

---

138 Men zou hetzelfde kunnen zeggen over de Bijbelse categorie van het ‘Rijk Gods’.
139 Paul Ricœur, *Histoire et vérité*, éd. du Seuil, Parijs (1967), p. 122.

165. Ware naastenliefde is in staat al deze elementen te integreren in haar zorg voor anderen. In het geval van persoonlijke ontmoetingen, ook met een verre broeder of vergeten zuster, kan zij dit doen door gebruik te maken van de verschillende middelen die de instellingen van een georganiseerde, vrije en creatieve samenleving kunnen creëren. Zelfs de barmhartige Samaritaan had een herberg nodig voor de ondersteuning die hij niet persoonlijk kon bieden. Naastenliefde is realistisch en verspilt geen middelen die nodig zijn voor een historische verandering die de armen ten goede kan komen. Aan de andere kant zijn er soms linkse ideologieën en sociale doctrines die hand in hand gaan met individualistische gewoontes en ondoeltreffende procedures en slechts een kleine minderheid ten goede komen, terwijl de meerderheid van zij die in de steek gelaten worden, overgeleverd zijn aan de welwillendheid van individuen. Dit wijst op de noodzaak van zowel een grotere geest van broederlijkheid als van een efficiëntere wereldorganisatie om de dringende problemen van hen die in de steek gelaten worden, die lijden en sterven in arme landen, te helpen oplossen. Dit impliceert ook dat er niet slechts één oplossing is, niet slechts één aanvaardbare methodologie, niet slechts één economisch recept dat zonder onderscheid op iedereen toegepast kan worden en het veronderstelt bovendien dat zelfs de meest rigoureuze wetenschap verschillende wegen kan aanwijzen.

166. Alles hangt dus af van ons vermogen om in te zien dat we ons hart, onze gewoontes en onze levensstijl moeten veranderen. Anders zullen de politieke propaganda, de media en de opiniemakers een individualistische en onkritische cultuur blijven stimuleren, waarmee ze tegemoet komen aan de ongebreidelde economische belangen en aan een maatschappelijke organisatie in dienst van diegenen die al te veel macht hebben. Maar mijn kritiek op het technocratische paradigma houdt meer in dan alleen maar te denken dat we veilig zijn als we de excessen onder controle kunnen houden. Het grootste gevaar komt immers niet van specifieke dingen, materiële realiteiten of instellingen,

maar van de manier waarop mensen ze gebruiken. Het probleem is de menselijke zwakheid, de voortdurende neiging tot egoïsme die deel uitmaakt van wat de christelijke traditie ‘begeerte’ noemt: de menselijke neiging om zich alleen met zichzelf, zijn groep, zijn eigen klein-geestige belangen bezig te houden. Die begeerte is geen gebrek van onze tijd alleen. Ze is vanaf het begin van de mensheid aanwezig en ze verandert snel en eenvoudig, ze neemt door de eeuwen heen verschillende vormen aan, door gebruik te maken van de middelen die elk moment in de geschiedenis ter beschikking stelt. Maar met Gods hulp kan ze overwonnen worden.

167. Onderwijs en opvoeding, zorg voor anderen, een goed geïntegreerde kijk op het leven en spirituele diepgang zijn noodzakelijk om de kwaliteit van menselijke relaties te waarborgen en om de samenleving zelf in staat te stellen te reageren op haar ongelijkheden, tekortkomingen en misbruik van macht op economisch, technologisch en politiek vlak of in de media. Sommige liberale visies negeren deze factor van menselijke zwakheid en stellen zich een wereld voor die een bepaalde orde volgt en zelf in staat is een mooie toekomst te garanderen en alle problemen op te lossen.

168. De markt kan op zichzelf niet elk probleem oplossen, hoezeer men ons ook vraagt dit dogma van het neoliberale geloof te geloven. Wat de uitdaging ook is, dit ontoereikende en zichzelf herhalende gedachtengoed biedt altijd dezelfde recepten aan. Het neoliberalisme reproduceert alleen maar zichzelf door zijn toevlucht te nemen tot magische concepten als ‘spill-over’ (onverwacht of onbedoeld neveneffect van iets) of ‘trickle-down’ (het doorsijpeffect: gebaseerd op de idee dat de economische welvaart van de rijke bovenlaag uiteindelijk wel ‘doorsijpelt’ naar de lagere klassen) – zonder die namen te gebruiken – als de enige oplossing voor maatschappelijke problemen. Men houdt er geen rekening mee dat de veronderstelde ‘spill-over’ de sociale ongelijkheid niet wegneemt, die de bron is van nieuwe vormen van geweld die het

sociale weefsel bedreigen. Enerzijds is er dringend behoefte aan een proactief economisch beleid gericht op *het stimuleren van een economie die zorgt voor diversiteit in de productie en ondernemingscreativiteit*¹⁴⁰, zodat de werkgelegenheid kan worden vergroot in plaats van verkleind. Financiële speculatie, fundamenteel gericht op het nastreven van gemakkelijk gewin, blijft grote schade aanrichten. Anderzijds *kan de markt haar economische functie niet volkomen vervullen zonder interne handelswijzen gebaseerd op solidariteit en wederzijds vertrouwen. Dit vertrouwen is vandaag de dag verloren gegaan*¹⁴¹. Men bereikte niet het gewenste eindresultaat en de dogmatische recepten van de dominante economische theorie bleken niet onfeilbaar. De kwetsbaarheid van de wereldsystemen in het licht van pandemieën heeft aangetoond dat niet alles met de vrijheid van de markt opgelost kan worden en dat we, naast het herstel van een gezond beleid dat niet onderhevig is aan de dictaten van de financiële wereld, *we de menselijke waardigheid opnieuw centraal moeten stellen en op deze pijler de alternatieve sociale structuren moeten bouwen die we nodig hebben.*¹⁴²

169. In bepaalde gesloten en monochrome economische benaderingen lijkt er bijvoorbeeld geen plaats te zijn voor volksbewegingen die werklozen, preciaire en informele werknemers en vele anderen die niet gemakkelijk een plaats vinden in bestaande structuren, verenigen. Toch beheren die bewegingen verschillende vormen van volkseconomie en gemeenschapsproductie. Er is nood aan een model van sociale, politieke en economische participatie *dat volksbewegingen kan integreren en lokale, nationale en internationale bestuursstructuren kan bezielen met die stroom van morele energie die voortkomt uit het betrekken van de uitgestotenen in de opbouw van een gemeenschappelijke toekomst.* Tegelijkertijd is het goed om ervoor te zorgen dat *die bewegingen, die*

---

140 Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, nr. 129.

141 Benedictus XVI, encycliek *Caritas in veritate*, nr. 35.

142 *Toespraak tot de deelnemers aan de internationale ontmoeting van de Volksbewegingen* (28 oktober 2014): ORf (6 november 2014), p. 6.

*ervaringen van solidariteit die van onderuit, vanuit de onderkant van de planeet, groeien – samenkomen, meer gecoördineerd worden en elkaar ontmoeten.*¹⁴³ Dat moet echter gebeuren zonder hun karakteristieke stijl te verraden, want ze zijn *zaaiers van verandering, promotors van een proces van miljoenen kleine en grote acties, creatief met elkaar verweven als de woorden in een gedicht.*¹⁴⁴ In die zin zijn ze ‘sociale dichters’, die op hun manier, werken, voorstellen doen, promoten en bevrijden. Dankzij hen wordt een integrale menselijke ontwikkeling mogelijk die verder gaat dan *die visie op sociaal beleid die opgevat wordt als een beleid voor de armen, maar nooit met de armen of door de armen, en zeker nooit geïntegreerd in een project dat volkeren samenbrengt.*¹⁴⁵ Zelfs als ze lastig doen, zelfs als sommige ‘theoretici’ het moeilijk vinden om hen te classificeren, moeten we toch de moed vinden om te erkennen dat, zonder hen, *de democratie wegwijnt en ze alleen nog een woord of formaliteit wordt, dat ze haar representativiteit verliest en buiten de realiteit komt te staan, omdat ze het volk in zijn dagelijkse strijd voor waardigheid, in de opbouw van zijn toekomst buitenspel zet.*¹⁴⁶

INTERNATIONALE MACHT

170. Ik zou nogmaals willen opmerken dat *de financiële crisis van 2007-2008 het moment bij uitstek was om een nieuwe economie te ontwikkelen met meer aandacht voor de ethische principes, voor een nieuwe reglementering van de speculatieve financiële activiteiten en van de virtuele rijkdom. Maar de verouderde criteria die de wereld blijven beheersen, werden niet herdacht.*¹⁴⁷ Erger nog, het lijkt erop dat de feitelijke strategieën die in de nasleep van de crisis wereldwijd zijn ontwikkeld,

---

143 *Ibid.*

144 *Toespraak tot de deelnemers aan de internationale ontmoeting van de Volksbewegingen* (5 november 2016): ORf (17 november 2016), p. 8.

145 *Ibid.*, p. 10.

146 *Ibid.*

147 *Encycliek Geprezen zijt Gij! - Laudato sí*, nr. 189.

gezorgd hebben voor nog meer individualisme, minder integratie en nog meer vrijheid voor de echt machtigen, die altijd achterpoortjes weten te vinden om ongedeerd te ontsnappen.

171. Ik wil met enige nadruk erop wijzen dat *iedereen geven wat hem toekomt – om de klassieke definitie van gerechtigheid te citeren – betekent dat geen enkel individu, geen enkele groep zichzelf als almachtig mag beschouwen en het recht heeft om de waardigheid en de rechten van andere individuen of maatschappelijke groepen met voeten te treden. De effectieve verdeling van de macht – politiek, economisch, militair, technologisch – tussen verschillende personen en het creëren van een juridisch systeem voor de regeling van claims en belangen, zijn een concrete manier om de macht te beperken. Het wereldpanorama biedt ons vandaag echter veel valse rechten en – tegelijkertijd – brede sectoren die kwetsbaar zijn, slachtoffers van slecht uitgeoefende macht.*¹⁴⁸

172. De 21ste eeuw is het schouwtoneel van de verzwakte macht van de nationale staten, vooral omdat de economisch-financiële transnationale macht de politiek dreigt te overheersen. In die context is het noodzakelijk om sterkere en efficiënter georganiseerde internationale instellingen uit te bouwen, met verantwoordelijken die op een rechtvaardige manier aangesteld zijn via akkoorden tussen de nationale regeringen, en die de macht hebben om sancties op te leggen.¹⁴⁹ Als we het hebben over de mogelijkheid van een door de wet geregelde wereldautoriteit¹⁵⁰, hoeven we niet noodzakelijkerwijs aan een persoonlijke autoriteit te denken. Toch zou zo'n autoriteit op zijn minst moeten voorzien in effectievere wereldorganisaties met de macht om het algemeen welzijn van de wereld te waarborgen, de honger en de ellende uit te roeien en de fundamentele mensenrechten effectief te verdedigen.

---

148 *Toespraak tot de Organisatie van de Verenigde Naties*, New York (25 september 2015): ORf (1 oktober 2015), p. 16.

149 Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, nr. 175.

150 Cf. *Benedictus XVI*, encycliek *Caritas in veritate*, nr. 67.

173. In die zin herinner ik eraan dat *een hervorming, zowel van de Verenigde Naties als van de internationale economie en het geldwezen noodzakelijk is, opdat het concept van een familie van volkeren werkelijk concreet vorm gegeven kan worden.*¹⁵¹ Dit veronderstelt natuurlijk nauwkeurige juridische grenzen om te voorkomen dat deze autoriteit slechts door enkele landen gecoöpteerd wordt, en om te voorkomen dat men vanwege ideologische verschillen een bepaalde cultuur opdringt of de fundamentele vrijheden van de armste landen inperkt. Want *de internationale gemeenschap is een juridische gemeenschap gebaseerd op de soevereiniteit van elke lidstaat, zonder banden van ondergeschiktheid die haar onafhankelijkheid loochenen of inperken.*¹⁵² Maar het werk van de Verenigde Naties kan, volgens de beginselen die in de preambule en de eerste artikelen van het Oprichtingshandvest zijn vastgelegd, worden gezien als de ontwikkeling en bevordering van de rechtsstaat, met dien verstande dat *gerechtigheid een onmisbare voorwaarde is voor het bereiken van het ideaal van universele broederlijkheid [...]. De onbetwistbare rechtstaat en het onvermoeibare beroep doen op onderhandelingen, goede diensten en arbitrage, zoals voorgesteld in het Handvest van de Verenigde Naties, moeten als een echte fundamentele rechtsnorm gewaarborgd worden.*¹⁵³ Men moet ervoor zorgen dat deze organisatie haar wettelijke status niet ontnomen wordt, want haar problemen en tekortkomingen kunnen alleen gezamenlijk aangepakt en opgelost worden.

174. Moed en generositeit zijn nodig om in vrijheid gemeenschappelijke doelen vast te leggen en de wereldwijde naleving van bepaalde fundamentele normen te waarborgen. Opdat dit werkelijk van nut zou zijn, is het essentieel dat *de noodzaak om zich te houden aan gesloten*

---

151 *Ibid.*

152 Cf. Pauselijke Raad Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nr. 434.

153 *Toespraak tot de Organisatie van de Verenigde Naties*, New York (25 september 2015): ORf (1 oktober 2015), p. 15-16.

verdragen (*'pacta sunt servanda'*),¹⁵⁴ gehandhaafd wordt, om *de verleiding te weerstaan om zich te beroepen op de wet van de sterkste in plaats van op de kracht van de wet.*¹⁵⁵ Dit vereist een versterking van *normatieve instrumenten voor de vreedzame oplossing van geschillen [die] zo geherformuleerd worden dat hun draagwijdte en verplichtende karakter wordt uitgebreid en versterkt.*¹⁵⁶ Onder deze normatieve instrumenten moeten multilaterale overeenkomsten tussen staten de voorkeur krijgen, omdat zij beter dan bilaterale overeenkomsten de bevordering van een werkelijk universeel gemeenschappelijk goed en de bescherming van de zwakste staten garanderen.

175. Godzijdank helpen veel verenigingen en organisaties van het maatschappelijke middenveld om de zwakke punten van de internationale gemeenschap te compenseren, haar gebrek aan coördinatie in complexe situaties, haar veronachtzaming van fundamentele mensenrechten en de erg kritieke situaties van bepaalde groepen. Hier zien we een concrete toepassing van het subsidiariteitsbeginsel, dat de deelname en het optreden van gemeenschappen en organisaties op lagere niveaus rechtvaardigt als middel om het optreden van de staat bij te sturen. Ze leveren vaak lovenswaardige inspanningen ten dienste van het algemeen welzijn en hun leden tonen soms ware heldenmoed en onthullen iets van de grootsheid waartoe onze menselijke familie nog in staat is.

---

154 Cf. Pauselijke Raad Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nr. 437.

155 Heilige Joannes Paulus II, *Boodschap voor de 37ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2004*, nr. 5: AAS 96 (204), p. 117.

156 Cf. Pauselijke Raad Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nr. 439.

SOCIALE EN POLITIEKE NAASTENLIEFDE

176. Voor veel mensen is politiek tegenwoordig een weerzinwekkend woord, vaak als gevolg van de fouten, corruptie en inefficiëntie van sommige politici. Voeg daarbij de strategieën om de politiek in diskrediet te brengen, te vervangen door de economie of aan een of andere ideologie te onderwerpen. Maar kan de wereld functioneren zonder politiek? Kan er een effectieve weg naar universele broederlijkheid en sociale vrede zijn zonder goede politiek?¹⁵⁷

De gewenste politiek

177. Ik wil hier nogmaals benadrukken dat *de politiek zich niet moet onderwerpen aan de economie en de economie zich niet moet schikken naar de geboden en het op efficiëntie gerichte paradigma van de technocratie*.¹⁵⁸ Hoewel we machtsmisbruik, corruptie, schending van de wet en inefficiëntie duidelijk moeten afwijzen, *kan een economie zonder politiek niet worden gerechtvaardigd, want dit zou het onmogelijk maken de voorkeur te geven aan andere manieren om de verschillende aspecten van de huidige crisis aan te pakken*.¹⁵⁹ *Er is dus nood aan een politiek met een brede visie, die in een interdisciplinaire dialoog op een nieuwe en integrale wijze de verschillende aspecten van de crisis benadert*.¹⁶⁰ Ik denk aan *een gezonde politiek die in staat is instellingen te hervormen, te coördineren, en toe te rusten zodat ze in staat zijn om hun belabberde praktijken en traagheid te overwinnen*.¹⁶¹ We kunnen niet verwachten noch toestaan dat de economie de werkelijke macht van de staat overneemt.

---

157 Cf. Sociale commissie van de bisschoppen van Frankrijk, verklaring *Réhabiliter la politique* (17 februari 1999).

158 Encycliek *Geprezen zijt Gij!* - *Laudato sí*, nr. 189.

159 *Ibid.*, nr. 196.

160 *Ibid.*, nr. 197.

161 *Ibid.*, nr. 181.

178. Tegenover zoveel bekrompen en kortzichtige vormen van politiek, herhaal ik dat *politiek leiderschap zichtbaar wordt als politici zich in moeilijke tijden laten leiden door grote principes en door de zorg voor het algemeen welzijn op lange termijn. Voor de politieke machten is het erg moeilijk deze plicht te realiseren binnen een nationaal project*¹⁶² of nog sterker, binnen een gemeenschappelijk project voor de huidige en toekomstige mensenfamilie. Het denken aan de komende generaties dient geen electorale doeleinden, maar het is wat authentieke gerechtigheid vereist, omdat, zoals de bisschoppen van Portugal ons leerden, de aarde *een lening is die elke generatie ontvangt en moet doorgeven aan de volgende generatie.*¹⁶³

179. Wereldwijd heeft de samenleving te kampen met ernstige structurele tekorten die niet door stapsgewijze of snel bedachte oplossingen verholpen kunnen worden. Veel moet veranderen door fundamentele hervormingen en grote vernieuwingen. Alleen een gezonde politiek, waarbij de meest uiteenlopende sectoren en kennisgebieden betrokken zijn, kan dit proces leiden. Zo kan een economie die integraal geïntegreerd is in een politiek, sociaal, cultureel en populair project dat het algemeen welzijn nastreeft *de weg openen naar andere mogelijkheden, die de menselijke creativiteit en haar verlangen naar vooruitgang niet afremmen, maar die energie juist in nieuwe banen leiden.*¹⁶⁴

---

162 *Ibid.*, nr. 178.

163 Portugese bisschoppenconferentie, pastorale brief *Responsabilidade solidária pelo bem comum* (15 september 2003), p. 20; cf. Encycliek *Geprezen zijt Gij! - Laudato sí*, nr. 159.

164 Encycliek *Geprezen zijt Gij! - Laudato sí*, nr. 191.

Politieke liefde

180. Erkennen dat alle mensen onze broeders en zusters zijn, en zoeken naar sociale vriendschap die iedereen insluit, is niet zomaar een utopie. Het vereist vastberadenheid en het effectieve zoeken naar wegen om dit doel te realiseren. Elk engagement in die richting wordt een nobele oefening in naastenliefde. Want een individu kan een persoon in nood helpen, maar wanneer hij zich bij anderen aansluit om sociale processen van broederlijkheid en gerechtigheid voor iedereen te creëren, betreedt hij *het terrein van de grootste vorm van naastenliefde, de politieke liefde*.¹⁶⁵ Het is een kwestie van streven naar een sociale en politieke orde waarvan de ziel de sociale liefde is.¹⁶⁶ Opnieuw roep ik op tot het in eer herstellen van de politiek die *een nobele roeping is. Ze is een van de meest waardevolle vormen van naastenliefde, want ze zoekt het algemeen welzijn*.¹⁶⁷

181. Elk engagement dat geïnspireerd is door de sociale leer van de Kerk is *doordrongen van de liefde die, volgens de leer van Christus, de synthese van heel de Wet is* (cf. Mt 22,36-40).¹⁶⁸ Dit veronderstelt dat men erkent dat *de liefde die vol is van kleine gebaren van wederzijdse liefde, ook het burgerlijke en politieke leven betreft en zichtbaar wordt in alle handelingen die een betere wereld trachten op te bouwen*.¹⁶⁹ Daarom komt de liefde niet alleen tot uiting in intieme en nabije relaties, maar ook in *macrorelaties – in sociale, economische en politieke verbanden*.¹⁷⁰

---

165 Pius XI, *Toespraak tot de 'Federazione Universitaria Cattolica Italiana'* (18 december 1927): ORI, (23 december 1927), p. 3.

166 Cf. Id., encycliek *Quadragesimo anno* (15 mei 1931), nr. 88: AAS 23 (1931), p. 206-207.

167 Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, nr. 205.

168 Benedictus XVI, encycliek *Caritas in veritate*, nr. 2.

169 Encycliek *Geprezen zijt Gij! - Laudato sí*, nr. 231.

170 Benedictus XVI, encycliek *Caritas in veritate*, nr. 2.

182. Deze politieke liefde veronderstelt dat we een sociaal gevoel ontwikkeld hebben dat elke individualistische mentaliteit overstijgt: *De sociale liefde doet ons houden van het algemeen welzijn, ze doet ons daadwerkelijk het goede voor alle personen zoeken, die niet alleen worden beschouwd als individuen, maar die ook worden bekeken vanuit de sociale dimensie die hen verenigt.*¹⁷¹ Ieder van ons is maar ten volle een persoon als we tot een volk behoren, en tegelijkertijd zijn er geen volkeren zonder respect voor de individualiteit van elke persoon. Volk en persoon zijn correlatieve termen. Toch zijn er tegenwoordig pogingen om mensen te reduceren tot geïsoleerde individuen die gemakkelijk gedomineerd kunnen worden door machten die ongeoorloofde belangen nastreven. Goede politiek zal manieren zoeken om gemeenschap op elk niveau van het sociale leven op te bouwen, om de globalisering te herijken en te heroriënteren en zo de ontwrichtende effecten ervan te vermijden.

Effectieve liefde

183. Dankzij de *sociale liefde*¹⁷² is het mogelijk om te evolueren naar een beschaving van liefde waartoe we ons allemaal geroepen kunnen voelen. Liefde kan door haar universele dynamiek een nieuwe wereld opbouwen,¹⁷³ omdat het geen steriel gevoel is, maar de beste manier om effectieve ontwikkelingsmogelijkheden voor iedereen te vinden. Sociale liefde is *een kracht die nieuwe manieren kan vinden om structuren, sociale organisaties en juridische systemen grondig en van binnenuit te vernieuwen.*¹⁷⁴

---

171 Cf. Pauselijke Raad Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nr. 207.

172 Heilige Joannes Paulus II, encycliek *Redemptor hominis* (4 maart 1979), nr. 15: AAS 71 (1979), p. 288.

173 Cf. Heilige Paulus VI, encycliek *Populorum progressio* (26 maart 1967), nr. 44: AAS 59 (1967), p. 279.

174 Cf. Pauselijke Raad Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nr. 207.

184. Liefde is de kern van elke gezonde en open samenleving. Maar tegenwoordig wordt de liefde al gauw als irrelevant voor de interpretatie en de oriëntatie van de morele verantwoordelijkheid beschouwd.¹⁷⁵ Als ze zich verbindt met de waarheid, om geen slachtoffer van de toevallige gevoelens en meningen van individuen¹⁷⁶ te worden, is ze veel meer dan een persoonlijk gevoel. Juist haar relatie met de waarheid bevordert haar universaliteit en voorkomt dat ze teruggedrongen wordt naar het beperkte domein van privérelaties.¹⁷⁷ Anders wordt ze van de projecten en processen die de opbouw van een wereldomvattende menselijke ontwikkeling beogen – in een dialoog van kennis en praktijk – uitgesloten.¹⁷⁸ Zonder waarheid ontbreekt het de emotie aan relationele en sociale inhoud. Daarom beschermt de openheid voor de waarheid de liefde tegen een fideïsme dat haar de menselijke en universele ruimdenkendheid ontnemt.¹⁷⁹

185. Liefde heeft nood aan het licht van de waarheid, dat we voortdurend zoeken. Dit licht is het licht van zowel de rede als van het geloof,¹⁸⁰ en het laat geen enkele vorm van relativisme toe. Dit veronderstelt ook de ontwikkeling van de wetenschappen en hun essentiële bijdrage aan het vinden van de zekerste en meest praktische wegen om de gewenste resultaten te bereiken. Want wanneer het welzijn van anderen op het spel staat, zijn goede bedoelingen niet genoeg. Er moeten concrete inspanningen worden geleverd om alles te realiseren wat zij en hun landen nodig hebben voor hun ontwikkeling.

---

175 Benedictus XVI, encycliek *Caritas in veritate*, nr. 2.

176 *Ibid.*, nr. 3.

177 *Ibid.*, nr. 4.

178 *Ibid.*

179 *Ibid.*, nr. 3.

180 *Ibid.*

DE WERKING VAN DE POLITIEKE LIEFDE

186. Er is een zogenaamde liefde 'uit innerlijk verlangen': haar daden vloeien rechtstreeks voort uit de deugd van naastenliefde en zijn gericht op individuen en volkeren. En er is ook een 'bevolen' of 'vereiste' liefde: die wordt uitgedrukt in daden van liefdadigheid die mensen aanzetten tot het creëren van meer gezonde instellingen, rechtvaardiger voorschriften en meer solidaire structuren te creëren.¹⁸¹ Hieruit volgt dat *het eveneens een onontbeerlijke daad van liefde is om ernaar te streven de samenleving zo te organiseren en te structureren dat de naaste zich niet in armoede bevindt*.¹⁸² Het is naastenliefde om dicht te staan bij een persoon, maar het is ook naastenliefde om, zelfs zonder rechtstreeks contact met die persoon, de sociale omstandigheden die zijn of haar lijden veroorzaken, te veranderen. Als iemand een bejaarde helpt om een rivier over te steken, is dit ware liefde, als politici een brug bouwen, is dat ook liefde. Terwijl iemand andere mensen helpt door hen te eten te geven, creëren politici een baan voor hen, en oefenen ze zo een heel hoogstaande vorm van liefde uit die hun politieke activiteit veredelt.

---

181 De leer van de katholieke moraal, maakt in navolging van de leer van Sint-Thomas van Aquino, een onderscheid tussen een 'actus elicitus' (een *spontane* daad, een daad van de wil zelf) en een 'actus imperatus' (een *bevolen* of *geboden* daad); cf. *Summa Theologiae*, II-II, q, 184; Marcellino Zalba, S.J., *Theologiae moralis summa. Theologia moralis fundamentalis. Tractatus de virtutibus theologis*, ed. BAC, Madrid 1952, vol. 1, 69; Antonio Royo Marín, O.P., *Teología de la Perfección cristiana*, éd. BAC, Madrid (1962), 192-196.

182 Cf. Pauselijke Raad Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nr. 208.

Uit liefde geboren offers

187. Deze liefde, die het spirituele hart van de politiek vormt, is altijd een voorkeursliefde voor diegenen die het meest hulpbehoevend zijn; zij vormt de basis van alles wat wij voor hen doen.¹⁸³ Alleen een door de naastenliefde verruimde blik kan de waardigheid van anderen erkennen en zo is het ook mogelijk om de armen in hun waardigheid te erkennen en te waarderen, hen in hun identiteit en cultuur te respecteren, en hen zo daadwerkelijk in de samenleving te integreren. Die blik is de kern van de authentieke geest van de politiek. De wegen die zich van daaruit openen, zijn niet die van een zielloos pragmatisme. Het doet ons beseffen dat *het schandaal van de armoede niet kan aangepakt worden door het uitstippelen van controlestrategieën die de armen alleen maar kalmeren en tam en ongevaarlijk maken. Hoe triest is het om te zien dat onder de dekmantel van de zogenaamde altruïstische werken, de ander gereduceerd wordt tot passiviteit!*¹⁸⁴ Nieuwe wegen van zelfexpressie en maatschappelijke participatie zijn meer dan nodig. Gepaste vorming moet die ondersteunen zodat iedere mens zijn of haar eigen toekomst vorm kan geven. Ook hier zien we het belang van het subsidiariteitsbeginsel dat onlosmakelijk met het solidariteitsbeginsel verbonden is.

188. Deze overwegingen helpen om te erkennen dat het dringend noodzakelijk is om alles wat de fundamentele mensenrechten bedreigt of schendt, te bestrijden. Politici worden opgeroepen om *zorg te dragen voor het kwetsbare van volkeren en individuen. Om aandacht te hebben voor mensen in nood zijn kracht en tederheid, strijd en edelmoe-digheid nodig te midden een functionalistisch en geprivatiseerd model dat onvermijdelijk tot een ‘wegwerpcultuur’ leidt. [... Het] betekent dat*

---

183 Cf. Heilige Joannes Paulus II, encycliek *Sollicitudo rei socialis* (30 december 1987), nr. 42: AAS 80 (1988), p. 572-574; Id., encycliek *Centesimus annus* (1 mei 1991), nr. 11: AAS 83 (1991), p. 806-807.

184 *Toespraak tot de deelnemers aan de internationale ontmoeting van de Volksbewegingen* (28 oktober 2014): ORf (6 november 2014), p. 4.

men zich bekommert om mensen in de meest marginale en schrijnende situaties, om hen met waardigheid te kunnen zalven¹⁸⁵ Zo brengen we een intense dynamiek op gang, want we moeten alles eraan doen [...] om de status en de waardigheid van de menselijke persoon te beschermen.¹⁸⁶ Politici zijn praktisch ingestelde mensen, ontwerpers met grote ambities, met een brede, realistische en pragmatische visie die de eigen landsgrenzen overstijgt. Ze zouden niet zozeer bezorgd moeten zijn over dalende cijfers in peilingen, maar over het uitblijven van effectieve oplossingen voor *het fenomeen van sociale en economische uitsluiting, met zijn trieste gevolgen van mensenhandel, handel in menselijke organen en weefsels, seksuele uitbuiting van kinderen, slavenarbeid – met inbegrip van prostitutie – drugs- en wapenhandel, terrorisme en internationaal georganiseerde misdaad. De omvang van die situaties en van hun tol aan onschuldige slachtoffers is zo groot dat we elke verleiding om te vervallen in loze verklaringen die ons geweten in slaap suspen, moeten vermijden. We moeten ervoor zorgen dat onze instellingen werkelijk doeltreffend zijn in de strijd tegen al die plagen.*¹⁸⁷ Dat gebeurt door verstandig gebruik te maken van de waardevolle middelen die de technologische vooruitgang biedt.

189. We zijn nog ver verwijderd van een globalisering van de meest fundamentele mensenrechten. Daarom moet de wereldpolitiek de effectieve uitroeiing van honger tot een van haar belangrijkste en urgentste doelen maken. Inderdaad, *wanneer financiële speculatie de prijs van het voedsel manipuleert, door het te behandelen als elke andere grondstof, lijden en sterven miljoenen mensen van honger. Tegelijkertijd gooit men tonnen voedsel weg. Dit is een echte schande. Anderen laten*

---

185 *Toespraak tot het Europese Parlement*, Straatsburg (25 november 2014): ORf (27 november 2014), p. 10.

186 *Toespraak tot de leidende klasse en het Diplomatieke Korps*, Bangui – Centraal-Afrikaanse Republiek (29 november 2015): ORf (3 december 2015), p. 17.

187 *Toespraak tot de Organisatie van de Verenigde Naties*, New York (25 september 2015): ORf (1 oktober 2015), p. 17.

*verhongerden is een misdaad; voedsel is een onvervreemdbaar recht.*¹⁸⁸ Terwijl we ons onderdompelen in semantische of ideologische discussies, tolereren we vaak dat onze broeders en zusters sterven van honger of dorst, zonder een dak boven hun hoofd of toegang tot de gezondheidszorg. Naast die onvervulde basisbehoeften is mensenhandel een andere blamage voor de mensheid. De internationale politiek mag dat niet langer tolereren, ze moet meer zijn dan mooie toespraken en goede bedoelingen. Dit is het absolute minimum.

Een liefde die integreert en samenbrengt

190. Politieke liefde komt ook tot uiting in een geest van openheid naar iedereen. Regeringsleiders zouden als eersten toegevingen moeten doen om ontmoetingen te bevorderen en om tenminste over enkele kwesties overeen te komen. Ze moeten bereid zijn naar andere standpunten te luisteren en ruimte te maken voor iedereen. Door compromissen en geduld kunnen ze bijdragen tot het creëren van een prachtig veelvlak waarin iedereen een plaats vindt. Economische onderhandelingen werken hier niet. Er is nog iets anders nodig: een uitwisseling van talenten ten voordele van het algemeen welzijn. Dit lijkt misschien een naïeve utopie, maar toch kunnen we dit verheven doel niet opgeven.

191. In een tijd waarin verschillende vormen van fundamentalistische onverdraagzaamheid de relaties tussen individuen, groepen en volkeren schaden, moeten we het volgende voorleven en onderwijzen: de waarde van respect, liefde die in staat is met verschillen te leven, de voorrang van de waardigheid van ieder mens op zijn of haar ideeën, gevoelens en daden, zelfs zonden! Zelfs nu vormen van fanatisme, hermetisch afgesloten denkwijzen en sociale en culturele versplintering in de huidige samenleving almaar vaker opduiken, zet een goede

---

188 *Toespraak tot de deelnemers van de internationale ontmoeting van de Volksbewegingen* (28 oktober 2014): ORf (6 november 2014), p. 4.

politicus de eerste stap om de verschillende stemmen te laten weerklinken. Natuurlijk kunnen verschillen conflicten veroorzaken, maar uniformiteit is verstikkend en leidt tot cultureel verval. Laten we ons niet tevreden stellen met een leven dat in een fragment van de werkelijkheid opgesloten wordt!

192. In deze context wil ik eraan herinneren dat grootimam Ahmad Al-Tayyeb en ik *de architecten van de internationale politiek en de wereldeconomie opgeroepen hebben om onvermoeibaar samen te werken om de cultuur van verdraagzaamheid en van samenleven in vrede te verspreiden en om elke mogelijke kans te grijpen om een einde te maken aan het vergieten van onschuldig bloed*.¹⁸⁹ En wanneer een bepaalde politiek, onder het mom van het welzijn voor het land, haat en angst zaait ten opzichte van andere landen, moeten we ons terecht ongerust maken, op tijd reageren en onmiddellijk bijsturen.

VRUCHTBAARHEID BOVEN SUCCES

193. Naast hun onvermoeibare activiteiten zijn politici natuurlijk ook mensen. Ze zijn geroepen om liefdevol hun dagelijkse interpersoonlijke relaties te beleven. Als mensen moeten ze beseffen dat *de moderne wereld, met haar technische vooruitgang, geneigd is om de bevrediging van de menselijke behoeften almaar rationeler aan te pakken door een etiket erop te kleven en ze over verschillende diensten te verspreiden. Almaar minder worden mensen bij naam genoemd, almaar minder worden ze behandeld als persoon, als dat unieke wezen in de wereld, met zijn of haar eigen gevoelens, lijden, problemen, vreugde en familie. Hun ziekten mogen alleen bekend worden om hen te kunnen genezen, hun financiële behoeften alleen om erin te kunnen voorzien, hun behoefte aan een dak boven hun hoofd alleen om ze onderdak te kunnen bieden, hun behoefte aan ontspanning en vrije tijd alleen om die te organiseren*. Toch

---

189 *Menselijke broederlijkheid – Voor vrede en samenleven*, p. 10.

mogen we nooit vergeten dat *het liefhebben van de meest onbeduidende mens als broeder, alsof er niemand anders in de wereld is dan hij, niet als tijdverspilling kan worden beschouwd.*¹⁹⁰

194. Ook de politiek moet ruimte maken voor tedere liefde. *Wat is tederheid? Het is liefde die de ander heel concreet nabij komt. Het is een beweging die vertrekt vanuit het hart en zichtbaar wordt in de ogen, de oren en de handen. [...] Tederheid is de weg die de sterkste en moedigste vrouwen en mannen gevolgd hebben.*¹⁹¹ Te midden van de dagelijkse politieke beslommeringen *moeten de kleinsten, de zwaksten, de armsten onze tederheid opwekken. Zij hebben het recht om onze ziel, ons hart in te palmen. Ja, ze zijn onze broeders en zusters, en wij moeten ze als zodanig liefhebben en met zorg omringen.*¹⁹²

195. Dit alles kan ons helpen te beseffen dat het niet altijd gaat om het behalen van grote successen aangezien die niet altijd mogelijk zijn. In de politiek mogen we niet vergeten dat *voorbij iedere uiterlijke schijn, ieder mens oneindig heilig is en onze liefde en toewijding verdient. Als ik in staat ben een enkel persoon te helpen om beter te leven, dan is het geschenk dat mijn leven is, de moeite waard. Het is mooi een gelovig Godsvolk te zijn. En wij bereiken de volheid wanneer we muren slechten en ons hart vervuld is van gezichten en namen!*¹⁹³ De grote doelen van onze dromen en plannen, kunnen slechts gedeeltelijk bereikt worden. Maar wie de politiek liefheeft en ze niet langer ziet als een zoektocht naar macht *is zeker ervan dat wat we met liefde hebben gedaan, niet verloren zal gaan, zoals geen enkele van onze eerlijke zorgen om de anderen en net zomin zal geen enkele daad van liefde tegenover God verloren gaan, geen enkele genereuze krachtinspanning, geen enkele pijnlijke volharding. Dat alles doordringt de wereld als een kracht van leven.*¹⁹⁴

---

190 René Voillaume, *Frères de tous*, éd. du Cerf, Parijs (1968), p. 12-13.

191 *Videoboodschap op de TED-conferentie van Vancouver* (26 april 2017): ORf (11 mei 2017), p. 4.

192 *Algemene audiëntie* (18 februari 2015): ORf (19 februari 2015) p. 2.

193 Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, nr. 274.

194 *Ibid.*, nr. 279.

196. Daarom is het echt nobel om, vertrouwend op de verborgen kracht van de zaadjes van goedheid die we zaaien, processen in gang te zetten waarvan anderen de vruchten zullen plukken. Goede politiek combineert liefde met hoop en vertrouwen in de reserves van goedheid die, ondanks alles, in ieder mensenhart aanwezig zijn. Daarom wordt *het authentieke politieke leven, gebouwd op respect voor de wet en op een loyale dialoog tussen mensen, voortdurend vernieuwd vanuit de overtuiging dat elke vrouw, elke man en elke generatie de belofte van nieuwe relationele, intellectuele, culturele en spirituele mogelijkheden in zich dragen.*¹⁹⁵

197. Vanuit dit oogpunt is politiek nobeler dan aanstellerij, marketing en het gespin van de media. Die zaaien niets anders dan verdeeldheid, vijandschap en een somber cynisme dat niet in staat is om mensen te mobiliseren rond een gemeenschappelijk project. Soms doen we bij het denken aan de toekomst goed eraan ons af te vragen: ‘Waarom doe ik het?’, ‘Wat wil ik echt bereiken? Als we daarover geregeld nadenken zullen de vragen na verloop van tijd niet zijn: ‘Hoeveel mensen waren het met mij eens? Hoeveel mensen hebben er op mij gestemd? Hoeveel mensen hadden een positief beeld van mij?’ De echte, en misschien soms pijnlijke, vragen zullen zijn: ‘Hoeveel liefde heb ik in mijn werk gestoken? Hoe heb ik mensen vooruitgeholpen? Welk impact had ik op de samenleving? Welke banden heb ik gesmeed? Welke positieve krachten heb ik opgewekt? Hoeveel sociale vrede heb ik gezaaid? Wat heb ik bereikt in de functie die mij was toevertrouwd?’

---

195 *Boodschap voor de 52ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2019* (8 december 2018): ORf (18-25 december 2018), p. 11.

HOOFDSTUK 6

DIALOOG EN VRIENDSCHAP IN DE SAMENLEVING

198. Elkaar tegemoetkomen, zich uitdrukken, naar elkaar luisteren, naar elkaar kij ken, elkaar leren kennen en begrijpen, raakvlakken zoeken ... dit alles wordt samengevat in het werkwoord 'dialogeren'. Als we elkaar willen ontmoeten en helpen, moeten we met elkaar in dialoog treden. Ik hoef de voordelen van dialogeren niet meer te benadrukken. We moeten alleen maar bedenken hoe de wereld eruit zou zien zonder de geduldige dialoog van zoveel edelmoedige mensen die families en gemeenschappen bij elkaar gehouden hebben. Een volgehouden en moedige dialoog haalt geen krantenkoppen zoals geschillen en conflicten, maar ze helpt de wereld discreet om beter te leven, veel meer dan we ons kunnen voorstellen.

SOCIALE DIALOOG VOOR EEN NIEUWE CULTUUR

199. Sommigen proberen de realiteit te ontvluchten door zich terug te trekken in hun eigen kleine wereld. Anderen laten zich er niet door afschrikken en nemen hun toevlucht tot destructief geweld. Maar *tussen egoïstische onverschilligheid en gewelddadig protest is er altijd een andere mogelijkheid: dialoog. Dialoog tussen generaties, onderlinge dialoog binnen een volk, want wij vormen dat volk; de bereidheid om te geven en te ontvangen en voor de waarheid open te staan.*

*Een land floreert als er een constructieve dialoog plaatsvindt tussen zijn vele rijke culturele componenten: populaire cultuur, universitaire cultuur, jeugdcultuur, artistieke en technologische cultuur, economische cultuur, gezinscultuur en mediacultuur.*¹⁹⁶

200. Dialoog wordt vaak verward met iets heel anders: de koortsachtige gedachtewisseling op sociale netwerken, heel vaak gebaseerd op niet zo betrouwbare informatie uit de media. Die uitwisselingen zijn slechts parallelle monologen, die soms door hun scherpe en agressieve toon enige aandacht trekken. Maar monologen engageren niemand, aangezien hun inhoud vaak opportunistisch en tegenstrijdig is.

201. Het gekakel in de media verhindert vaak de dialoog, omdat iedereen zich koppig en ongenueanceerd vastklampt aan zijn of haar eigen ideeën, belangen en keuzes, onder het mom dat de anderen zich vergissen. Het is gemakkelijker om de tegenstander snel in diskrediet te brengen en te beledigen dan om een open en respectvolle dialoog te voeren, die overeenstemming op een dieper niveau nastreeft. Het ergste is dat deze taal, eigen aan de mediacontext van politieke campagnes, zo wijdverbreid is dat iedereen er dagelijks gebruik van maakt. Het debat wordt vaak gemanipuleerd door machtige belangengroepen die de publieke opinie op een oneerlijke manier in hun voordeel proberen te beïnvloeden. Die vorm van manipulatie wordt niet alleen gebruikt door regeringen, maar ook in de economie, de politiek, de media, de religie en op andere gebieden. Soms vergoelijken of verontschuldigen wij die praktijk als de dynamiek ervan overeenkomt met onze eigen economische of ideologische belangen, maar vroeg of laat keert ze zich tegen diezelfde belangen.

---

196 *Toespraak tijdens de ontmoeting met de leidende klasse*, Gemeentelijk theater van Rio de Janeiro - Brazilië (27 juli 2013): ORf (1 augustus 2013), p. 14.

202. Het gebrek aan dialoog betekent dat niemand in deze afzonderlijke sectoren het algemeen welzijn vooropstelt, maar dat iedereen de voordelen van de macht nastreeft of, in het beste geval, zoekt naar een manier om anderen hun ideeën op te leggen. Zo worden rondetafelgesprekken afgezwakt tot onderhandelingen waarin individuen proberen de meeste macht en de grootst mogelijke voordelen in de wacht te slepen in plaats van samen te zoeken naar wat het algemeen welzijn kan bevorderen. De helden van de toekomst zullen diegenen zijn die deze ongezonde logica kunnen doorbreken en op een respectvolle wijze de waarheid boven het persoonlijk belang kunnen behartigen. Als God het wil, komen deze helden stilletjes aan het licht in het hart van onze samenleving!

Samen bouwen

203. Authentieke sociale dialoog veronderstelt het vermogen om het standpunt van de ander te respecteren, en te aanvaarden dat het legitieme overtuigingen of belangen kan bevatten. Vanuit hun identiteit en ervaring kunnen anderen een bijdrage leveren. Het is wenselijk dat zij hun standpunten verdiepen of uiteenzetten, wat het publieke debat zeker verrijkt. Wanneer individuen en groepen consequent hun gedachten, waarden en overtuigingen ontwikkelen en verdedigen, komt dit de samenleving zeker ten goede. Maar dit wordt alleen bereikt in zoverre dat dit proces plaatsvindt in dialoog en openheid naar anderen toe. Want *in een ware geest van dialoog groeit het vermogen om de betekenis van wat de ander zegt of doet te leren begrijpen, zelfs als we het niet als onze eigen overtuiging kunnen aannemen. Op die manier wordt het mogelijk om eerlijk en open te zijn over wat we geloven, terwijl we blijven discussiëren om punten van overeenkomst te zoeken en vooral om samen te werken en te strijden.*¹⁹⁷ Als een publieke discussie echt ruimte geeft aan iedereen en geen informatie manipuleert of verbergt, is ze een per-

---

197 Postsynodale exhortatie *Querida Amazonia – Geliefd Amazonië*, nr. 108.

manente stimulans om de waarheid beter te begrijpen of, in elk geval, om die beter te verwoorden. Het voorkomt dat verschillende sectoren zich zelfverzekerd en zelfgenoegzaam terugplooiën op hun eigen visie en beperkte bekommernissen. Laten we niet vergeten dat *verschillen creatief zijn; ze creëren spanning en in het oplossen van die spanning ligt de vooruitgang van de hele menselijke familie!*¹⁹⁸

204. Vandaag groeit de overtuiging dat we, naast de gespecialiseerde wetenschappelijke ontwikkelingen, ook behoefte hebben aan meer interdisciplinaire communicatie, omdat de ene werkelijkheid vanuit verschillende perspectieven en met verschillende methodologieën benaderd kan worden. Maar het risico bestaat dat een enkele wetenschappelijke vooruitgang beschouwd wordt als de enige mogelijke benadering om een bepaald aspect van het leven, de samenleving en de wereld te begrijpen. Aan de andere kant zijn er ook onderzoekers die deskundig zijn binnen hun eigen vakgebied, maar ook vertrouwd zijn met de bevindingen van andere wetenschappen en disciplines. Zo zijn ze in staat om andere aspecten van de realiteit te erkennen en open te staan voor een meer omvattende en integrale kennis van de werkelijkheid.

205. In de huidige geglobaliseerde wereld *kunnen de media ons helpen om ons meer met elkaar verbonden te voelen, om op een nieuwe manier de ene grote menselijke familie in het oog te krijgen, wat op zijn beurt weer kan leiden tot solidariteit en serieuze inspanningen voor een waardiger leven [voor iedereen...]. De media kunnen ons daarbij echt helpen, vooral nu de sociale media geweldig erop vooruitgegaan zijn. Vooral het internet biedt enorme mogelijkheden voor ontmoeting en solidariteit. En dat is een goede zaak, het is een geschenk van God.*¹⁹⁹ Maar het is noodzakelijk om voortdurend na te gaan of de huidige vormen van commu-

---

198 Uit de film *Papa Francesco – Een man van zijn woord. Hoop is een universele boodschap*, van Wim Wenders (2018).

199 *Boodschap voor de 48ste Werelddag voor de Sociale Communicatiemiddelen* (24 januari 2014): ORf (30 januari 2014), p. 4.

nicatie ons daadwerkelijk oriënteren op een hartelijke ontmoeting, op een eerlijk zoeken naar de integrale waarheid, op dienstbare nabijheid bij de armen, op de opdracht om het algemeen welzijn te bevorderen. Want zoals de bisschoppen van Australië ons leren, *kunnen we geen digitale wereld aanvaarden die ontworpen is om onze zwakheden uit te buiten en het ergste in mensen naar boven te halen.*²⁰⁰

DE BASIS VOOR CONSENSUS

206. Relativisme is geen oplossing. Onder het mom van zagezegde verdraagzaamheid laat het relativisme de interpretatie van de morele waarden uiteindelijk over aan de machthebbers, die ze al naargelang het hen uitkomt interpreteren. Immers, *als er naast de realisatie van de eigen projecten en de voldoening van de eigen directe noden geen objectieve waarheden en stevige principes bestaan, welke beperkingen kunnen er dan opgelegd worden [...]?* Bijgevolg zullen politieke projecten of de *macht van de wet niet volstaan [...]. Want in een corrupte cultuur die de objectieve waarheid en de universeel geldende principes niet respecteert, worden de wetten enkel gezien als willekeurige verplichtingen en obstakels die men moet omzeilen.*²⁰¹

207. Is het mogelijk om naar de waarheid te luisteren, om de waarheid te zoeken die overeenkomt met onze diepste werkelijkheid? Wat is de wet zonder de overtuiging, geboren uit eeuwenoude reflectie en grote wijsheid, dat ieder mens heilig en onschendbaar is? Wil een samenleving toekomst hebben, dan moet zij de waarheid van onze menselijke waardigheid respecteren en zich aan die waarheid onderwerpen. Bijgevolg zal men niet moorden, niet alleen omwille van de sociale veroordeling en de wettelijke straf, maar ook uit overtuiging.

---

200 Katholieke bisschoppenconferentie van Australië, Departement Sociale Gerechtigheid, *Making it real: genuine human encounter in our digital world* (november 2019), p. 5.

201 Encycliek *Geprezen zijt gij!* - *Laudato sí*, nr. 123.

Dit is een niet-onderhandelbare waarheid die we door de rede erkennen en in geweten aanvaarden. Een samenleving is nobel en verdienstelijk in de mate dat ze de zoektocht naar waarheid en haar gehechtheid aan de meest fundamentele waarheden cultiveert.

208. We moeten leren hoe we de verschillende manieren waarop de waarheid in de publieke en private sfeer gemanipuleerd, vervormd en verdoezeld wordt, kunnen ontmaskeren. Wat we 'waarheid' noemen is niet alleen de mededeling van feiten door de pers. Het is vooral het zoeken naar de meest solide fundamentele die aan de basis liggen van onze beslissingen en onze wetten. Dit vraagt om de erkenning dat het menselijke intellect zijn directe behoeften kan overstijgen en bepaalde waarheden kan begrijpen die onveranderlijk zijn, die dat al waren voor ons en het voor altijd zullen zijn. Door de menselijke natuur te onderzoeken, ontdekt de rede waarden die universeel zijn omdat ze uit diezelfde natuur afgeleid zijn.

209. Is het anders niet denkbaar dat de fundamentele mensenrechten, die we nu als onaantastbaar beschouwen, door de machthebbers van het moment, met de 'instemming' van een apathische en geïntimideerde bevolking, ontkend worden? Evenmin zou een eenvoudige consensus tussen verschillende volkeren, die ook gemanipuleerd kunnen worden, voldoende zijn om ze te beschermen. We hebben ruimschoots bewijs van al het goede dat we kunnen doen, maar tegelijkertijd moeten we ons destructieve vermogen erkennen. Is het onverschillige en harteloze individualisme waarin we zijn vervallen ook niet het gevolg van onze laksheid in het zoeken naar de hoogste waarden die onze onmiddellijke behoeften overstijgen? Relativisme brengt altijd het risico met zich mee dat de machtigen of meest geslepen personen, uiteindelijk een zogenaamde waarheid zullen opdringen. Nochtans, *ten aanzien van de morele normen die het intrinsieke kwaad verbieden, bestaan er voor niemand voorrechten noch uitzonderingen.*

*Of iemand nu heerser over de wereld of de laatste verschoppeling op de aardbodem is: ten opzichte van de morele eisen zijn wij allen absoluut gelijk.*²⁰²

210. Wat er vandaag met ons gebeurt en wat ons in een perverse en heilloze manier van denken meesleept, is te wijten aan een assimilatie van ethiek en politiek met de wetten van de fysica. Goed en kwaad bestaan niet meer op zich, maar alleen als een berekening van de voor- en nadelen. Het gevolg van deze verschuiving in het morele denken is dat het recht niet langer gezien wordt als een weerspiegeling van het fundamentele begrip van gerechtigheid, maar als een afspiegeling van dominante ideeën. Hier begint de teloorgang: alles wordt genivelleerd door een oppervlakkig onderhandelde consensus. Zo zegeviert uiteindelijk de logica van de sterkste.

Consensus en waarheid

211. In een pluralistische samenleving is dialoog de beste manier om tot erkenning te komen van wat altijd bevestigd en gerespecteerd moet worden, en van wat de occasionele consensus overstijgt. We hebben het hier over een dialoog die verrijkt en verduidelijkt moet worden door helder denken, rationele argumenten en verschillende perspectieven en bijdragen vanuit verschillende kennisgebieden en gezichtspunten; een dialoog die de overtuiging niet uitsluit dat het mogelijk is om tot bepaalde fundamentele waarheden te komen die altijd gehandhaafd moeten worden. Het bestaan van bepaalde duurzame waarden erkennen, hoe veeleisend zo'n onderscheidingsproces ook is, geeft soliditeit en stabiliteit aan een sociale ethiek. Als dergelijke fundamentele waarden dankzij dialoog en consensus eenmaal erkend en aanvaard zijn, beseffen we dat ze boven elke consensus uitstijgen, dat ze onze indi-

---

202 Heilige Joannes Paulus II, encycliek *Veritatis splendor* (6 augustus 1993), nr. 96: AAS 85 (1993), p. 1209.

viduele context overstijgen en niet-onderhandelbaar zijn. Ons begrip van hun betekenis en belang kan groeien – en in die zin is consensus een dynamische realiteit – maar op zichzelf worden ze, op grond van hun intrinsieke betekenis, geacht duurzaam te zijn.

212. Als er iets altijd verdienstelijk is voor het goed functioneren van de samenleving, is dat dan niet omdat er een duurzame waarheid achter zit die voor het intellect toegankelijk is? Inherent aan de aard van de mens en de samenleving zijn er bepaalde basisstructuren die hun ontwikkeling en hun voortbestaan ondersteunen. Daaruit komen bepaalde eisen voort, die door middel van dialoog ontdekt kunnen worden, hoewel ze strikt genomen niet door middel van consensus tot stand komen. Het feit dat bepaalde normen onmisbaar zijn voor het maatschappelijke leven zelf, is een teken dat ze intrinsiek goed zijn. Het is dus niet nodig om de maatschappelijke belangen, de consensus en de realiteit van de objectieve waarheid tegenover elkaar te plaatsen. Die drie realiteiten kunnen op een harmonieuze wijze gecombineerd worden als men door middel van dialoog tot de kern van de zaak durft door te dringen.

213. Als de waardigheid van de ander in elke situatie gerespecteerd moet worden, dan is dat niet omdat we die waardigheid uitvinden of ons inbeelden, maar omdat de mens op zich een intrinsieke waarde bezit die de materiële zaken en omstandigheden overstijgt. Dus moeten we de mens ook als zodanig behandelen. Dat ieder mens een onvervreemdbare waardigheid bezit, is een waarheid die overeenkomt met zijn menselijke natuur, die elke culturele verandering overstijgt. Daarom bezit de mens op elk moment van de geschiedenis dezelfde onschendbare waardigheid. Niemand kan zich door de omstandigheden gemachtigd voelen om deze overtuiging te ontkennen of niet ernaar te handelen. Het intellect kan de werkelijkheid van de dingen door reflectie, ervaring en dialoog onderzoeken, om in die realiteit die haar overstijgt, de basis van bepaalde universele morele eisen te erkennen.

214. Voor agnostici zou dit fundament voldoende kunnen blijken om een solide en stabiele universele geldigheid te verlenen aan fundamentele en niet-onderhandelbare ethische principes die kunnen dienen om verdere rampen te voorkomen. Als gelovigen zijn we ervan overtuigd dat de menselijke natuur, als bron van ethische principes, door God geschapen is; en dat Hij deze principes uiteindelijk een stevig fundament geeft.²⁰³ Dit leidt niet tot ethische starheid noch tot het opleggen van een enkel moreel systeem, omdat fundamentele en universeel geldende morele principes verschillende praktische normen kunnen genereren. Daarom is er altijd ruimte voor dialoog.

EEN NIEUWE CULTUUR

215. *Het leven is de kunst om mensen te ontmoeten, ook al zijn er veel meningsverschillen in het leven.*²⁰⁴ Bij verschillende gelegenheden heb ik opgeroepen om een cultuur van ontmoeting te ontwikkelen die in staat is de dialectiek van de confrontatie te overstijgen. Het is een levensstijl die gericht is op het creëren van een veelvlak, waarvan de vele facetten samen een bonte eenheid vol nuances vormen omdat *het geheel boven het deel gaat*.²⁰⁵ Het veelvlak vertegenwoordigt een samenleving waarin verschillen naast elkaar bestaan en elkaar aanvullen, verrijken en verhelderen, zelfs als dit discussies en wantrouwen met zich meebrengt; want men kan van iedereen iets leren, niemand is nutteloos, niemand is overbodig. Dit impliceert ook dat mensen en groepen aan de rand erbij betrokken worden. Want zij hebben een ander perspectief, zij zien aspecten van de werkelijkheid die onzichtbaar zijn voor de machtscentra waar de doorslaggevende beslissingen genomen worden.

---

203 Wij, christenen, geloven ook dat God ons zijn genade geeft om als broeders en zusters te kunnen handelen.

204 Vinicius De Moraes, *Samba de la bendición (Samba da Bênção)*, op de lp *Um encontro no Au bon Gourmet*, Rio de Janeiro (2 augustus 1962).

205 Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, nr. 237.

Ontmoeting wordt cultuur

216. Het woord ‘cultuur’ verwijst naar iets dat diep ingebed is in een volk, in de diepste overtuigingen en levenswijzen van mensen. Als we over een ‘cultuur van het volk’ spreken is dat meer dan een gedachte of een abstractie. Het omvat verlangens, interesses, en uiteindelijk de levenswijze die deze groep kenmerkt. Spreken over ‘cultuur van ontmoeting’ betekent dus dat we als volk gepassioneerd zijn om elkaar te ontmoeten, raakvlakken te zoeken, bruggen te bouwen, iets te plannen waarbij iedereen betrokken is. Dit wordt een streven en een manier van leven. Het onderwerp van deze cultuur is het volk, niet een deel van de samenleving die zoekt hoe ze de anderen door professionele en media gerelateerde middelen rustig kan houden.

217. Sociale vrede vereist hard werk, ambacht. Het zou makkelijker zijn om met een beetje sluwheid vrijheden en verschillen in te perken. Maar die vrede zou oppervlakkig en kwetsbaar zijn, niet de vrucht van de cultuur van ontmoeting die haar ondersteunt. Het integreren van verschillen is een veel moeilijker en langzamer proces, maar het is wel de garantie voor een echte en duurzame vrede. Die vrede wordt niet bereikt door alleen integere mensen bij elkaar te brengen, want *zelfs zij aan wie iets verweten kan worden omwille van hun fouten, hebben iets bij te dragen dat niet verloren mag gaan.*²⁰⁶ Evenmin is ze het resultaat van het onderdrukken van sociale eisen of het verbieden van protesten, want ze is niet *een van achter de schrijftafel opgelegde consensus of de vluchtige vrede voor een gelukkige minderheid.*²⁰⁷ Wat belangrijk is, is het creëren van processen waar mensen elkaar ontmoeten, processen die een volk opbouwen dat in staat is om verschillen te verwelkomen. Laten we onze kinderen uitrusten met de wapens van dialoog! Laten we ze de goede strijd van de cultuur van ontmoeting leren!

---

206 *Ibid.*, nr. 236.

207 *Ibid.*, nr. 218.

De vreugde om anderen te erkennen

218. Dit impliceert de inspanning om het recht van de ander te erkennen om zichzelf te zijn en om anders te zijn. Op basis van deze erkenning, als ze cultuur wordt, kan een sociaal pact uitgewerkt worden. Zonder die erkenning ontstaan er subtiele manieren om anderen in de samenleving onbeduidend, irrelevant en waardeloos te maken. Achter de afwijzing van bepaalde zichtbare vormen van geweld, gaat vaak een ander, meer achterbakse vorm van geweld schuil: het geweld van diegenen die mensen verachten die anders zijn, vooral wanneer hun eisen op een of andere manier hun eigen belangen in gevaar brengen.

219. Wanneer een deel van de samenleving beweert te genieten van alles wat de wereld te bieden heeft, alsof de armen niet bestaan, heeft dit op een of andere manier gevolgen. Vroeg of laat zal het negeren van het bestaan en de rechten van anderen in een of andere vorm van geweld uitbarsten, vaak op een moment dat men het niet verwacht. Dromen van vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid kunnen louter formaliteiten blijven als ze niet voor iedereen gelden. Het gaat dus niet alleen om het streven naar een ontmoeting tussen diegenen die verschillende vormen van economische, politieke of academische macht bezitten. Een echte sociale ontmoeting brengt de grote culturele vormen die de meerderheid van de bevolking vertegenwoordigen werkelijk met elkaar in dialoog. Het gebeurt vaak dat goede voorstellen niet door de armste sectoren van de bevolking aanvaard worden omdat ze gepresenteerd worden in een culturele verpakking die niet van hen is en waarmee ze zich niet kunnen identificeren. Daarom moet een realistisch en inclusief sociaal pact ook een 'cultureel pact' zijn dat de verschillende wereldbeelden, culturen en levenswijzen die in de samenleving naast elkaar bestaan, respecteert en meetelt.

220. Inheemse volkeren zijn bijvoorbeeld niet gekant tegen vooruitgang, maar ze hebben een andere, vaak humanistischer opvatting over vooruitgang dan de moderne cultuur van de ontwikkelde volkeren. Hun cultuur is niet gericht op de begunstiging van machthebbers, op wie nood eraan hebben om voor zichzelf een soort eeuwig paradijs op aarde te creëren. Onverdraagzaamheid en minachting tegenover inheemse volksculturen zijn een vorm van geweld die gebaseerd is op een koude en veroordelende manier van kijken. Maar er is geen authentieke, diepgaande en duurzame verandering mogelijk als de verschillende culturen, vooral ook die van de armen, niet erbij betrokken worden. Een cultureel pact schuwt een monolithisch begrip van de identiteit van een bepaalde plaats; het vereist respect voor diversiteit door iedereen kansen op vooruitgang en sociale integratie te bieden.

221. Dit pact vereist ook dat we de mogelijkheid aanvaarden om iets op te geven ten voordele van het algemeen welzijn. Niemand zal in staat zijn om de hele waarheid te bezitten of al zijn wensen te bevredigen, omdat deze claim zou leiden tot het vernietigen van de ander door zijn rechten te ontkennen. Een valse opvatting van verdraagzaamheid moet wijken voor het realisme van de dialoog van diegenen die weloverwogen trouw blijven aan hun principes, maar die tegelijkertijd erkennen dat de anderen ook het recht hebben om hetzelfde te doen. Dit is de ware erkenning van de ander, die alleen de liefde mogelijk maakt. Dit impliceert dat we ons kunnen verplaatsen in de ander om te ontdekken wat authentiek of op zijn minst begrijpelijk is in hun motivaties en interesses!

VRIENDELIJKHEID HERONTDEKKEN

222. Het individualisme van de consument veroorzaakt veel onrecht. De anderen worden gezien als echte sta-in-de-wegs voor onze egoïstische comfortabele rust. Uiteindelijk behandelen we ze als lastposten en worden we almaar agressiever. Dit verergert nog en bereikt een ergerniswekkend niveau in tijden van crisis, rampspoed en ontberingen, waarin de mentaliteit van ‘ieder voor zich’ op de voorgrond treedt. Maar ook dan is het mogelijk te kiezen voor het cultiveren van vriendelijkheid. Mensen die dat doen, worden sterren in de nacht.

223. Sint-Paulus verwees naar een vrucht van de Heilige Geest met het Griekse woord *chrestótes* (*Gal 5,22*), dat een gemoedstoestand uitdrukt die niet bitter, grof of hard is, maar welwillend, zachtvaardig, ondersteunend en troostend. De persoon die deze kwaliteit bezit, helpt anderen om hun bestaan draaglijker te maken, vooral wanneer ze onder problemen, ontberingen en angsten gebukt gaan. Die manier van omgaan met anderen kan verschillende vormen aannemen zoals: een vriendelijke daad, een zorg om niet te beledigen door woord of daad, een bereidheid om hun lasten te verlichten. Het gaat om *woorden van troost, kracht, troost en aanmoediging uitspreken en niet woorden die vernederen, verdrietig maken, boos maken of minachting tonen*.²⁰⁸

224. Vriendelijkheid bevrijdt ons van de wreedheid die menselijke relaties soms besmet, van de angst die ons ervan weerhoudt om aan anderen te denken, van het hectische druk bezig zijn dat vergeet dat anderen ook recht hebben om gelukkig te zijn. Vandaag is er meestal tijd noch energie beschikbaar om stil te staan en aardig te zijn voor anderen, om te zeggen: ‘alsjeblieft’, ‘excuseer’, ‘dankjewel’. Maar af en toe verschijnt als bij wonder een vriendelijke persoon die bereid is om zijn angsten en drukke bezigheden opzij te schuiven om aandacht te

---

208 Postsynodale apostolische exhortatie *De vreugde van de liefde - Amoris laetitia* (19 maart 2016), Wereldkerkdocumenten nr. 36, Licap-Halewijn, nr. 100.

schenken, te glimlachen, een bemoedigend woord te spreken, te luisteren te midden van zoveel onverschilligheid. Die dagelijks geleefde inspanning is in staat om een gezonde manier van samenleven te creëren die misverstanden overwint en conflicten voorkomt. Vriendelijkheid moet gecultiveerd worden; ze is geen oppervlakkige burgerlijke deugd. Juist omdat ze respect en waardering voor anderen veronderstelt, verandert vriendelijkheid, zodra ze een cultuur in de samenleving wordt, ingrijpend levensstijlen, relaties en de manier waarop ideeën worden besproken en vergeleken. Vriendelijkheid vergemakkelijkt het zoeken naar consensus; ze opent nieuwe wegen waar vijandigheid en conflict alle bruggen zouden verbranden.

HOOFDSTUK 7

WEGEN NAAR HERNIEUWDE ONTMOETING

225. Op veel plaatsen in de wereld is er nood aan vredesinitiatieven die leiden tot het helen van open wonden. Er is ook nood aan vrede-stichters, mannen en vrouwen die bereid zijn moedig en creatief te werken om processen van genezing en hernieuwde ontmoeting op gang te brengen.

OPNIEUW BEGINNEN VANUIT DE WAARHEID

226. Elkaar opnieuw ontmoeten betekent niet dat we teruggaan naar de tijd van voor de conflicten. In de loop van de tijd zijn we allemaal veranderd. Pijn en conflicten hebben ons veranderd. Bovendien is er geen ruimte meer voor holle diplomatie, huichelarij, dubbelzinnigheid, verborgen agenda's en goede manieren die de werkelijkheid verdoezelen. Wie toen als felle vijanden lijnrecht tegenover elkaar stonden, moeten nu vertrekken van de klare en duidelijke waarheid. Ze moeten leren hoe ze een berouwvolle herinnering kunnen cultiveren, die het verleden kan aanvaarden om de toekomst niet te vertroebelen met hun eigen spijt, problemen en plannen. Alleen door zich te baseren op de historische waarheid van de feiten zullen ze in staat zijn om de volhardende en langdurige inspanning op te brengen om elkaar te begrijpen en om te streven naar een nieuwe synthese in het belang van iedereen. De realiteit is dat *het vredesproces een blijvend engagement is. Het is een geduldige zoektocht naar waarheid en gerechtigheid, die de nagedachtenis van de slachtoffers eert en stap voor stap een weg opent naar een gemeenschappelijke hoop die sterker is dan het verlangen naar*

wraak.²⁰⁹ Zoals de bisschoppen van de DR Congo over een terugkerend conflict hebben geschreven: *Vredesakkoorden op papier volstaan niet. Het zal nodig zijn om verder te gaan door het recht op de waarheid over het ontstaan van deze terugkerende crisis te erkennen. Het volk heeft het recht te weten wat er gebeurd is.*²¹⁰

227. Inderdaad, de waarheid is een onafscheidelijke bondgenoot van gerechtigheid en barmhartigheid. Deze drie samen zijn essentieel in het bewerken van vrede, en elk van hen voorkomt anderzijds dat de andere twee verdraaid worden. [...] De waarheid moet niet leiden tot wraak, maar tot verzoening en vergeving. Waarheid betekent dat men aan de door pijn verscheurde families vertelt wat er met hun vermiste familieleden gebeurd is. Waarheid betekent ook bekennen wat geweldplegers gedaan hebben met de minderjarigen die ze gerekruteerd hebben. Waarheid betekent de pijn erkennen van vrouwen die het slachtoffer zijn van geweld en misbruik. [...] Elke daad van geweld tegen een mens kwetst de hele menselijke familie; elke gewelddadige dood onteert ons als mensen. [...] Geweld leidt tot meer geweld, haat tot meer haat, dood tot meer dood. We moeten die kringloop, die onontkoombaar lijkt, doorbreken.²¹¹

DE KUNST EN DE ARCHITECTUUR VAN VREDE

228. Op weg gaan naar vrede betekent niet dat de samenleving uniform moet worden, wel dat mensen in staat zijn samen te werken, schouder aan schouder, om te streven naar doelen waarbij iedereen baat heeft. Een grote verscheidenheid aan praktische voorstellen en uiteenlopende ervaringen kan helpen om welomschreven gemeenschappelijke

---

209 *Boodschap voor de 53ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2020* (8 december 2019), nr. 2: ORf (17-24 december 2019), p. 10.

210 Bisschoppenconferentie van de DR Congo, *Message au Peuple de Dieu et aux femmes et aux hommes de bonne volonté* (9 mei 2018).

211 *Toespraak op de grote gebedsbijeenkomst voor nationale verzoening*, Villavicencio - Colombia (8 september 2017): AAS 109 (2017), p. 1063-1064.1066.

doelen te bereiken en het algemeen welzijn te dienen. Maatschappelijke problemen moeten duidelijk in kaart gebracht worden zodat men kan aanvaarden dat er verschillende manieren zijn om ze te begrijpen en op te lossen. De weg naar een beter samenleven impliceert altijd dat men erkent dat anderen – ten minste gedeeltelijk – een legitiem standpunt hebben, iets dat de moeite waard is bij te dragen aan de oplossing, zelfs als ze zich vergist hebben of verkeerd gehandeld hebben. Want *we moeten anderen nooit herleiden tot wat ze misschien gezegd of gedaan hebben, maar ze waarderen voor de belofte die ze in zich dragen*,²¹² een belofte die altijd een vleugje nieuwe hoop met zich meebrengt.

229. Zoals de bisschoppen van Zuid-Afrika ons leerden, wordt echte verzoening proactief bereikt, *door het vormen van een nieuwe samenleving die steunt op dienstbaarheid aan anderen, in plaats van op het verlangen om te domineren; een samenleving die steunt op haar bezit delen met anderen in plaats van de egoïstische strijd om zelf zoveel mogelijk rijkdom te vergaren; een samenleving waarin de waarde van het samenzijn als mens uiteindelijk belangrijker is dan het behoren tot om het even welke kleinere groep ook, of het nu gaat om familie, land, ras of cultuur*.²¹³ En de bisschoppen van Zuid-Korea merkten op dat echte vrede *alleen bereikt kan worden als we streven naar gerechtigheid door middel van dialoog, verzoening en wederzijdse ontwikkeling*.²¹⁴

230. De zware inspanning om te overwinnen wat ons verdeelt, zonder onze persoonlijke identiteit te verliezen, veronderstelt dat er bij iedereen een basisgevoel van samenhang aanwezig is. Inderdaad, *onze samenleving heeft er baat bij als elke persoon, elke sociale groep zich echt thuis voelt. In een familie voelen ouders, grootouders en kinderen zich*

---

212 *Boodschap voor de 53ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2020* (8 december 2019), nr. 3: ORf (17-24 december 2019), p. 11.

213 Bisschoppenconferentie van Zuid-Afrika, *Pastoral letter on christian hope in the current crisis* (mei 1986).

214 Katholieke bisschoppenconferentie van Zuid-Korea, *Appeal of the Catholic Church in Korea for Peace on the Korean Peninsula* (15 augustus 2017).

*thuis, niemand wordt uitgesloten. Als iemand een probleem heeft, zelfs een ernstig probleem, zelfs als hij het heeft veroorzaakt, komt de rest van de familie hem te hulp, ze steunen hem. Zijn pijn wordt door iedereen gedeeld. [...] In gezinnen draagt iedereen bij aan het gemeenschappelijke project, iedereen werkt mee aan het algemeen welzijn, maar zonder de individualiteit van de ander teniet te doen. Integendeel, ze ondersteunen en stimuleren ze. Ze mogen dan wel ruzie maken, er is iets dat niet verandert: de familieband. Op familieruzies volgt verzoening. De vreugde en het verdriet van elk van de leden wordt door iedereen gedragen. Dat is familie zijn! Konden we onze politieke tegenstanders of buren maar met dezelfde ogen bekijken als onze kinderen, onze vrouw of man, onze vader of moeder! Hoe goed zou dit zijn! Houden we van onze samenleving of blijft ze iets afstandelijks, iets anoniems, iets wat ons niet aangaat, ons niet raakt, ons niet engageert?*²¹⁵

231. Onderhandelingen zijn vaak noodzakelijk om concrete wegen naar vrede uit te stippelen. Maar veranderingsprocessen die tot duurzame vrede leiden, worden vooral door volkeren gemaakt, waarbij ieder mens door zijn levenswijze daadwerkelijk gist kan zijn. Grote veranderingen komen niet tot stand achter een bureau of in een kantoor. Daarom, *speelt ieder mens een essentiële rol in één groot creatief project: het schrijven van een nieuwe bladzijde in de geschiedenis, een bladzijde vervuld van hoop, vrede en verzoening.*²¹⁶ Er is een ‘architectuur’ van vrede waaraan de verschillende maatschappelijke instellingen bijdragen, elk volgens hun eigen bevoegdheid; maar er is ook een ‘kunst’ van vrede waarbij we allemaal betrokken zijn. Uit diverse vredesprocessen in verschillende werelddelen, *hebben we geleerd dat deze wegen om vrede te sluiten, om voorrang te geven aan rede boven wraak en aan de delicate harmonie tussen politiek en recht, de betrokkenheid van gewone*

---

215 *Toespraak tot het maatschappelijk middenveld*, Quito – Ecuador (7 juli 2015): ORf (16 juli 2015), p. 3.

216 *Interreligieuze ontmoeting met jongeren*, Maputo – Mozambique (5 september 2019): ORf (10 september 2019), p. 4.

*mensen niet kunnen negeren. Wij komen er niet met wettelijke kaders en institutionele regelingen tussen politieke en economische groepen van goede wil. [...] Het is altijd nuttig om de ervaring van die sectoren die vaak over het hoofd werden gezien in onze vredesprocessen op te nemen, zodat gemeenschappen zelf de ontwikkeling van een collectief geheugen kunnen beïnvloeden.*²¹⁷

232. *Bouwen aan de sociale vrede van een land kent geen eindpunt, het is veeleer een voortdurende opgave die de inzet van iedereen vereist en ons uitdaagt om onvermoeibaar te werken aan de opbouw van de eenheid van een land. Het is een oproep om te volharden in de strijd voor een cultuur van ontmoeting, ondanks hindernissen, verschillen en uiteenlopende benaderingen om tot een vreedzaam samenleven te komen. Dit vereist dat we de menselijke persoon, die de hoogste waardigheid geniet, en het respect voor het algemeen welzijn in het centrum van alle politieke, sociale en economische activiteiten plaatsen. Moge die inspanning ons ver houden van de verleiding om wraak te nemen en alleen kortzichtige eigenbelangen na te streven.*²¹⁸ Gewelddadige publieke betogingen van de ene of de andere kant zijn geen hulp om oplossingen te vinden. Vooral omdat, zoals de bisschoppen van Colombia terecht hebben opgemerkt, de oorsprong en doelstellingen van demonstraties van burgers niet altijd duidelijk zijn; vaak zijn bepaalde vormen van politieke manipulatie aanwezig en in sommige gevallen worden ze misbruikt voor particuliere belangen.²¹⁹

---

217 *Homilie tijdens de eucharistieviering*, Cartagena de Indias – Colombia (10 september 2017): ORf (21 september 2017), p. 10.

218 *Toespraak tot de autoriteiten, het Diplomatieke Korps en vertegenwoordigers van het maatschappelijke middenveld*, Bogota-Colombia (7 september 2017): ORf (14 september 2017), p. 3.

219 Bisschoppenconferentie van Colombia, *Por el bien de Colombia: dialogo, reconciliación y desarrollo integral*, (26 november 2019), nr. 4.

Beginnen met de minsten

233. Sociale vriendschap opbouwen vraagt niet alleen om toenadering tussen maatschappelijke groepen die in een lastige periode van de geschiedenis verschillende kanten hebben gekozen, maar ook de bereidheid om de armste en meest kwetsbare sectoren van de samenleving opnieuw te ontmoeten. Want *vrede is niet alleen de afwezigheid van oorlog, maar de onvermoeibare inzet – vooral van degenen onder ons die een grote verantwoordelijkheid dragen – om de zo vaak over het hoofd geziene en genegeerde waardigheid van onze broeders en zusters te erkennen, te beschermen en concreet te herstellen, zodat zij zichzelf kunnen zien als de belangrijkste pleitbezorgers van de toekomst van hun land.*²²⁰

234. Vaak zijn de minsten in de samenleving het slachtoffer van onrechtvaardige veralgemeningen. Als de armste en uitgesloten mensen soms asociaal lijken te reageren, moeten we beseffen dat die reacties heel vaak te maken hebben met een geschiedenis van minachting en sociale uitsluiting. De Latijns-Amerikaanse bisschoppen leerden ons: *Alleen de nabijheid die ons tot vrienden maakt, zal ons in staat stellen om de waarden van arme mensen vandaag, hun legitieme verlangens en hun manier van geloven ten diepste toe te waarderen. De optie voor de armen zou ons moeten leiden naar vriendschap met de armen.*²²¹

235. Alle mensen die meewerken aan een vreedzame ‘samenleving’ mogen nooit vergeten dat ongelijkheid en gebrek aan integrale menselijke ontwikkeling vrede onmogelijk maken. Inderdaad, *zonder gelijke kansen zullen verschillende vormen van geweld en conflict een vruchtbare voedingsbodem vinden en vroeg of laat exploderen. Wanneer een samenleving - of het nu lokaal, nationaal of mondiaal is - bereid is een*

---

220 *Toespraak tot de autoriteiten, het maatschappelijke middenveld en het Diplomatieke Korps, Maputo – Mozambique (5 september 2019): ORf (10 september 2019), p. 3.*

221 *5de Algemene bisschoppenconferentie van Latijns-Amerika en de Caraïben, Document van Aparecida (29 juni 2007), nr. 398.*

*deel van zichzelf te marginaliseren en aan zijn lot over te laten, bestaan er geen politieke programma's noch ordediensten of beveiligingssystemen die de rust zullen kunnen blijven garanderen.*²²² Als we moeten herbeginnen, zullen we altijd opnieuw moeten vertrekken van de minste van onze broeders en zusters.

DE WAARDE EN DE BETEKENIS VAN VERGEVING

236. Sommigen spreken liever niet over verzoening, omdat ze denken dat conflict, geweld en verdeeldheid deel uitmaken van het normale functioneren van een samenleving. In feite is er in elke groep een min of meer subtiele machtsstrijd tussen verschillende partijen aan de gang. Anderen beweren dat het toelaten van vergeving neerkomt op het afstaan van eigen terrein en invloed aan anderen. Daarom vinden ze het beter om het machtsspel te handhaven zodat een machtsevenwicht tussen de verschillende groepen behouden blijft. Weer anderen zijn van mening dat verzoening iets is voor watjes, die niet in staat zijn om een serieuze dialoog te voeren en van daaruit kiezen om de problemen te vermijden door onrechtvaardigheden te negeren. In hun onvermogen om de problemen aan te pakken, geven ze de voorkeur aan een schijnbare vrede.

Onvermijdelijk conflict

237. Vergeving en verzoening zijn centrale thema's in het christendom en, op verschillende manieren, ook in andere godsdiensten. Toch bestaat het risico dat een onjuist begrip en voorstelling van die geloofs-overtuigingen uiteindelijk leiden tot fatalisme, apathie en onrecht of zelfs tot onverdraagzaamheid en geweld.

---

222   Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, nr. 59.

238. Jezus Christus heeft nooit opgeroepen tot geweld of onverdraagzaamheid. Hij veroordeelde openlijk het gebruik van geweld om macht over anderen te krijgen. *Jullie weten dat de leiders van de volkeren de heerschappij voeren over hen en de grote mannen hun gezag laten gelden. Zo moet het onder jullie niet zijn* (Mt 20,25-26). In plaats daarvan vraagt het Evangelie om *zeventig maal zeven keer* (Mt 18,22) te vergeven, en geeft het voorbeeld van de onbarmhartige dienaar die, na zelf vergeving gekregen te hebben, niet in staat was om op zijn beurt anderen te vergeven (cf. Mt 18,23-35).

239. Als we andere teksten van het Nieuwe Testament lezen, zien we dat de vroegchristelijke gemeenschappen, die in een heidense wereld met wijdverbreide corruptie en talloze excessen leefden, geprobeerd hebben om geduld, verdraagzaamheid en begrip op te brengen. Sommige teksten zijn in dat opzicht zonneklaar: we worden opgeroepen om de dwarsliggers ‘met zachtheid’ te berispen (2 Tim 2,25) of ertoe aangespoord *om niemand te belasteren en geen ruzie te zoeken, maar veeleer vriendelijk te zijn en uiterst zachtmoedig in de omgang met alle mensen; want ook wij waren vroeger zonder inzicht* (Tit 3,2-3). In de Handelingen van de Apostelen staat dat de leerlingen, vervolgd door bepaalde autoriteiten, *in de gunst bij heel het volk stonden* (2,47; cf. 4,21.23; 5,13).

240. Wanneer we echter nadenken over vergeving, vrede en sociale harmonie, worden we ook met een verrassende uitspraak van Jezus Christus geconfronteerd: *Denk niet dat Ik op aarde vrede ben komen brengen. Ik ben geen vrede komen brengen, maar een zwaard. Want ik ben gekomen om een wig te drijven tussen zoon en vader, tussen dochter en moeder, tussen schoondochter en schoonmoeder, ja, huisgenoten worden vijanden* (Mt 10,34-36). Die woorden moeten worden begrepen in de context van het hoofdstuk waarvan ze deel uitmaken en waar het duidelijk is dat Jezus spreekt over trouw aan onze beslissing om Hem te volgen; we hoeven ons niet te schamen voor die beslissing, ook al veroorzaakt ze erger-

nis en weigeren zelfs onze dierbaren ze te accepteren. De woorden van Christus moedigen ons dan ook niet aan om het conflict te zoeken, wel om het gewoon te verdragen wanneer het onvermijdelijk opduikt, opdat de eerbied voor anderen, omwille van de zogenaamde vrede in ons gezin of de samenleving, geen afbreuk zou doen aan onze eigen trouw. De Heilige Joannes Paulus II merkte op dat de Kerk *niet van plan is eender welke vorm van maatschappelijk geschil te veroordelen. De Kerk weet goed dat in de geschiedenis onvermijdelijk belangenconflicten ontstaan tussen de diverse maatschappelijke groepen en dat de christen dikwijls positie moet kiezen op een eerlijke en vastberaden manier.*²²³

Legitiem conflict en vergeving

241. Het betekent ook evenmin dat we om vergeving moeten vragen als dat inhoudt dat we afstand moeten doen van onze eigen rechten ten opzichte van een corrupte machthebber, een crimineel of iemand die onze waardigheid aantast. We zijn geroepen om iedereen zonder uitzondering lief te hebben, maar een onderdrukker liefhebben betekent niet dat we toestaan dat hij ons blijft onderdrukken noch dat we hem de indruk geven dat zijn daden aanvaardbaar zijn. Integendeel, ware liefde voor een onderdrukker betekent naar verschillende manieren zoeken om hem niet verder te laten onderdrukken en om hem de macht te ontnemen die hij niet weet te gebruiken en die hem in zijn mens-zijn aantast. Vergeven betekent niet toelaten dat een crimineel zijn eigen waardigheid en die van anderen blijft schenden of dat hij schade mag blijven berokkenen. Wie onder onrecht gebukt gaat, moet zijn rechten en die van zijn familie krachtig verdedigen, juist omdat hij de waardigheid moet behouden die hij als een liefdevol geschenk van God gekregen heeft. Als een misdadiger mij of een geliefde schade heeft berokkend, kan niemand mij verbieden om gerechtigheid te eisen en ervoor te zorgen dat die persoon – of wie dan ook – mij of

---

223 Encycliek *Centesimus annus* (1 mei 1991), nr. 14.

anderen niet opnieuw schaadt. Het is mijn plicht om dit te doen en vergeving heft die verplichting niet op, integendeel, ze vereist het.

242. Het belangrijkste is dat we dat niet doen om onze woede, die ongezond is voor onze ziel en die van ons volk, aan te wakkeren of geobsedeerd te raken om wraak te nemen en de ander te vernietigen. Niemand kan op deze manier innerlijke vrede vinden of zich verzoenen met het leven. De waarheid is dat *geen enkele familie, geen enkele buurt, geen enkele etnische groep, laat staan een land, een toekomst heeft als de kracht die hen verenigt, samenbrengt en hun geschillen oplost, wraak en haat is. We kunnen niet tot overeenstemming komen en ons verenigen om wraak te nemen of anderen behandelen met hetzelfde geweld waarmee zij ons behandelden, of mogelijkheden voor vergelding beramen op een schijnbaar legale manier.*²²⁴ Op die manier wordt niets gewonnen en is uiteindelijk alles verloren.

243. Zeker, *het is geen gemakkelijke opgave om de bittere erfenis van onrecht, vijandigheid en wantrouwen ten gevolge van conflicten te overstijgen. Dit kan alleen door het kwaad met het goede te overwinnen (cf. Rom 12,21) en door de deugden te cultiveren die verzoening, solidariteit en vrede bevorderen.*²²⁵ Op die manier vinden diegenen die goedheid in hun hart voeden een gerust geweten en een diepe vreugde, zelfs te midden van moeilijkheden en misverstanden. *Zelfs ten aanzien van geleden onrecht, is goedheid geen zwakte, maar een kracht die in staat is om wraak af te zweren.*²²⁶ Ieder van ons moet beseffen dat *zelfs het harde oordeel dat ik in mijn hart koester tegen mijn broer of mijn zus, de open wonde die nooit geneest, het kwaad dat nooit vergeven wordt, de wrok*

---

224 *Homilie tijdens de eucharistieviering voor de ontwikkeling van de volkeren, Maputo – Mozambique (6 september 2019): ORf (10 september 2019), p. 9.*

225 *Toespraak tijdens de verwelkomingsceremonie, Colombo – Sri Lanka (13 januari 2015): ORf (15 januari), p. 3.*

226 *Toespraak tot de kinderen van het centrum Bethanië en aan de vertegenwoordigers van andere caritatieve centra in Albanië, Tirana - Albanië (21 september 2014): ORf (25 september 2014), p. 7.*

*die mij alleen maar zal kwetsen, allemaal voorbeelden zijn van een stukje oorlog dat ik in mij draag, een klein vlammetje diep in mijn hart dat moet worden gedoofd voordat het verandert in een uitslaande brand.*²²⁷

De beste manier om verder te gaan

244. Wanneer conflicten niet opgelost worden, maar verborgen of begraven in het verleden, kan zwijgen leiden tot medeplichtigheid aan ernstige misdrijven en zonden. Echte verzoening vermijdt geen conflicten, maar komt juist in conflicten tot stand door middel van dialoog en transparante, oprechte en geduldige onderhandelingen. Een conflict tussen verschillende groepen kan, *als het afziet van vijandschap en wederzijdse haat, geleidelijk veranderen in een eerlijke discussie over verschillen, gebaseerd op een verlangen naar gerechtigheid.*²²⁸

245. Bij talloze gelegenheden heb ik gesproken over *een principe dat onmisbaar is voor de opbouw van sociale vriendschap: eenheid gaat boven conflict. [...] Dat is niet om te kiezen voor een soort syncretisme of voor het laten opgaan van het ene in het andere, maar eerder voor een oplossing die plaats vindt op een hoger niveau en weet te behouden wat deugdelijk en nuttig is voor beide kanten.*²²⁹ We weten allemaal dat *wanneer we als individuen en gemeenschappen leren om verder te kijken dan onszelf en onze specifieke belangen, dat begrip en wederzijds engagement dan vrucht kunnen dragen [...] in een omgeving waar conflicten, spanningen en ook zij die zich in het verleden als tegenstanders zouden hebben kunnen beschouwen, een veelzijdige eenheid kunnen bereiken die nieuw leven voortbrengt.*²³⁰

---

227 Cf. Videoboodschap op de TED-conferentie van Vancouver (26 april 2017): ORf (11 mei 2017), p. 4.

228 Pius XI, encycliek *Quadregesimo anno* (15 mei 1931), nr. 114: AAS 23 (1931), p. 213.

229 Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, nr. 228.

230 *Toespraak tot de autoriteiten, het maatschappelijk middenveld en het Diplomatieke Korps, Residentieel Paleis van Riga - Letland* (24 september 2018): ORf (4 oktober 2018), p. 6.

HERINNERING

246. Van mensen die op een onrechtvaardige en wrede manier geleden hebben, moet geen soort 'sociale vergiffenis' verwacht worden. Verzoening is iets persoonlijks en niemand kan die aan de hele samenleving opleggen, hoe groot de noodzaak ook is om die te bevorderen. In de strikt persoonlijke sfeer kan iemand vrij en edelmoedig beslissen om geen straf te eisen (cf. Mt. 5,44-46), zelfs als de samenleving en haar rechtspraak dat terecht eisen. Het is echter niet mogelijk om een 'algemene verzoening' af te kondigen in een poging om wonden bij decreet te helen of om onrecht met een mantel van vergetelheid te bedekken. Wie kan zich het recht op vergiffenis in naam van anderen toe-eigenen? Het is ontroerend om te zien hoe vergiffenis wordt getoond door sommige mensen die in staat zijn om het onrecht dat ze geleden hebben achter zich te laten, maar het is net zo menselijk om begrip op te brengen voor wie dat niet kan opbrengen. Vergeten is in elk geval nooit het antwoord.

247. De Shoah mag niet vergeten worden. Het is *het blijvende symbool van hoe diep het menselijke kwaad kan zinken, wanneer het, aan- gespoord door valse ideologieën, weigert de fundamentele waardigheid te erkennen van elke mens die absoluut respect verdient, ongeacht zijn etnische afkomst of religieuze overtuiging.*²³¹ Als ik daaraan denk, kan ik niet anders dan dit gebed herhalen: *Heer, gedenk ons in uw barmhartigheid. Geef ons de genade om ons te schamen voor wat we als mensen gedaan hebben, om ons te schamen voor deze extreme afgoderij, om ons te schamen omdat we ons eigen vlees, dat U uit aarde gevormd hebt en met uw adem tot leven gewekt hebt, veracht en vernietigd hebben. Nooit meer, Heer, nooit meer!*²³²

---

231 *Toespraak tijdens de verwelkomingsceremonie, Tel Aviv (25 mei 2014): ORf (29 mei 2014), p. 10.*

232 *Toespraak in het Yad Vashem Memoriaal, Jeruzalem (26 mei 2014): ORf (29 mei 2014), p. 15.*

248. We mogen ook de atoombomaanvallen op Hiroshima en Nagasaki niet vergeten. Nogmaals: *Ik gedenk hier alle slachtoffers en ik buig voor de kracht en waardigheid van diegenen die, na die eerste momenten overleefd te hebben, in hun lichaam jarenlang het meest gruwelijke lijden en, in hun geest de kiemen van de dood, die hun levenskrachten uitputten, zijn blijven dragen. [...] We mogen niet toestaan dat de huidige en toekomstige generaties de herinnering aan wat er gebeurd is, verliezen. Die herinnering is een garantie en een stimulans om een meer rechtvaardige en broederlijke toekomst op te bouwen.*²³³ Net zo min mogen we de vervolgingen, slavenhandel en etnische bloedbaden vergeten die in verschillende landen voortduren, evenals zovele andere historische gebeurtenissen die ons als mens beschaamd maken. We moeten ze altijd herdenken, telkens opnieuw. We mogen nooit eraan wennen, we mogen ons niet in slaap laten wiegen.

249. Vandaag worden we gemakkelijk verleid om de bladzijde om te slaan, om te zeggen dat al die dingen zo lang geleden gebeurd zijn en dat we naar de toekomst moeten kijken. In godsnaam, nee! We kunnen nooit verder gaan zonder ons het verleden te herinneren; zonder een allesomvattende en lichtgevende herinnering evolueren wij niet. We moeten *de vlam van het collectieve geweten brandend houden en de gruwelen die gebeurd zijn, vertellen aan de toekomstige generaties. Op deze manier wordt de herinnering aan de slachtoffers gewekt en bewaard zodat het geweten van de menselijke familie het meer en meer haalt op elk verlangen om te domineren en te vernietigen.*²³⁴ Dit is wat de slachtoffers zelf – individuen, maatschappelijke groepen of landen – nodig hebben om niet te bezwijken voor de logica die leidt tot het rechtvaardigen van represailles en geweld, uit naam van het verschrikkelijk geleden onrecht. Daarom vind ik het belangrijk om niet alleen

---

233 *Toespraak bij het Gedenkteken voor de vrede, Hiroshima - Japan (24 november 2019): ORf (3 december 2019), p. 8.15.*

234 *Boodschap voor de 53ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2020 (8 december 2019), nr. 2: ORf (17-24 december 2019), p. 10.*

de wreedheden te herdenken, maar ook al diegenen die te midden van zoveel onmenselijkheid en corruptie, hun waardigheid behouden hebben en met grote of kleine gebaren gekozen hebben voor solidariteit, vergeving en broederlijkheid. Het is ook heel gezond om het goede te onthouden.

Vergeven, maar niet vergeten

250. Vergeven betekent niet vergeten. Of beter uitgedrukt: ook al gaat het over feiten die op geen enkele manier ontkend, gerelativeerd of verdoezeld mogen worden, toch kunnen we vergeven. Ook al is het iets dat nooit getolereerd, gerechtvaardigd of verontschuldigd mag worden, toch kunnen we vergeven. Ook al is het iets dat we absoluut niet mogen vergeten, toch kunnen we vergeven. Vrije en oprechte vergeving is iets nobels, een weerspiegeling van Gods oneindige vermogen om te vergeven. Als vergeving belangeloos is, dan kunnen we zelfs diegene vergeven die niet tot inkeer wil komen of niet in staat is vergeving te vragen.

251. Mensen die echt vergeven, vergeten niet. In plaats daarvan kiezen ze ervoor niet te zwichten voor dezelfde vernietigende kracht die hem zoveel leed berokkend heeft. Ze doorbreken de vicieuze cirkel en ze beteugelen het verder oprukken van vernietigende krachten. Ze kiezen ervoor om de geest van wraak, die vroeg of laat zal terugkeren om zijn tol te eisen, niet in de samenleving te verspreiden. Wraak geeft nooit echt voldoening aan de slachtoffers. Sommige misdaden zijn zo verschrikkelijk en wreed dat de bestraffing van de daders niet kan dienen om de aangerichte schade te herstellen. Zelfs het doden van de misdadiger zou niet voldoende zijn; net zo min zou enige vorm van marteling in verhouding kunnen staan tot wat het slachtoffer heeft moeten doorstaan. Wraak lost niets op.

252. Dit betekent niet straffeloosheid. Gerechtigheid wordt alleen gezocht uit liefde voor de gerechtigheid zelf, uit respect voor de slachtoffers, om nieuwe misdaden te voorkomen en het algemeen welzijn te beschermen, maar zeker niet om zijn eigen woede te ventileren. Vergeven stelt ons juist in staat om gerechtigheid na te streven zonder in de vicieuze cirkel van wraak nemen of het onrecht vergeten, terecht te komen.

253. Wanneer zich aan beide zijden onrecht heeft voorgedaan, is het belangrijk na te gaan of de feiten even erg of enigszins vergelijkbaar zijn. Het geweld dat door de staat gepleegd wordt, door gebruik te maken van haar structuren en macht, staat niet op hetzelfde niveau als het geweld dat door bepaalde groepen gepleegd wordt. In elk geval kan men niet vragen dat alleen het geleden onrecht van slechts één partij herdacht wordt. De bisschoppen van Kroatië verklaarden: *We zijn aan elk onschuldig slachtoffer evenveel respect verschuldigd. Er kunnen hier geen etnische, confessionele, nationale of politieke verschillen zijn.*²³⁵

254. Ik vraag God om ons hart voor te bereiden op de ontmoeting met onze broeders en zusters, zodat we onze verschillen van mening, taal, cultuur en godsdienst kunnen overwinnen. Laten we Hem vragen om ons hele wezen te zalven met de balsem van de barmhartigheid die wonden geneest die veroorzaakt zijn door fouten, misverstanden en geschillen. Laten we Hem om genade vragen om ons nederig en zachtmoedig uit te zenden langs de veeleisende maar vruchtbare wegen van het zoeken naar vrede.²³⁶

---

235 Bisschoppenconferentie van Kroatië, *Letter on the Fiftieth Anniversary of the End of the Second World War* (1 mei 1995).

236 *Homilie tijdens de eucharistieviering*, Amman - Jordanië (24 mei 2014): ORf (29 mei 2014), p. 5.

OORLOG EN DOODSTRAF

255. Er zijn twee extreme situaties die in erg dramatische omstandigheden als oplossingen kunnen worden gezien, zonder te beseffen dat het valse antwoorden zijn, die de problemen die ze moeten oplossen helemaal niet oplossen en uiteindelijk niet meer doen dan nieuwe elementen van vernietiging invoegen in het weefsel van de nationale en mondiale samenleving. Het zijn oorlog en de doodstraf.

Het onrecht van oorlog

256. *Bedrog woont in het hart van hen die kwaad beramen, maar zij die heilzame raad geven kennen blijdschap* (Spr 12,20). Toch nemen mensen soms hun toevlucht tot oorlog, vaak veroorzaakt door verstoorde relaties, heerszucht, machtsmisbruik, angst voor de ander en verschillen die als een obstakel gezien worden.²³⁷ Oorlog is geen spook uit het verleden, maar een voortdurende dreiging. Onze wereld vindt almaar meer obstakels op de langzame weg naar vrede, die ze was ingeslagen en die al vruchten begon af te werpen.

257. Nu de omstandigheden die het uitbreken van oorlogen in de hand werken opnieuw toenemen, kan ik alleen maar herhalen dat *oorlog de ontkenning is van alle rechten en een dramatische aanval op het milieu. Als we een echte integrale menselijke ontwikkeling voor iedereen willen, moeten we onvermoeibaar werken aan het vermijden van oorlog tussen landen en volkeren. Daartoe is het noodzakelijk om de onbetwiste rechtsstaat te verzekeren en onvermoeibaar een beroep te doen op onderhandeling, bemiddeling en arbitrage, zoals voorgesteld door het Handvest van de Verenigde Naties, dat echt een fundamentele rechtsnorm is.*²³⁸

---

237 *Boodschap voor de 53ste Werelddag voor de Vrede 1 januari 2020* (8 december 2019), nr. 1: ORf (17-24 december 2019), p. 10.

238 *Toespraak tot de Organisatie van de Verenigde Naties*, New York (25 september 2015): ORf (1 oktober 2015), p. 17.

Ik zou willen benadrukken dat 75 jaar Verenigde Naties en de ervaring van de eerste twintig jaar van dit millennium laten zien dat de volledige toepassing van de internationale normen echt effectief is en dat het niet naleven ervan rampzalig is. Het *Handvest van de Verenigde Naties* is, wanneer het op een transparante en oprechte manier gerespecteerd en toegepast wordt, een verplicht referentiepunt voor gerechtigheid en een instrument voor vrede. Hier kan geen ruimte zijn om valse bedoelingen te verhullen of om de partijdige belangen van een land of groep boven het algemeen welzijn te stellen. Als regels simpelweg worden beschouwd als een middel dat alleen wordt gebruikt wanneer dat gunstig uitvalt, en dat genegeerd kan worden wanneer dat niet het geval is, komen oncontroleerbare krachten vrij die ernstige schade toebrengen aan samenlevingen, aan de armen en kwetsbaren, aan broederlijke relaties, aan het milieu en aan het culturele erfgoed, wat onherstelbare verliezen voor de wereldwijde gemeenschap met zich meebrengt.

258. Vanuit allerlei zogenaamde humanitaire, defensieve of preventieve voorwendselen en zelfs door het manipuleren van informatie, kiest men gemakkelijk voor oorlog. In feite zijn in de afgelopen decennia alle oorlogen naar verluidt 'gerechtvaardigd'. *De Catechismus van de katholieke Kerk* spreekt over de mogelijkheid van wettige zelfverdediging door de militaire macht, wat inhoudt dat *strengere voorwaarden van morele toelaatbaarheid* moeten zijn vervuld.²³⁹ Toch is het gemakkelijk om in een te ruime interpretatie van dat potentiële recht te vervallen. Op die manier zouden sommigen ook ten onrechte zelfs 'preventieve' aanvallen of oorlogshandelingen rechtvaardigen, die nauwelijks kunnen voorkomen dat *het aangerichte kwaad en wanorde groter zijn dan het kwaad dat moet worden geëlimineerd*.²⁴⁰ Het probleem is dat sinds de ontwikkeling van nucleaire, chemische en biologische wapens en niet te vergeten de enorme, groeiende mogelijkheden die nieuwe technologieën bieden, oorlog een oncontroleerbare destructieve kracht

---

239 Catechismus van de katholieke Kerk, n. 2309.

240 *Ibid.*

verworven heeft, die vele onschuldige burgerslachtoffers maakt. Het lijdt geen twijfel dat *de mensheid nooit eerder zoveel macht over zichzelf had en niets garandeert dat ze die goed zal gebruiken.*²⁴¹ We kunnen oorlog niet langer als een oplossing zien, omdat de eraan verbonden risico's waarschijnlijk altijd groter zullen zijn dan de veronderstelde voordelen. Met het oog hierop is het vandaag erg moeilijk om een beroep te doen op de rationele criteria die in vroegere eeuwen zijn uitgewerkt om te spreken van de mogelijkheid van een 'rechtvaardige oorlog.' Nooit meer oorlog!²⁴²

259. Hieraan moet worden toegevoegd dat met de toenemende globalisering, wat zou kunnen lijken als een onmiddellijke of praktische oplossing voor een deel van de wereld, een reeks gewelddadige en vaak latente effecten in gang kan worden gezet, die uiteindelijk de hele planeet schade toebrengen en de weg vrijmaken voor nieuwe en ergere oorlogen in de toekomst. In de wereld van vandaag zijn er niet langer alleen maar geïsoleerde uitbraken van oorlogsgeweld in een of ander land; in plaats daarvan wordt een soort wereldoorlog 'in stukjes' uitgevocht, aangezien het lot van de landen op het wereldtoneel zo nauw met elkaar verbonden is.

260. In de woorden van de Heilige Johannes XXIII: *Het heeft geen zin te beweren dat oorlog het juiste middel is om de schending van het recht te herstellen.*²⁴³ In dit verband heeft hij te midden van grote internationale spanningen het groeiende verlangen naar vrede in de periode van de Koude Oorlog tot uitdrukking gebracht. Hij versterkte de overtuiging dat de redenen voor vrede sterker zijn dan elke afweging van particuliere belangen en elk vertrouwen in het gebruik van wa-

---

241 Encycliek *Geprezen zijt gij!* - *Laudato sí*, nr. 104.

242 Zelfs de Heilige Augustinus die het concept van de 'rechtvaardige oorlog' uitwerkte, dat wij in onze tijd niet meer ondersteunen, zei dat: *de oorlog beëindigen door het woord, en vrede nastreven en verkrijgen door vrede en niet door oorlog, een grotere glorie is dan mensen te doden met het zwaard* (Epistula 229,2 : PL 33, col. 1020).

243 Encycliek *Pacem in terris* (11 april 1963), nr. 127: AAS 55 (1963), p. 291.

pens. De kansen die het einde van de Koude Oorlog bood, werden echter onvoldoende benut omdat het ontbrak aan een toekomstvisie en een gedeeld bewustzijn van onze gemeenschappelijke bestemming. In plaats daarvan bleek het gemakkelijker om particuliere belangen na te streven zonder zich te bekommeren om het universele algemeen welzijn. Zo werd de deur opnieuw geopend voor de vreselijke gruwel van de oorlog.

261. Elke oorlog maakt dat de wereld erger eraan toe is dan voorheen. Oorlog is altijd een mislukking van de politiek en van de mensheid, een schandelijke capitulatie, een hartverscheurende nederlaag ten opzichte van de machten van het kwaad. Laten we het niet bij theoretische discussies laten, maar de wonden van de slachtoffers aanraken, ons inleven in het leed van de getroffenen. Laten we nog eens kijken naar die vele burgers die afgeslacht zijn en als 'randschade' beschouwd worden. Laten we het de slachtoffers zelf vragen. Laten we denken aan de vluchtelingen en ontheemden, aan wie lijden onder de gevolgen van nucleaire straling of chemische aanvallen, aan de moeders die hun kinderen verloren, aan de kinderen die verminkt zijn of van hun jeugd beroofd zijn. Laten we luisteren naar de waarheid die deze slachtoffers van geweld vertellen, laten we met hun ogen naar de werkelijkheid kijken en met een open hart naar hun verhalen luisteren. Zo zullen we de onpeilbare diepte van het kwaad in het hart van de oorlog kunnen herkennen en het zal ons niet meer storen dat ze ons omwille van onze keuze voor de vrede als naïevelingen bestempelen.

262. Wetten zullen ook niet volstaan als we denken dat de oplossing voor de huidige problemen ligt in het afschrikken van anderen en het dreigen met het gebruik van nucleaire, chemische of biologische wapens. *Want als we kijken naar de belangrijkste bedreigingen voor de vrede en de veiligheid in al hun dimensies, in deze multipolaire wereld van de 21ste eeuw - terrorisme, asymmetrische conflicten, cyberveiligheid, milieuproblemen, armoede - dan is er geen twijfel mogelijk dat nucleaire*

afschrikking ontoereikend is om deze uitdagingen daadwerkelijk aan te pakken. Die bezorgdheid wordt nog groter als we kijken naar de catastrofale humanitaire en ecologische gevolgen van het gebruik van kernwapens, met verwoestende, ongedifferentieerde en oncontroleerbare gevolgen in tijd en ruimte. [...] We moeten ons ook afvragen hoe duurzaam een stabiliteit op basis van angst kan zijn, want ze vergroot de angst en ondermijnt de vertrouwensrelatie tussen volkeren. Internationale vrede en stabiliteit kunnen niet gefundeerd worden op een vals gevoel van veiligheid, op de dreiging van wederzijdse of totale vernietiging of op het eenvoudigweg handhaven van een machtsevenwicht. [...] In deze context wordt het uiteindelijke doel van de totale eliminatie van kernwapens zowel een uitdaging als een morele en humanitaire verplichting. [...] De toenemende onderlinge afhankelijkheid en globalisering betekenen dat elk antwoord dat we geven op de dreiging van kernwapens collectief en gecoördineerd moet zijn, steunend op wederzijds vertrouwen. Dit vertrouwen kan alleen opgebouwd worden door een dialoog die werkelijk gericht is op het algemeen welzijn en niet op de bescherming van verdoken of particuliere belangen.²⁴⁴ Laten we met het geld voor wapens en andere militaire uitgaven een Wereldfonds oprichten,²⁴⁵ om voor eens en altijd de honger uit te roeien en de ontwikkeling van de armste landen te bevorderen, zodat hun inwoners hun toevlucht niet moeten nemen tot gewelddadige of bedrieglijke oplossingen of hun land niet moeten verlaten op zoek naar een waardiger leven.

---

244 Boodschap aan de conferentie van de Verenigde Naties om te onderhandelen over een juridisch bindend instrument om kernwapens te verbieden, met als doel de volledige uitbanning ervan (23 maart 2017): ORf (6 april 2017), p. 5.

245 Cf. Heilige Paulus VI, encycliek *Populorum progressio* (26 maart 1967), nr. 51: AAS 59 (1967), p. 282.

De doodstraf

263. Er is nog een andere manier om de ander uit te schakelen, een die niet gericht is op landen, maar op individuen. Het is de doodstraf. De Heilige Joannes Paulus II heeft duidelijk en met kracht verklaard dat de doodstraf vanuit moreel oogpunt ontoereikend is en vanuit strafrechtelijk oogpunt niet nodig is.²⁴⁶ We kunnen niet op dit standpunt terugkomen. Vandaag stellen we duidelijk dat *de doodstraf ontoelaatbaar is*²⁴⁷ en de Kerk is vastbesloten op te roepen tot de wereldwijde afschaffing ervan.²⁴⁸

264. Hoewel het Nieuwe Testament individuen oproept het recht niet in eigen hand te nemen (cf. Rom 12,17.19), erkent het ook de noodzaak dat de autoriteiten de boosdoeners moeten straffen (cf. Rom 13,4; 1 Pe 2,14). Inderdaad, *het burgerlijke leven, gestructureerd rond georganiseerde gemeenschappen, heeft regels voor het samenleven nodig, waarvan de opzettelijke overtreding ervan een passend antwoord vereist.*²⁴⁹ Dit houdt in dat de legitieme overheid *het recht en de plicht moet uitoefenen om straffen op te leggen die in verhouding staan tot de ernst van de begane misdrijven.*²⁵⁰ en dat *de noodzakelijke onafhankelijkheid van de rechterlijke macht*²⁵¹ gewaarborgd moet worden.

---

246 Cf. Heilige Joannes Paulus II, encycliek *Evangelium vitae* (25 maart 1995), nr. 56: AAS 87 (1995), p. 463-464.

247 *Toespraak naar aanleiding van de 25ste verjaardag van de Catechismus van de Katholieke Kerk* (11 oktober 2017): AAS 109 (2017), p. 1196.

248 Cf. Congregatie voor de Geloofsleer, *Brief aan de bisschoppen in verband met de nieuwe formulering van nr. 2267 van de Catechismus van de Katholieke Kerk over de doodstraf* (1 augustus 2018): ORf (9 augustus 2018), p. 6-7.

249 *Toespraak tot afgevaardigden van de Internationale Strafrechtvereniging* (23 oktober 2014): ORf (30 oktober 2014), p. 8.

250 Cf. Pauselijke Raad Rechtvaardigheid en Vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, nr. 402.

251 Heilige Joannes Paulus II, *Toespraak tot de Italiaanse Nationale Vereniging van Magistraten* (31 maart 2000), nr. 4: AAS 92 (2000), p. 633.

265. Vanaf de eerste eeuwen van de Kerk hebben sommigen zich duidelijk tegen de doodstraf uitgesproken. Lactantius bijvoorbeeld was van mening dat *er geen enkel uitzondering mag gemaakt worden: een mens doden zal altijd een misdaad zijn.*²⁵² Paus Nicolaas I drong erop aan: *Streef ernaar om niet alleen de onschuldigen, maar ook alle schuldigen van de doodstraf te bevrijden.*²⁵³ Ter gelegenheid van een proces tegen de moordenaars van twee priesters, vroeg Sint-Augustinus de rechter om hen niet om het leven te brengen met dit argument: *Wij hebben geen bezwaar ertegen dat misdadigers de vrijheid tot het plegen van misdaden ontnomen wordt, maar wij achten het voldoende dat zij levend en zonder dat hun lichaam verminkt wordt, door de dwangmiddelen van de wet van hun vreselijke onrust naar een gezonde rust gebracht worden of van hun boosaardige werken tot een of ander nuttig werk geleid worden. Ook dit is een veroordeling. Maar wie begrijpt niet dat het eerder een weldaad dan een straf moet genoemd worden, wanneer het wrede geweld ingeperkt wordt en het geneesmiddel van berouw niet weggenomen wordt? [...] Wees toornig op de zonde zonder de menslievendheid te vergeten. Mogen de wreedheden van de zondaars voor u geen gelegenheid zijn om uw wraakzucht te voeden, maar eerder een uitnodiging om de wonden van de zondaars te genezen.*²⁵⁴

266. Angst en wrok leiden gemakkelijk tot een wraakzuchtige, zelfs wrede opvatting over straf, in plaats van straf als een onderdeel van een proces van genezing en re-integratie in de samenleving te zien. Tegenwoordig zetten sommige sectoren van de politiek en media, zowel in de openbare- als in de privésector, aan tot geweld en wraak. Dit keert zich niet alleen tegen de overtreders van een wet, maar ook tegen diegenen die ervan verdacht worden een wet overtreden te hebben, ongeacht of die verdachtmaking al of niet gegrond is. [...] Er bestaat soms de neiging om opzettelijk vijanden te creëren: stereotypes die alle kenmerken vertegen-

---

252 *Divinae Institutiones* 6, 20, 17: PL 6, p. 708.

253 Nicolas I, *Epistula* 97 (*responsa ad consulta bulgarorum*) 25: PL 119, col. 991.

254 *Epistula ad Marcellinum* 133, 1 en 2: PL 33, col. 509.

woordigen die de samenleving als bedreigend ervaart of interpreteert. De mechanismen achter die beeldvorming zijn dezelfde die in hun tijd de verspreiding van racistische ideeën mogelijk maakten.²⁵⁵ Dit heeft in sommige landen de groeiende praktijk om een toevlucht te nemen tot voorlopige hechtenis, opsluiting zonder proces en vooral tot de doodstraf, nog gevaarlijker gemaakt.

267. Ik wil benadrukken dat *het ondenkbaar is dat staten vandaag de dag geen andere middelen hebben dan de doodstraf om het leven van andere mensen te verdedigen tegen een onrechtvaardige aanval*. Bijzonder erg zijn de zogenaamde buitengerechtelijke en onwettige executies. Dit zijn moorden die opzettelijk door bepaalde staten en hun vertegenwoordigers gepleegd worden, vaak onder het mom van confrontaties met criminelen of voorgesteld als de onbedoelde gevolgen van het redelijke, noodzakelijke en evenredige gebruik van geweld om de wet te handhaven.²⁵⁶

268. *Er zijn tal van bekende argumenten tegen de doodstraf. De Kerk heeft terecht de aandacht gevestigd op een aantal daarvan, zoals de mogelijkheid van een gerechtelijke dwaling; en het gebruik dat totalitaire en dictatoriale regimes ervan maken om de politieke oppositie te onderdrukken of religieuze en culturele minderheden te vervolgen, allemaal slachtoffers die door de wetgeving van die regimes als 'misdadigers' beschouwd worden. Alle christenen en mensen van goede wil worden daarom opgeroepen [...] om niet alleen te strijden voor de afschaffing van de doodstraf, of die nu legaal of illegaal is, en in welke vorm dan ook, maar ook voor de verbetering van de omstandigheden in de gevangenissen, uit respect voor de menselijke waardigheid van personen die van hun vrijheid beroofd zijn. [...] En ik zou dit willen koppelen aan levenslange gevangenisstraf. [...] Een levenslange gevangenisstraf is een verborgen doodstraf.*²⁵⁷

---

255 Toespraak tot afgevaardigden van de Internationale Strafrechtvereniging (23 oktober 2014): ORf (30 oktober 2014), p. 8.

256 *Ibid.*, p. 8.

257 *Ibid.*

269. Laten we niet vergeten dat de moordenaar *zijn persoonlijke waardigheid bewaart; God zelf stelt er zich borg voor.*²⁵⁸ De strenge afwijzing van de doodstraf laat zien in hoeverre het mogelijk is de onvervreembare waardigheid van ieder mens te erkennen en te aanvaarden dat hij of zij een plaats in dit universum heeft. Want als ik deze niet betwist voor de ergste misdadigers, zal ik ze aan niemand ontzeggen. Ik zal iedereen de kans geven om deze planeet met mij te delen, ondanks wat ons van elkaar kan scheiden.

270. Ik vraag christenen die aarzelen op dit punt en die in de verleiding komen om toe te geven aan geweld, in welke vorm dan ook, om deze woorden uit het boek Jesaja in gedachten te houden: *Dan smeden ze hun zwaarden om tot ploegscharen (2,4)*. Voor ons wordt deze profetie geïncarneerd in Jezus Christus, die tegen de leerling die naar geweld greep, vastberaden zei: *Allen die naar het zwaard grijpen, zullen door het zwaard omkomen (Mt 26,52)*. Het was een echo van de oude waarschuwing: *Ik zal het leven van de mens terugeisen. Het bloed van degene die het bloed van een mens vergiet, zal door mensen worden vergoten (Gn 9,5-6)*. Die reactie van Jezus, uit het diepste van zijn hart, overbrugt de eeuwen en weerklinkt nog altijd als een permanente waarschuwing.

---

258 Heilige Joannes Paulus II, encycliek *Evangelium vitae* (25 maart 1995), nr. 9: AAS 87 (1995), p. 411.

HOOFDSTUK 8

GODSDIENSTEN IN DIENST VAN BROEDERLIJKHEID IN DE WERELD

271. De verschillende godsdiensten bieden een waardevolle bijdrage aan de uitbouw van broederlijkheid en het verdedigen van gerechtigheid in de samenleving door hun waardering voor ieder mens, die geschapen en geroepen is om kind van God te zijn. Dialoog tussen mensen van verschillende godsdiensten gebeurt niet alleen op basis van diplomatie, hartelijkheid of verdraagzaamheid. Om het met de woorden van de bisschoppen van India te formuleren: *Het doel van dialoog is om vriendschap, vrede en harmonie tot stand te brengen en om morele en spirituele ervaringen in een geest van waarheid en liefde te delen.*²⁵⁹

HET ULTIEME FUNDAMENT

272. Als gelovigen zijn we ervan overtuigd dat er zonder openheid op de Vader van alle mensen geen solide en stabiele redenen zijn om een beroep te doen op broederlijkheid. We zijn zeker dat *alleen vanuit het besef dat we geen wezen maar kinderen zijn, we in vrede met elkaar kunnen leven.*²⁶⁰ *Want de rede is op zichzelf in staat de gelijkheid onder de mensen te vatten en een burgermaatschappij te vestigen, maar de rede kan geen broederlijkheid tot stand brengen.*²⁶¹

---

259 Katholieke bisschoppenconferentie van India, *Response of the Church in India to the present day challenges* (9 maart 2016).

260 *Homilie tijdens de eucharistieviering*, Domus Sanctae Marthae (17 mei 2020).

261 Benedictus XVI, encycliek *Caritas in veritate* (29 juni 2009), nr. 19.

273. In dat verband wil ik een memorabele tekst citeren: *Als er geen transcendente waarheid bestaat, waaraan in gehoorzaamheid de mens volledig zijn identiteit verwerft, dan bestaat er geen enkel zeker beginsel dat rechtvaardige betrekkingen tussen de mensen garandeert. Het belang van hun klasse, groep of natie stelt hen onvermijdelijk tegenover elkaar. Als men de transcendente waarheid niet erkent, dan overwint de kracht van de macht en probeert ieder de middelen waarover hij beschikt volledig te gebruiken om zijn eigen belang of zijn eigen mening op te leggen zonder rekening te houden met de rechten van de ander. [...] De wortel van het moderne totalitarisme moet dus gezocht worden in de ontkenning van de transcendente waardigheid van de mens, die zichtbaar beeld is van de onzichtbare God en juist hierom, vanwege zijn natuur zelf, subject van rechten is die niemand mag schenden, noch het individu noch de groep noch de klasse noch de natie of de staat. Ook de meerderheid van een sociaal lichaam mag dit niet doen en zij mag zich niet tegenover de minderheid stellen en deze marginaliseren, onderdrukken, uitbuiten of proberen te vernietigen.*²⁶²

274. Uit onze geloofservaring en uit de wijsheid die we in de loop der eeuwen vergaard hebben, maar ook door wat we uit onze zwakheden en mislukkingen geleerd hebben, weten wij, als gelovigen van verschillende godsdiensten, dat ons getuigen van God onze samenleving ten goede komt. God oprecht zoeken en hem niet gebruiken voor onze ideologische of praktische belangen, helpt ons om elkaar te zien als tochtgenoten en echte broeders en zusters. Wij zijn ervan overtuigd dat *wanneer men in naam van een ideologie God uit de samenleving wil bannen, de samenleving uiteindelijk afgodsbeelden zal aanbidden, en heel snel verliezen mannen en vrouwen dan de weg, wordt hun waardigheid met voeten getreden en worden hun rechten geschonden.*

---

262 Heilige Joannes Paulus II, encycliek *Centesimus annus* (1 mei 1991), nr. 44: AAS 83 (1991), p. 849.

*U weet heel goed hoeveel leed wordt veroorzaakt door het ontzeggen van gewetens- en godsdienstvrijheid, en hoe die wonde een mensheid achterlaat die verarmd is, omdat ze geen hoop en idealen meer heeft om haar te leiden.*²⁶³

275. Het moet worden erkend dat een van de belangrijkste oorzaken van de crisis van de moderne wereld gelegen is in een verdoofd menselijk geweten en een afstand nemen van religieuze waarden, maar ook in het allesoverheersende individualisme en in materialistische filosofieën die de menselijke persoon vergoddelijken en wereldse en materiële waarden vooropstellen in plaats van de hoogste transcendente principes.²⁶⁴ Het is onaanvaardbaar dat in het publieke debat, alleen machthebbers en wetenschappers recht van spreken hebben. Er moet ook ruimte zijn voor reflectie vanuit een religieuze achtergrond die eeuwenlange ervaring en wijsheid samenbrengt. *Want de klassieke religieuze teksten kunnen betekenis hebben in ieder tijdperk; ze bezitten een blijvende motiverende kracht om telkens nieuwe horizonten te openen, het denken te stimuleren en geest en hart te verruimen.* Toch worden ze vaak met minachting bekeken als gevolg van *de bekrompenheid van een bepaald soort rationalisme.*²⁶⁵

276. Daarom beperkt de Kerk, zelfs als ze de autonomie van de politiek respecteert, haar zending niet tot de privésfeer. Integendeel, *ze kan en mag [...] niet afzijdig blijven* bij de opbouw van een betere wereld noch ophouden *de geestelijke krachten op te wekken*²⁶⁶, die heel het maatschappelijk leven kunnen verrijken. Het klopt dat religieuze bedienaars zich niet met partijpolitiek mogen bezighouden, dit komt de leken toe, maar ze kunnen evenmin afstand doen van de politieke

---

263 *Toespraak tot de verantwoordelijken van de verschillende godsdiensten en andere christelijke denominaties*, Tirana - Albanië (21 september 2014): ORf (25 september 2014), p. 5.

264 *Menselijke broederlijkheid – Voor vrede en samenleven*, p. 11.

265 Apostolische exhortatie *De vreugde van het Evangelie - Evangelii gaudium*, nr. 256.

266 Benedictus XVI, encycliek *Deus caritas est*, nr. 28.

dimensie van het leven zelf²⁶⁷ die een voortdurende aandacht voor het algemeen welzijn en de zorg voor integrale menselijke ontwikkeling inhoudt. De Kerk heeft een publieke rol, die zich niet beperkt tot haar inzet voor zorg en onderwijs, omdat ze de vooruitgang van de mens en de wereldwijde broederlijkheid bevordert²⁶⁸ Ze is niet van plan om aanspraak te maken op wereldlijke macht, maar om zich aan te bieden als een familie onder families - dit is de Kerk - die openstaat om in de wereld te getuigen van geloof, hoop en liefde voor de Heer en voor hen die zijn voorkeursliefde genieten. Een huis met open deuren. De Kerk is een huis met open deuren, want zij is een moeder.²⁶⁹ En net als Maria, de moeder van Jezus willen wij een Kerk zijn die dient, die naar buiten komt, die haar kerken en sacristieën verlaat om het leven te ondersteunen, om de hoop in stand te houden, om een teken van eenheid te zijn [...] om bruggen te bouwen, muren af te breken en verzoening te zaaien.²⁷⁰

---

267 Cf. Aristoteles, *Politiek*, 1253a 1-3: *De mens is een politiek dier*.

268 Benedictus XVI, encycliek *Caritas in veritate*, nr. 11.

269 *Toespraak tot de katholieke gemeenschap*, Rakovski - Bulgarije (6 mei 2019): ORf (14 mei 2019), p. 5.

270 *Homilie tijdens de eucharistieviering*, Santiago de Cuba (22 september 2015): ORf (24 september 2015), p. 13.

Christelijke identiteit

277. De Kerk waardeert de manier waarop God aan het werkt is in andere godsdiensten en *verwerpt niets van datgene wat in deze godsdiensten waar en heilig is. Ze heeft veel respect voor hun manier van leven en werken, hun voorschriften en doctrines die [...] vaak een straal weerspiegelen van de waarheid die alle mannen en vrouwen verlicht.*²⁷¹ Toch zijn wij christenen ons terdege ervan bewust dat *als de muziek van het Evangelie niet meer weerklinkt in ons diepste wezen, wij de vreugde die uit mededogen voortkomt, de tederheid die uit vertrouwen geboren wordt en de vergevingsgezindheid die zijn oorsprong vindt in het bewustzijn dat ook wij vergeven en gezonden zijn, zullen verliezen. Als de muziek van het Evangelie niet langer weerklinkt in onze huizen, op onze pleinen, in onze werkplekken, in ons politieke en financiële leven, dan hebben we de melodie die ons oproept te vechten voor de waardigheid van elke mens uitgezet.*²⁷² Anderen drinken uit andere bronnen. Voor ons ligt de bron van menselijke waardigheid en broederlijkheid in het Evangelie van Jezus Christus. Daaruit ontspringt *voor het christelijke denken en voor het handelen van de Kerk de voorrang die gegeven wordt aan de relatie, aan de ontmoeting met het heilige mysterie van de ander en aan de universele verbondenheid met de hele menselijke familie, als de roeping van iedereen.*²⁷³

278. De Kerk is geroepen om in alle uithoeken van de wereld gestalte te krijgen. Zij is door de eeuwen heen aanwezig op praktisch elke plaats – dit is wat ‘katholiek’ nu eenmaal betekent. Zo kan ze, vanuit haar eigen ervaring van genade en zonde, de schoonheid van de uitnodiging tot universele liefde begrijpen. Want *alles wat menselijk is, is*

---

271 Oecumenisch concilie Vaticanum II, verklaring *Nostra aetate* over de houding van de Kerk ten opzichte van niet-christelijke godsdiensten, nr. 2.

272 *Toespraak tijdens de oecumenische ontmoeting*, Riga - Letland (24 september 2018): ORf (4 oktober), p. 7.

273 *Lectio divina aan de Pauselijke Lateraanse Universiteit* (26 maart 2019): ORf (16 april 2019), p. 6.

onze zorg. [...] Overal waar mensen samenkomen om rechten en plichten van de mens op te stellen, zijn we vereerd als ze ons in hun midden toelaten.²⁷⁴ Voor veel christenen heeft die weg van broederlijkheid ook een Moeder, genaamd Maria. Zij ontving dit universele moederschap aan de voet van het kruis (cf. Joh 19,26) en haar liefdevolle zorg gaat niet alleen uit naar Jezus, maar ook naar *haar overige kinderen* (Ap 12,17). Gesterkt door de kracht van de Verrezene, wil ze een nieuwe wereld baren waar we allemaal broeders zijn, waar er plaats is voor al wie uit onze samenlevingen wordt gesloten, waar gerechtigheid en vrede zullen schitteren.

279. Als christenen vragen wij om vrijheid in landen waar we in de minderheid zijn, net zoals wij de vrijheid van niet-christenen bevorderen op plaatsen waar zij in de minderheid zijn. Er is een fundamenteel mensenrecht dat we op de weg naar broederlijkheid en vrede niet mogen vergeten: de godsdienstvrijheid voor gelovigen van alle godsdiensten. Die vrijheid bevestigt dat we *een goede verstandhouding tussen verschillende culturen en godsdiensten kunnen bereiken. Ze getuigt van het feit dat we zoveel belangrijke dingen delen dat het mogelijk is een manier van sereen, ordelijk en vreedzaam samenleven te vinden, in het verwelkomen van verschillen en in de vreugde om broeders en zusters te zijn omdat we kinderen van de ene God zijn.*²⁷⁵

280. Tegelijkertijd vragen we God om de eenheid binnen de Kerk te versterken, een eenheid die zich verrijkt met de verschillen die door de werking van de Heilige Geest op elkaar afgestemd worden. *Want allen zijn we door de kracht van een en dezelfde Geest tot één lichaam gedoopt* (1 Kor 12,13), waaraan ieder zijn specifieke inbreng levert. Zoals Sint-Augustinus zei: *Het oor ziet door het oog, en het oog hoort door*

---

274 Heilige Paulus VI, encycliek *Ecclesiam suam* (6 augustus 1964), nr. 101: AAS 56 (1964), p. 650.

275 *Toespraak tot de autoriteiten*, Bethlehem - Palestina (25 mei 2014): ORf (29 mei 2014), p. 7.

het oor.²⁷⁶ Het is ook dringend noodzakelijk om te blijven getuigen van het toenaderingsproces tussen de verschillende christelijke denominaties. We mogen de wens van Jezus Christus niet vergeten: *Dat ze allen één mogen zijn* (Joh 17,21). Bij het horen van zijn oproep moeten we met droefheid erkennen dat het globaliseringsproces nog altijd de profetische en spirituele bijdrage van de eenheid onder alle christenen mist. Maar *zelfs als we nog onderweg zijn naar volledige gemeenschap, hebben we al de plicht om samen te getuigen van Gods liefde voor alle mensen door samen te werken in dienst van de menselijke familie.*²⁷⁷

GODSDIENST EN GEWELD

281. Er is een weg naar vrede tussen godsdiensten mogelijk. Het uitgangspunt moet de blik van God zijn. *Want God kijkt niet met zijn ogen, God kijkt met zijn hart. En Gods liefde is dezelfde voor ieder mens, ongeacht zijn godsdienst. Zelfs als hij een atheïst is, is het dezelfde liefde. Op de laatste dag, als er genoeg licht op aarde is om de dingen te zien zoals ze werkelijk zijn, zullen er veel verrassingen zijn!*²⁷⁸

282. Ook gelovigen hebben nood aan gelegenheden om met elkaar te discussiëren en samen te werken in dienst van het algemeen welzijn en de bevordering van de armsten. *Dat heeft niets te maken met het afzwakken of verbergen van de overtuigingen waar we achter staan, als we mensen ontmoeten die anders denken dan wijzelf. [...] Want hoe dieper, degelijker en rijker een identiteit is, hoe meer die identiteit anderen met haar specifieke bijdrage zal verrijken.*²⁷⁹ Als gelovigen worden we uitgedaagd om terug te keren naar onze bronnen, om ons te concentreren

---

276 *Enarrationes in Psalmos*, 130, nr. 6: PL 37, col. 1707.

277 *Gemeenschappelijke verklaring van paus Franciscus en oecumenische patriarch Bartholomeüs*, Jeruzalem (25 mei 2014), nr. 5: ORf (29 mei 2014), p. 11.

278 Uit de film *Papa Francesco – Een man van zijn woord. Hoop is een universele boodschap*, van Wim Wenders (2018).

279 Postsynodale exhortatie *Querida Amazonia – Geliefd Amazonië*, nr. 106.

op wat essentieel is: God aanbidden en de naaste liefhebben, opdat sommige aspecten van onze leer, uit hun verband gerukt, uiteindelijk niet leiden tot het voeden van vormen van minachting, haat, xenofobie en tot het negeren van de ander. De waarheid is dat geweld geen basis vindt in onze fundamentele religieuze overtuigingen, maar alleen in hun verdraaiing.

283. Oprechte en nederige aanbidding van God leidt niet tot discriminatie, haat en geweld, maar tot respect voor de heiligheid van het leven, tot respect voor de waardigheid en vrijheid van anderen en tot de liefdevolle inzet voor het welzijn van allen.²⁸⁰ Inderdaad, de mens zonder liefde kent God niet, want God is liefde (1 Joh 4,8). Daarom is terrorisme zo afschuwelijk, het bedreigt de veiligheid van mensen, of ze nu in het Oosten of Westen, het Noorden of Zuiden wonen en het zaait paniek, terreur en pessimisme. Maar dat is niet te wijten aan de godsdienst, zelfs als terroristen godsdienst op die manier proberen te misbruiken. Het is eerder een gevolg van een opeenstapeling van verkeerde interpretaties van religieuze teksten en van politiek beleid dat gelinkt is aan hongersnood, armoede, onrecht, onderdrukking en arrogantie. Daarom is het noodzakelijk om terroristische bewegingen niet langer te financieren, ze niet langer wapens en strategieën aan te reiken, en ook af te zien van pogingen om hun bestaan te rechtvaardigen of media-aandacht te geven. Want ze kunnen beschouwd worden als internationale misdaden die de veiligheid en de wereldvrede bedreigen. Dit terrorisme moet in al zijn vormen en uitingen veroordeeld worden.²⁸¹ Religieuze overtuigingen over de heilige betekenis van het menselijke leven stellen ons in staat de fundamentele waarden van onze gemeenschappelijke menselijke natuur te erkennen.

---

280 Homilie tijdens de eucharistie, Colombo – Sri Lanka (14 januari 2015): ORf (15 januari 2015), p. 4.

281 Menselijke broederlijkheid – Voor vrede en samenleven, p. 12.

*Waarden in de naam waarvan we kunnen en moeten samenwerken, bouwen en dialogeren, vergeven en groeien; zo kunnen verschillende stemmen zich verenigen in een subliem majestueus en harmonieus lied in plaats van tot een fanatiek hatelijk gejammer.*²⁸²

284. Fundamentalistisch geweld wordt soms uitgelokt in bepaalde groepen van een of andere godsdienst door de onbezonnenheid van hun leiders. *Toch is het vredesgebod diepgeworteld in de religieuze tradities die wij vertegenwoordigen [...] Religieuze leiders worden geroepen om echte 'gesprekspartners' te zijn, om samen de vrede te bewerken, niet als tussenpersonen, maar als authentieke bemiddelaars. Tussenpersonen hebben de neiging om alle betrokken partijen gunstig te stemmen om uiteindelijk zelf erbij te winnen. De bemiddelaar daarentegen is iemand die niets voor zichzelf houdt, maar zich onbaatzuchtig en met vurige harts-tocht geeft tot het einde, in het beseft dat zijn enige winst vrede is. Ieder van ons is geroepen om een vredestichter te zijn, die verenigt in plaats van verdeelt, die de haat uitroeit in plaats van die in stand te houden, die de weg van de dialoog gaat in plaats nieuwe muren te bouwen.*²⁸³

OPROEP

285. Op de broederlijke ontmoeting met grootimam Ahmad Al-Tayyeb, waaraan ik nog vol vreugde terugdenk, hebben we vastbera-den verklaard *dat godsdiensten nooit mogen aansporen tot oorlog, haat-gevoelens, vijandigheid of extremisme en ook niet mogen oproepen tot geweld of bloedvergieten. Deze tragedies zijn het gevolg van het afwijken van religieuze leerstellingen, politiek misbruik van godsdiensten of in-terpretaties door bepaalde religieuze groeperingen, die in de loop van de geschiedenis hun invloed op de religieuze gevoelens van mensen hebben*

---

282 *Toespraak tot de autoriteiten*, Sarajevo – Bosnië-Herzegovina (6 juni 2015): ORf(11 juni 2015), p. 4-5.

283 *Toespraak tijdens de Internationale vredesontmoeting georganiseerd door de Sint-Egi-diusgemeenschap* (30 september 2013): ORf (3 oktober 2013), p. 16.

misbruikt. [...] God, de Almachtige, hoeft door niemand verdedigd te worden en wil niet dat zijn naam gebruikt wordt om mensen te terroriseren.²⁸⁴ Daarom wil ik hier onze gezamenlijke oproep tot vrede, gerechtigheid en broederlijkheid herhalen:

In naam van God die alle mensen met gelijke rechten, plichten en waardigheid geschapen heeft en die hen opgeroepen heeft om als broeders samen te leven, de aarde te bevolken en daarin de waarden van goedheid, naastenliefde en vrede uit te dragen.

In naam van het onschuldige menselijke leven dat God verboden heeft te doden, en bevestigend dat al wie één mens doodt daarmee de hele mensheid doodt en dat al wie één mens redt daarmee de hele mensheid redt.

In naam van de armen, noodlijdenden, behoeftigen en uitgestoten die God ons opdraagt te helpen omdat dit een plicht is voor alle mensen en vooral voor alle rijke en welstellende mensen.

In naam van wezen, weduwen, vluchtelingen en van alle mensen die uit hun huizen en van hun land verdreven zijn; in naam van alle slachtoffers van oorlogen, vervolgingen en onrecht; in naam van alle zwakken, van al wie in angst leeft, van krijgsgevangenen en van hen die overal ter wereld gefolterd worden, zonder enig onderscheid.

In naam van volkeren die hun veiligheid, vrede en mogelijkheid tot samenleven verloren hebben en slachtoffers van verwoesting, rampspoed en oorlog zijn geworden.

In naam van de 'menselijke broederlijkheid' die alle mensen omarmt, verenigt en een gelijke waardigheid geeft.

In naam van deze broederlijkheid die verscheurd wordt door politieke systemen, gekenmerkt door extremisme en verdeeldheid, door systemen van ongebreideld winstbejag en door afschuwelijke ideologische tendensen die het handelen en de toekomst van mensen manipuleren.

---

284 *Menselijke broederlijkheid – Voor vrede en samenleven*, p. 11.

In naam van de vrijheid die God aan alle mensen gegeven heeft door hen als vrije mensen te scheppen en hen daarmee te onderscheiden.

In naam van de gerechtigheid en de barmhartigheid die fundamenten van de voorspoed en hoekstenen van het geloof zijn.

In naam van alle mensen van goede wil, die overal ter wereld aanwezig zijn.

In naam van God en van alles wat tot nu toe gezegd is, [... verklaren wij hierbij] te kiezen voor de cultuur van dialoog als weg, voor gemeenschappelijke samenwerking als gedragsregel en voor wederzijds begrip als methode en norm.²⁸⁵

***

286. Bij deze beschouwingen over universele broederlijkheid voelde ik mij vooral geïnspireerd door Sint-Franciscus van Assisi, maar ook door andere niet-katholieke broeders: Martin Luther King, Desmond Tutu, Mahatma Mohandas Gandhi en vele anderen. Maar toch zou ik willen afsluiten met te verwijzen naar een ander diepgelovig iemand, die vanuit zijn intense ervaring met God, een hele weg van verandering gegaan is tot hij zich de broeder van allen voelde. De zalige Charles de Foucauld.

287. De zalige Charles richtte zijn ideaal van totale overgave aan God op een identificatie met de 'laatsten', de aan hun lot overgelatenen, diep in de Afrikaanse woestijn. In die context drukte hij zijn verlangen uit om zichzelf een broeder van ieder mens te voelen²⁸⁶ en vroeg hij een vriend: *Bid tot God dat ik werkelijk de broeder van alle zielen mag zijn.*²⁸⁷ Hij wilde uiteindelijk *de universele broeder* zijn.²⁸⁸ Maar alleen door zich met de minste te identificeren, werd hij uiteindelijk de broer van allen. Moge God die droom in ieder van ons leggen. Amen.

---

286 Cf. Charles de Foucauld, *Méditations sur le Notre Père* (23 januari 1897).

287 Id., *Lettre à Henry de Castries* (29 november 1901).

288 Id., *Lettre à Madame de Bondy* (7 januari 1902). De heilige Paulus VI gebruikte deze woorden ook om zijn inzet te prijzen: *Populorum progressio* (26 maart 1967), nr. 12: AAS 59 (1967), p. 263.

Gebed tot de Schepper

Heer en Vader van heel de mensheid,
U die alle mensen met gelijke waardigheid geschapen heeft,
stort in onze harten een geest van broederlijkheid.
Beziel ons met een droom van ontmoeting, dialoog, gerechtigheid en
vrede.
Help ons om een betere samenleving op te bouwen
en een menswaardiger wereld te creëren,
zonder honger, armoede, geweld en oorlog.

Open onze harten
voor alle volkeren en landen op aarde,
zodat we het goede en het mooie kunnen zien
dat U in elk van ons gezaaid heeft,
zodat echte verbondenheid kan groeien,
en gemeenschappelijke projecten en gedeelde dromen
ons dichter bij elkaar kunnen brengen. Amen!

Oecumenisch gebed

Onze God, Drie-ene liefde,
laat vanuit uw goddelijke intimiteit
de kracht van verbondenheid in ons stromen,
een overvloed van broederlijke liefde ons doordringen.
Geef ons die liefde die zichtbaar wordt in het leven van Jezus,
in zijn familie in Nazareth en in de eerste christelijke gemeenschap.

Geef dat wij christenen leven naar het Evangelie
en dat we Christus mogen ontmoeten in ieder mens.
Christus de gekruisigde,
aanwezig in de angst van alle mensen in de wereld
die verlaten en vergeten worden.
Christus de Verrezene,
aanwezig in iedere broeder en zuster die zich weer opricht.

Kom Heilige Geest, toon ons uw schoonheid,
weerspiegeld in alle volkeren op aarde.
Laat ons zien hoe belangrijk en nodig iedereen is,
hoe wij allemaal verschillende gezichten zijn
van die ene menselijke familie
waar U zoveel van houdt. Amen!

*Gegeven in Assisi, bij het graf van Sint-Franciscus, op 3 oktober van het
jaar 2020, op de vooravond van het feest van de 'Poverello', het achtste
jaar van mijn pontificaat.*

Franciscus

INHOUD

Zonder grenzen (3-8).....	4
---------------------------	---

HOOFDSTUK 1

DONKERE WOLKEN BOVEN EEN GESLOTEN WERELD (9).....	8
Dromen aan scherven (10-12).....	8
Het einde van het historische geweten (13-14).....	10
Het ontbreken van een project voor allen (15-17).....	12
Een wegwerperwereld (18-21).....	13
Mensenrechten die onvoldoende universeel zijn (22-24).....	15
Conflicten en angst (25-28).....	17
Globalisering en vooruitgang zonder een gemeenschappelijk routeplan (29-31).....	19
Pandemieën en andere rampen in de geschiedenis (32-36).....	21
Afwezigheid van menselijke waardigheid aan de grenzen (37-41).....	23
De illusie van communicatie (42-43).....	26
Agressiviteit zonder schaamte (44-46).....	27
Informatie zonder wijsheid (47-50).....	28
Vormen van onderwerping en zelfverachting (51-53).....	30
Hoop (54-55).....	31

HOOFDSTUK 2

EEN VREEMDELING OP DE WEG (56).....	33
De context (57-62).....	34
Achterlaten langs de kant van de weg (63-68).....	37
Een geschiedenis die zich herhaalt (69-71).....	40
De personages in het verhaal (72-76).....	41
Opnieuw beginnen (77-79).....	44
Naaste zonder grenzen (80-83).....	45
De smeebede van de vreemdeling (84-86).....	47

HOOFDSTUK 3

EEN OPEN WERELD BEDENKEN EN ONTWIKKELEN (87)	49
Boven onszelf uitstijgen (88-90)	50
<i>De unieke waarde van de liefde (91-94)</i>	51
Een almaar opener wordende liefde (95-96)	53
<i>Open samenlevingen waar plaats is voor iedereen (97-98)</i>	54
<i>Onjuiste opvattingen over universele liefde (99-100)</i>	55
Meer dan een wereld van zakenpartners (101-102)	56
<i>Vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid (103-105)</i>	57
Universele liefde die mensen tot hun recht laat komen (106-111)	58
Het bevorderen van het moreel goede (112-113)	61
<i>De waarde van solidariteit (114-117)</i>	62
De sociale functie van eigendom opnieuw bekijken (118-120)	64
<i>Rechten zonder grenzen (121-123)</i>	66
<i>Rechten van volkeren (124-127)</i>	67

HOOFDSTUK 4

EEN HART DAT OPENSTAAT VOOR DE HELE WERELD (128)	70
De begrensdheid van grenzen (129-132)	70
Wederzijdse verrijking (133-136)	72
<i>Vruchtbare wisselwerking (137-138)</i>	74
<i>Anderen belangeloos onthalen (139-141)</i>	75
Lokaal en universeel (142)	76
<i>Lokale kleur (143-145)</i>	77
<i>Universele horizon (146-150)</i>	79
<i>Vertrekkend vanuit de eigen regio (151-153)</i>	81

HOOFDSTUK 5

EEN BETERE POLITIEK (154)	83
Vormen van populisme en liberalisme (155)	83
<i>Populair versus populist (156-162)</i>	83
<i>Voordelen en grenzen van liberale visies (163-169)</i>	87
Internationale macht (170-175)	91
Sociale en politieke naastenliefde (176)	95
<i>De gewenste politiek (177-179)</i>	95
<i>Politieke liefde (180-182)</i>	97
<i>Effectieve liefde (183-185)</i>	98
De werking van de politieke liefde (186)	100
<i>Uit liefde geboren offers (187-189)</i>	101
<i>Een liefde die integreert en samenbrengt (190-192)</i>	103
Vruchtbaarheid boven succes (193-197)	104

HOOFDSTUK 6

DIALOOG EN VRIENDSCHAP IN DE SAMENLEVING (198)	107
Sociale dialoog voor een nieuwe cultuur (199-202)	107
<i>Samen bouwen (203-205)</i>	109
De basis voor consensus (206-210)	111
<i>Consensus en waarheid (211-214)</i>	113
Een nieuwe cultuur (215)	115
<i>Ontmoeting wordt cultuur (216-217)</i>	116
<i>De vreugde om anderen te erkennen (218-221)</i>	117
Vriendelijkheid herontdekken (222-224)	119

HOOFDSTUK 7

WEGEN NAAR HERNIEUWDE ONTMOETING (225).....	121
Opnieuw beginnen vanuit de waarheid (226-227).....	121
De kunst en de architectuur van vrede (228-232).....	122
<i>Beginnen met de minsten (233-235)</i>	126
De waarde en de betekenis van vergeving (236).....	127
<i>Onvermijdelijk conflict (237-240)</i>	127
<i>Legitiem conflict en vergeving (241-243)</i>	129
<i>De beste manier om verder te gaan (244-245)</i>	131
Herinnering (246-249).....	132
<i>Vergeven, maar niet vergeten (250-254)</i>	134
Oorlog en doodstraf (255).....	136
<i>Het onrecht van oorlog (256-262)</i>	136
<i>De doodstraf (263-270)</i>	141

HOOFDSTUK 8

GODSDIENSTEN IN DIENST

VAN BROEDERLIJKHEID IN DE WERELD (271).....	145
Het ultieme fundament (272-276).....	145
<i>Christelijke identiteit (277-280)</i>	149
Godsdienst en geweld (281-284).....	151
Oproep (285-287).....	153
<i>Gebed tot de Schepper</i>	157
<i>Oecumenisch gebed</i>	158

IN DE REEKS WERELDKERKDOCUMENTEN ZIJN AL VERSCHENEN:

1. Gaudete in Domino: over de christelijke vreugde ..... € 0,61
2. Persona humana:
enkele vraagstukken i.v.m. de seksuele ethiek ..... € 0,50
3. Evangelii nuntiandi:
over de evangelisatie in de moderne wereld ..... uitverkocht
4. De katholieke school: document van de heilige congregatie
voor de katholieke opvoeding ..... € 0,74
5. Redemptor hominis: de Verlosser van de mens ..... € 1,37
6. Brief van Joannes Paulus II aan alle bisschoppen en alle priesters
(Witte Donderdag 1979) ..... € 0,87
7. Catechesi tradendae: over de catechese in onze tijd ..... € 2,48
8. Over het mysterie en de verering van de H. Eucharistie:
brief van Joannes Paulus II aan alle bisschoppen van de Kerk
(Witte Donderdag 1980) ..... € 1,00
9. Dives in misericordia: over de barmhartigheid van God ..... € 1,37
10. Laborem exercens: over de arbeid van de mens ..... € 1,76
11. Familiaris consortio: het gezin ..... € 2,48
12. Salvifici doloris: het lijden ..... € 1,48
13. Reconciliatio et paenitentia: over de verzoening en de boete
in de zending van de Kerk in deze tijd ..... € 2,98
14. Libertatis conscientia:
instructie over de christelijke vrijheid en de bevrijding ..... € 2,13
15. Dominum et vivificantem: over de Heilige Geest
in het leven van de Kerk en de wereld ..... uitverkocht

16. Redemptoris Mater: over de Heilige Maagd Maria
in het leven van de pelgrimerende Kerk ..... € 2,48
17. Sollicitudo rei socialis: de sociale zorg van de Kerk ..... € 2,23
18. Mulieris dignitatem:
de waardigheid en de roeping van de vrouw ..... uitverkocht
19. Christifideles laici: de roeping en de zending van de leken
in de Kerk en in de wereld ..... € 3,47
20. Redemptoris missio:
de blijvende geldigheid van de missieopdracht ..... € 3,22
21. Centesimus annus: de honderdste verjaardag
van de encycliek Rerum novarum ..... € 3,22
22. Pastores dabo vobis: de vorming van de priesters
in de huidige omstandigheden ..... € 4,71
23. Veritatis splendor: over enkele fundamentele kwesties
van de kerkelijke moraal ..... € 4,46
24. Tertio millennio adveniente: over de voorbereiding
op de viering van het Jubileumjaar 2000 ..... € 1,98
25. Evangelium vitae: het Evangelie van het leven ..... € 5,46
26. Ut unum sint: mogen zij één zijn ..... € 4,71
27. Vita consecrata: het godgewijde leven ..... uitverkocht
28. Novo millennio ineunte:
bij de aanvang van het nieuwe millennium ..... € 2,48
29. Ecclesia de eucharistia: de Kerk leeft van de Eucharistie ..... € 3,00
30. Deus Caritas est: God is Liefde ..... € 3,00
31. Spe salvi ..... € 3,00
32. Caritas in veritate ..... € 3,50
33. Lumen fidei ..... € 4,50
34. De vreugde van het Evangelie. Evangelii gaudium ..... € 11,00

35. Geprezen zijt Gij! Laudato Si'	€ 11,50
36. De vreugde van de liefde. Amoris laetitia	€ 11,50
37. Misericordia et misera	€ 2,95
38. Wees blij en juich. Gaudete et exsultate.....	€ 6,80
39. Overwegingen voor een ethische onderscheiding in het huidige economische en financiële systeem	€ 4
40. Menselijke broederlijkheid voor wereldvrede en samenleven.....	€ 4
41. Christus vivit aan de jongeren en aan heel het volk van god.....	€ 10,50
42. Synodaliteit in het leven en de zending van de Kerk Internationale Theologische Commissie	€ 8,50
43. Querida Amazonia - Geliefd Amazonië, Postsynodale exhortatie van paus Franciscus met voorwoord van mgr. Johan Bonny	€ 6,50

